

Kazan Devotional book

DARIA YAROSLAVSKA

THEY DO NOT BLOOM — THE FERNS

A NOVEL

1976

ДАРІЯ ЯРОСЛАВСЬКА

ПАПОРОТЬ НЕ ЦВІТЕ

ПОВІСТЬ

1976

Copyright (C) by Daria Yaroslavska

1976

Всі права застережені
Авторка

НА МАТЕРІЯЛІ ЗАПИСОК ДИВІЗІЙНИКА

ТІСІ Ж АВТОРКИ ВИЙШЛИ КНИЖКАМИ:

«ПОЛІН ПІД НОГАМИ» — повість, два видання, нагороджене.

«ПОМІЖ БЕРЕГАМИ» — повість.

«В ОБІЙМАХ МЕЛЬПОМЕНИ» — роман.

«Ї НЬЮ ЙОРК» — скорочена повість.

«ПОВІНЬ» — роман — трилогія:

«НА КРУТИЙ ДОРОЗІ» — перша частина.

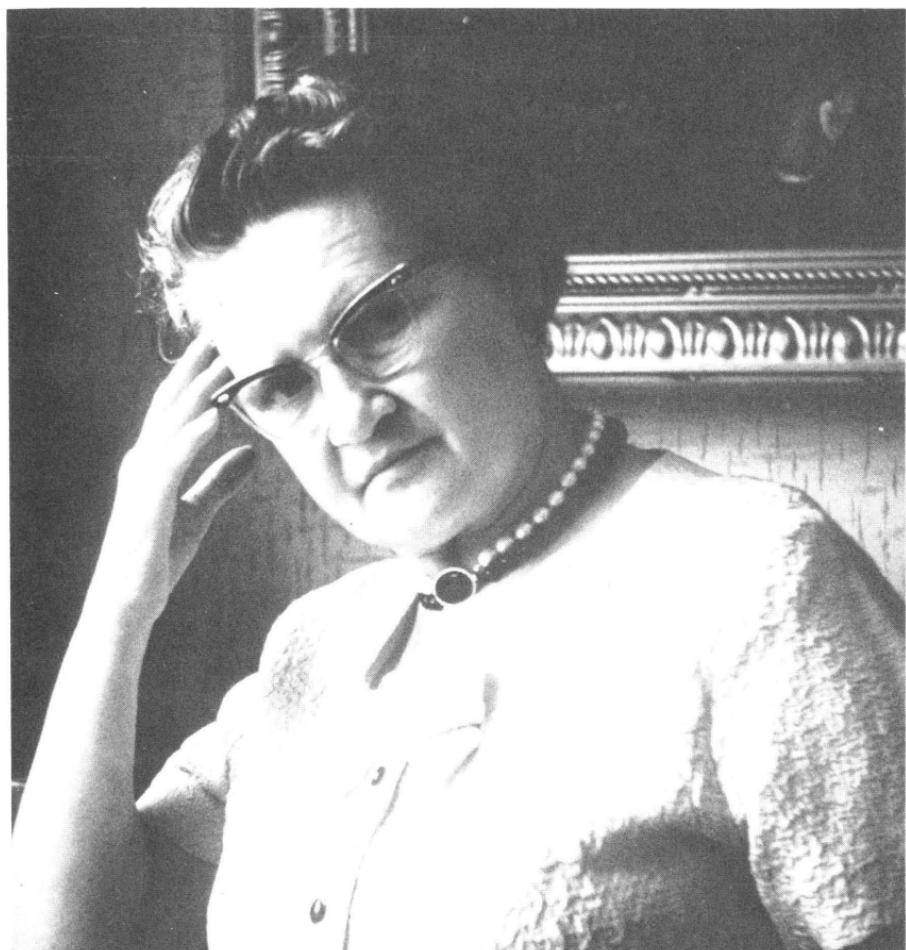
«ОСТРІВ ДІ-ПІ» — друга частина.

«ПІД ЧУЖІ ЗОРИ» — третя частина.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

«ПРАПОР» — збірка новель.

«КРЕДО» — римовані дефініції

Ольга Абросимовская

З А В Д А Н Н Я

I-ша Частина

• •

}

i_2

1

Кохання так і промінює, так і грає в очах Марти, що переживає тільки дев'ятнадцяту весну. Кожному це видно. А йому, Іванові, стає щораз більше незручно, якось ніяково. Його дев'ятнадцята весна, з притаманною їй романтикою, проминула вісім років тому. А виявити свої почування до Марти перед усіми тими чужими людьми йому ніяк не виходило. В тому гнізді звичаїв та традицій йому якось чужо, дарма, що все те рідне і йому. Але воєнні переживання відсунули десь далеко-далеко від нього товариську церемонійність, повсякчасну ввічливість та святкову традиційність. А, може, він того всього не тільки не знав, але про таке й не чув, хоч ріс і сам у якихсь традиціях, від яких мати його ніколи не відступала. Коріння їх традицій було глибоко в землі, каменистій, твердій, голодній на хліб та багатій в красу гірській землі.

Але він підростав в іншій традиції — міській. В домі судді Пишанського вишліфували його, зробили з Іва' Іванка, змінили його, малого гуцулика, що ніяк не хотів позбутися свого «тра», «мой», «цисе», «чіму» і залюбки гасав босоніж по гірських ґрунях і царинках та любив волю гір і їх красу. Церква не пахла живицею, земля сковалася за тверду, сіру кору плит і бруку, а високі domi не нагадували ні гір, ні лісу. Прийняли його в тому домі до свого серця на місце померлого сина, хоч називалося, що він у них «на станції». Прийняли для товариства другого сина, що залишився одинаком. Для Данилка.

Трохи збентежена, трохи розгублена думка, бажаючи за всяку ціну виявити самопевність та обутість перед Мартиними рідними і їх гостьми, вчепилася приятеля

дитячо-юних років, як каліка милиць. От Данилка б тут, Данилка з його елегантними манерами, ввічливим усміхом, чे�мними словами! Сюди б його в цю поважну та важливу для нього, Івана, хвилину! А вже яку б вони дотепну пару творили разом із Мартиною бабкою! За словами в них обидвоїх не шукати! Хоч він, Іванко, вже давно позбувся звичок і слів, не прийнятих у їх культурному світі, то все таки, опинившись серед людей, що так гладко, невимушено й самопевно поводилися, почував якусь спутаність, нерівність між собою й ними. Були хвилини в нього, навіть у старшинській школі, коли він шкодував, що не залишився простим гуцулом у киптарі та крисані і з барткою в руках. Хто то може знати, може, й тоді був би у війську, або об'явився б якимсь новітнім Довбушем, коли край терпів у часі війни.

Він хотів глянути на все з веселого боку, за Данилковою звичкою, та ніяк не міг здобутися на таке добродійне почуття. Правдоподібно, куля — чи її відламок — що застриг у черепі коло шиї, не дозволяв на таку розкіш. Коли б це хоч шлюб, — думав він, — тоді ще можна б розуміти священикове благословення з посвяченням перстенів — дукатове золото з рубіном, що їх бабуня зберегла для внучки! — та цілу ту гостину. Але ж це тільки заручини! Робити таку параду із священиком, з церковними церемоніями та з традиційним «Многая Літа» тільки тому, що вони з Мартою дійшли до згоди щодо свого майбутнього життя — це просто смішно! Хіба приємно слухати звернених до них допотопних промов, повних повчання, підлитого патріотизмом — до нього ?!! — і помічати як твое почуття ніжне, таємниче і перш усього твоє особисте, хтось безцеремонно витягає на світло денне й закроплює банальними словами, щоб вдоволити чи заспокоїти власну цікавість!

Хотілося вхопити Марту за руку і шепнути: «Жабко, ходім відсіля! Хіба це для нас? То якась церемонія, що відчужує тебе від мене! Вона не має нічого спільногого з нашим почуттям!» Вона відразу зрозуміла б його. Її очі,

що позичили кольору в погідного гірського неба, глянули б на нього так ніжно, закохано і трохи наївно, а пальці рук, тонких і виплеканих рук безпретенсійної піяністки, віддали б стиск, що зразу ж таки заспокоїв би його. Але куди там — не зробиш того! Його погляд підхопив вираз її обличчя, очей, що від перстенця піднялися на нього, і бажання розвіялося. Їй все те було потрібне ...

Щоб відвернути увагу від самого себе, Іванко поцікавився товариством за столом із почуттям вояка, що має піznати новий терен. Дружина інженера Остаповича близча віком до нього, Іванка, ніж до свого чоловіка, здається, не забула ще колишньої сили свого погляду над чоловічим родом, але на нього своє вістря не скерувала. Тільки з великою увагою дивилася в його очі. Інженер з вигляду великий добряга, приймав усе з батьківською добротою й поблажливістю. Дружині професора Рущака треба вже було носити окуляри, але, видно, вона вважала їх ознакою старости й воліла звужувати очі до щілин, щоб краще бачити, і так несвідомо утворювала на обличчі нові зморшки. Її чоловік умів тримати повагу, але любив іноді обернути сказане в жарт, що, певно, робив і перед своїми слухачами в університеті. Виходило невимушенено й відпружливо. Лікар Волинський виявляв охоту подрімати, бо загальна розмова не оберталася довкола появи нової людини на світі, а в цьому він був великим знавцем і авторитетом. Його дружина, надмірно говірлива й охоча до жартів, хвальби та постачання новин, не залишала нікому нагоди висловити своїх думок довше, ніж п'ять хвилин. Інженерова донька Оля, професорів син Богдан і донька Оксанка та лікарів син Ігор здебільша мовчали, інколи перешіптувалися між собою, або тільки із зрозумінням обмінювалися поглядами, коли були із старшими. Але як тільки їм накрили окремий стіл на веранді, їх скромність та несміливість перемінилася в гучні голоси й вибухи сміху.

Мартиного батька, радника Лідинського, Іванко, після короткої надуми, призначив в думках кудись туди, у

законодавчі палати свого вільного вже краю. Колись же мусіло дійти до того! Її мати, клопітлива й рухлива, виявляла назверх два почуття: захоплення своєю донею і страх перед бабкою. Під її владу вона піддалася, здається, без боротьби.

В ї дальні невеличкої віллі, з написом «Соняшник» на передній стіні, бабуня була не тільки єдиною найстаршою віком людиною, але й матір'ю роду, законодавцем їх життя, майже диктатором. Приглянувшись їй близче, можна було знайти в її обличчі своєрідний чар літньої жінки. Її лице не виявляло ніжності ані доброти, тільки вирозуміння й достойність. Воно було більш чоловічою красою, ніж жіночою, з правильними, ніби кованими рисами, рішучою бородою й високим чолом. Її темне волосся мало тільки зрідка нитки сивини. Коли її темні очі спинювалися на внучці, вони наче побільшувалися, ставали майже по-молодечому бліскучі. На сина вона дивилася суворим, але й гордим поглядом. Коли ж повертала погляд на невістку, ворожості в її очах не було, але й не було тепла. Погодження з долею — от що доглянув в них Іванко. Появу невістки в родині прийняли, правдоподібно, як неминуче зло. Підкорення волі Божій. Не буде та, то буде інша.

Чи так вони дивляться й на нього?

Був ще священик на чільному місці за столом, оточений пошаною та увагою господарів і гостей, представник Божої волі на землі. Тоді, як усіх інших Іванко накреслив у своїх думках, наче маляр ескіз на папері, то про Божого слугу він, борець з крові й кости, не намагався навіть виробити собі власної думки. Іноді здавалося йому, що вони, священики, всі одинакові. В нижчих клясах гімназії він слухав їх слів із беззастереженою вірою в усе, що вони говорили. У вищих клясах вони вдвох з Данилком ставили катихетові премудро-хитрі питання і чекали відповіді з невинними виглядами. Після школи, коли вони були вже на якісь віддалі від його життя, Іванко не присвячував їм забагато уваги. Але у

війську, в боях , на фронті, вони нагадалися знову, і тоді Іванко вважав їх своїми союзниками, що, може, в інший спосіб, як вони, вояки, та все ж таки змагають з ними до одної мети. Одне тільки його дивувало — чого ради вони, священики, так дуже намагаються спасати людські душі, не думаючи про свою власну, що не так уже певно тримається тіла серед тієї стрілянини та вибухів бомб!

Колись на екзортах та реколекціях священики вирисували в їх молодих душах ясні картини нового, незнаного світу, давали багато обіцянок, що їх собі треба було заслужити доброю поведінкою. Малювали принадну, осяйну вічність, супроти якої меркло все в сучасному житті. Чи для всіх — він не знав, не думав про те. Мова куль і гармат, вид ранених та вогнів змінили той рисунок в його душі. Від виду крові, що розливалася по дорогах, що гусла на поверхні землі та мішалася з нею, що скроплювала придорожнє каміння та траву. Деревів від страху і молився і деревів. А потім все наче закаменіло в душі, і не було вже більше ні зворушень, ні співчуття, ні навіть зрозуміння. Сміх вибухав від їдких, солоних вояцьких дотепів та жартів, совість затихла, Божі та людські закони перемішалися і він не знав, чи зникли вони з його життя назавжди, а чи зрозумів він їх тепер якось цілком по-новому. «Не вбивай!» — дали йому на дорогу життя осторогу й наказ. Але все те затратилося в боях й зникло, не мало сили, ні значення, бо от він вбивав і за те його навіть нагородили. І злочину в тому ніхто не бачив, навпаки, в тому була заслуga, хоробрість, відвага. І він хотів убивати тих, що гнобили його народ, що не давали йому вільно жити, що через них не було великих народних досягнень, що про них не знав і не говорив світ, і народ не розвивався, а терпів,nidів і гинув. Він убивав в ім'я своєї правди. А ті, десь там заховані перед ним, вбивали в ім'я своєї правди, бо хотіли знівечити його, переробити на свій лад. Ні-і! Так треба було робити, його народ мусить жити!

А все ж цікаво було йому, що сказав би його колишній катихет, якби звіртися йому, що та заповідь «Не вбивай!»

набрала подвійного значення?!

Пам'ять не нотувала нічого з того, що говорили за столом. Був зайнятий своїми переживаннями. Вишкіл, марші, особисті пригоди, бої, навіть нестерпний біль про-граної боротьби — от про що міг був постійно говорити, згадувати, слухати й аналізувати. Для нього важливим було не святкування роковин, а шукання кращих та успішніших шляхів у майбутнє. Сором і біль належати до народу, якому інші наказують, що йому робити і як жити! Підняти, поставити його на ноги, оживити, чи якби то там не називати, і розвинути це бажання в кожного покоління — от що важливе! І він включився і діяв, як умів і як веліли йому ті, що стояли над ним і — програв!

Всі інші теми не збуджували в нього зацікавлення, він їх просто не чув. Міг перервати чиось мову на півслові, викликавши в приявних здивування та згіршення, але він того навіть не помічав. Володіло ним його власне недавнє пережиття, що не зводилося тільки до особистого. То були великі всенародні справи і, в його розумінні, вони єдині заслуговували на увагу. Тільки Марта була вийнятком. Він лакомо слухав її пестливих слів, признання в коханні, подив для нього. Якось глибини мови від неї він не чекав і не прагнув. Він не міг говорити з нею про те, що пережив, йому здавалося, що вона не зрозуміє його. Може, згодом, колись, а тепер важливе було те, що перебування з нею викидало з його думок та серця напругу й гіркоту, які не покидали його від часу боїв під Бродами. Для мешканців Відня, де Марта народилася й росла, війна була також жорстока, бомби сипалися на місто вдень і вночі, розбили їх дім і вигнали з міста. Проте, на її настрою ні сліду не залишилося з того. Вона була життєрадісна, повна віри в добро, тому він біля неї забував про страхіття боротьби. Сам її вигляд, вираз блакитних очей і голос заспокоював його.

— Яке щастя, що пан поручник не попав в полон! — це говірливій лікаревій дружині вдалося якось витягнути

його із закутка власних думок, хоч і було звернене до бабуні.

Полон! Непотрібна пригадка, що й досі викликує в нього неспокій! Ніхто не пізнав його? Ніхто не доніс? — такі думки метушились в його голові, дарма, що він перейшов кордон. Він відчув, як Марта остережливо торкнулася його руки, яку він саме поклав на своє коліно, немов би хетіла його попередити: «Не кажи правди!! Ця жінка занадто говірлива!» Він заспокійливо погладив її руку, мовляв, не бійся, не скажу! Всі Лідинські, включно з Мартою, знали, що він втік із лазарету, коли окупаційна влада зайняла Баварію. Не знали тільки подробиць його втечі. І він не спішився про них розповідати. Для стороннього, а надто для нареченої вони могли звучати підозріло.

— О, це чудо! — сказав, побоявшись, щоб бабка не розщедрилась ширістю.

— Призначення, — рішуче заявила Остаповичева, — пан поручник був суджений панні Марті, отже вони мусіли зустрітись!

— Можливо це правда, що «судженого й конем не обїдеш», — докинула Мартина мати.

— А коли шлюб? — поцікавилася Рущакова.

Швидше, ніж оформилася неозначена Іванкова відповідь, мовляв, не знаю ще, не думав, почулися два голоси: старший, повний передуманої рішучості, і молодий, насищений ентузіязмом і нетерпеливістю:

— Перш усього поручник мусить скінчити студії.

— Скоро!

Усмішки змійкою проповзли по обличчях присутніх. От маєте погляди двох поколінь, тих, що спостерігають і тих, що переживають!

— А поки що буде, завтра вибираємося всі линвівкою на шпиль, — скороговіркою зголосила Марта. Треба ж було якось затерти своє збентеження. Він розумів, що не зізнав, відкіля в неї ця думка про шпиль і чому це «всі»? Все це молоде товариство отам на веранді?

Поправив комірець, стало душно від самодовідомки.

Бабуня спитала лагідно, — вона, очевидно, не довіряла линвовим залізничкам:

— Чи ти вже там не була з татком, дитинко?

— Але я ніколи не бачила там сходу сонця, бабуню!

Рущакова підкинула своє зауваження:

— Я за жадні скарби світу не поїхала б линвівкою!

Кажуть, що одного разу вагонетка зупинилася посередині дороги і висіла так три години! Щось там трапилося із струмом. Я збожеволіла б! Уявіть собі, дошки під ногами, а внизу глибоке провалля і вагонетка висить тільки на линві! Ні, ніколи, але таки ніколи...

Професор ховав усмішку в кутиках уст.

— Любонько, а ти забула свою власну молодість? — запитав. — Певно, що тобі не цікаво було б тепер їхати зі мною на шпиль, задля мене перемагати свій страх і ще, чого доброго, висіти отак в небесному просторі, не знати як довго! Але вони молоді! Хто знає, може, вони й бажають такого переживання?! Українська народна творчість висловлює свою мудрість римою: «Не має злої дороги до моєї небоги» А я скажу: «Світ горить красою, бо мій миливій зі мною»!

Волинська двічі плеснула в долоні.

— Панство! Творець афоризмів між нами!

— А, може, я десь то вичитав...? — боронився без бажання переконати. Марта заявила рішуче:

— Не можна жити вірою в лихо та нещастя. Тоді просто шкода прокидатися вранці! Я вірю в добро! І побачити схід сонця на вершку гір напевно дуже цікаво!

Іванко ледь-ледь усміхнувся. Війнуло спокоєм, начебі віра відразу перелилася в нього.

За столом розмова якось раптом перейшла на довоєнні віденські часи, на працю й церкву, на розваги й імпрези, на особисті переживання. Іванкові здавалося, що хоч вони й не застригли в княжій добі, не спинилися на гетьманщині-козаччині і таки перекинулися на вісімнадцятий рік — у подіях якого дехто з них брав участь — то в його розумінні, все було якесь романтизоване чи насычене настроями

Австрії, точніше Відня. Для змагань, для боротьби Іванкового покоління вони не виявили досить зрозуміння. З їх слів він зрозумів, що вони вважають все непотрібною втратою людського матеріялу. Може, й непотрібною — і собі пішов думками за їх поглядами. — Та неправда! Як живі не здобули нічого, то колись мертві кістки заговорять свою німою, але переконливою мовою про народ, що хотів волі! Скільки ж молоді лягло від куль!

Марта заговорила до нього. Для неї, очевидно, було досить тієї поважної, навіть понурої теми. Їй хотілося на веранду до молодих.

Іван міркував: «Може, це й добра думка поїхати на цілий день на шпиль. Бути з нею на самоті. Тільки ж куди подіти оцих дітваків, що тільки середню школу закінчили? Куди...?

2

До знайомства з Мартою Іванкові дні починалися однаково. Прокинеться і ще й очей не розплющить, як уже цілою лавою сунуть до нього, наче по хліб люди під час війни, його клопітливі справи. Першою з'являється стого-голою потворою їх велика невдача. Тоді треба було спішно сягати по цигарки. Коли ж їх не було під рукою, бо хлопці викурили, або їх взагалі не придбали, тоді йому здавалося, що жовч розливається по всьому тілі. Коли ж вони були на столику біля ліжка, то він, спершись на лікті і, прижмуривши одно око від маленького вогника сірника чи запальнички, несвідомий навислого на чоло кlapтя темного волосся, що міг вхопити зрадливe полум'я, лакомо вдихував дим. Витягнувшись на повний ріст на ліжку, коліщатами випускав його аж під стелю. І тоді попадалося усім. І тим у проводі, і тим у низах. І своїм, і чужим. І тим байдужим до національної справи, і тим великим ентузіастам, що мали на очах рожеві окуляри і не вміли холодно думати, не рахувалися з своїми можливостями, не вміли забіга-

ти думкою в майбутнє й загнали їх в біду. То були якісь дивні монологи, які перш за все, зачіпали його недавнього зверхника, полковника Банатюка і часто переходили в діялоги, бо виявилось, що в його уяві полковник був спроможний відстоювати свою думку. І не зчувшись, коли й чому, він виголошував своє обурення на повний голос, будив тим хлопців, або принаймні одного з них, що мали з ним спільну «штубу», і тоді кожний із свого ліжка кидав якусь увагу заспаним голосом. Іноді це могло бути ні трохи не заохотливим голосом: «Чого верещиш, до тяжкої холери»??, але й могло бути сказане якесь слово майже крізь сон, і з нього розгорталася розмова, повна закидів, розчарування, або й підбадьорення, залежно від настрою, з яким кожний з них прокидався.

Двадцятичотирічний Тосько Сперкач, якого вхопили на вулиці в Станиславові та включили до «Бавдінstu», найскорше вибухав, бо вважав, що інші мало що знають, а його той клятий «Бавдінст» таки навчив розуму. «Відтепер буде так, як я вирішу! — голосив кожному, цікавий був він те почути, чи ні. Біда була тільки в тому, що він сам не міг вирішити, що робити: студіювати в Австрії економіку (і за чиї гроші, чоловіче, за чиї гроші?), чи шукати нагоди переїхати за океан. Дорогу до батьківщини він сам собі закрив, заявляючи скрізь і всім, що в його роді не було піdnіжків для чужих ніг. Така його заява мала політичне значення. На рік старший Добриня Левицький не міг дочекатися осени, коли знову вклочиться в студенське життя, в якому буде тільки науковий світ з його винаходами та проблемами і нічого більше, нічого, ні-чо-го..! Його молода голова, чорно-простоволоса, завжди похилена, наче від тягару наукових досягнень, з поглядом понад окуляри, ота голова, що так мало радости мала до того часу, відмовлялася приймати нові турботи й невдачі. Він устиг зв'язатися з батьками і вірив, що його майбутнє запевнене. В бунті проти насильства чужих вони творили з Тоськом згідливу пару молодих людей, тільки Добриня мав більш зрівноважену вдачу.

— «А я вам кажу, прийде час, прийде така година» — пригадував він уривок вірша Богдана Лепкого в розмові з ними, — «що я наукою та зв'язками воскрешу Україну. І обійтися без твоєї стрілянини, Іване. Я її, нашу самостійну, так викрою на землі, як колись Падеревський Польщу!»

Звичайно, Іван не міг прийняти таке твердження спокійно:

— «Спробуй! — вибухав, — Спробуй створити та втримати державу без, як ти кажеш. «стрілянини»! Без військової сили!»

Кожний з них, хоч і цікавився чимсь іншим, то спільна їм була їх доба, молодечий розмах, переживання й розчарування в усьому, що принесла війна, так що навіть коли й доходило до палкої суперечки, коли всі троє нагадували розлючених піvnів, то все таки все кінчалося відносно скоро і знову наступала згода. Як вони від поважних справ, заплутаних ситуацій світової та домородної політики переходили до погідної та веселої розмови про дівчат, було невиясненою таємницею. Тоді вже було багато сміху, описів, інформацій і так до Івана дійшло, що в сусідній оселі живе струнка, золотоволоса «віднячка» Марта Лідинська.

Знайомство з нею поділило його життя на дві частини. «До-Мартіна доба» і «Мартине панування»

В «до-Мартіній добі» мучили його питання, найбільше в ранніх годинах, коли сяк-так поборовши загальні справи, турботлива думка поверталася до нього самого. Запитам не було кінця, але й відповіді не приходили легко. Що зробити з собою? Як довго буде таким зайцем під кущем? Як і де зможе влаштувати своє майбутнє? Цікаво б пізнати світ, та перш усього треба якосъ самовизначитися в ньому. Повороту в минуле, таке, яким воно було, немає. Все ж конче треба зв'язатися з проводом, допитатися до полковника Банатюка, розшукати своїх друзів, а перш усього Данилка Пищанського і Олега Верха, Зенка Костецького. Вони можуть

бути в полоні, а, може, й удалося їм якось вирватися звідси, як і йому, Іванкові, та вони можуть і не жити. Тільки ж як виступати так явно та розшукувати їх, коли його може хтось упізнати й донести?

У «до-Мартиній добі» було троє молодих людей, яких єднала потреба зберегти себе в нових обставинах, у чужому краю. Іван Криханюк — двадцять сім років, Добриня Левицький — двадцять п'ять років, Антін Сперкач — двадцять чотири роки. В суперечках, коли кожний обороняв свої погляди, з'явилися нові визначення: Криханюк став «Генералом», Левицький «Науковцем», Сперкач «Революціонером». Тріумвірат закупив спільними силами мотоцикл, що відмовлявся зробити і пів мілі. Розібравши його до найменшої шрублі, вони спільно чистили та мили всі частини, довго думали, цілком окутані димом цигарок, складали і знову розбириали, радилися, сперечалися і коли, нарешті, дійшло до спільної думки, і всі частини були на своєму місці, мотоцикл гнав вперед, наче на перегонах. Всі, хто був свідком такої «метаморфози», не могли надивуватись, а колишній власник шкодував, що замало взяв за нього. Той мотоцикл, завжди вичищений і кожноточно з іншим їздцем, помагав їм зберігати себе від голоду й холоду. Чи поїхати кудись, чи придбати щось, а чи купити-продати — завжди було з ним вигідно. Він показався теж дуже важливим та потрібним знаряддям, коли настало Мартине панування. Ніде правди діти, то він і спричинив його офіційні заручини, які так вроно відсвяткували минулого вечора!

Не був знайомий з нею і дві години, коли запропонував їй:

«Може поїдете зі мною на Велике Озеро»?

«Куди? — спітала здивовано.

Відчув, що його пропозиція була недоречна, але вийшло відрухово, широко. Не вмів окреслити дивного почуття, яке спричинила йому перша зустріч з Мартою. Зродилося воно, коли вперше глянули одне на одного.

Вона була гарніша, ніж він уявляв її з опису Тоська. Все ж не її краса спонукала його зупинити довше свій погляд в її очах. Щось близьке, майже рідне прийшло до нього з тим поглядом її очей, ясних і всміхнених, і трошечки зачіплivих. Мабуть, і вона про нього чула і тепер зацікавлено приглядалася йому.

«На Велике Озеро, тобто над озеро», — заплутався в словах лихий на себе.

«О, моя бабуня на такі прогулянки не дозволяє! — засміялася, — «Я ж вас майже не знаю»!

«Але «майже»! Ми вже знайомі!»

«Як довго?»

«Дві години!»

«О, то ми вже справді давні знайомі!»

І розсміялися обое.

«То поїдете? — повне надії.

«Ні» — жорстоке рішення і зразу ж більш обіцюючий додаток: — Може, колись іншим разом. Це дуже гарний мотоцикл ...»

Тепер прокидався, і Марта відразу була в його думках, наче й не відступала від нього. З нею починав новий день. Не хотів про ніщо інше думати, відсував усе немиле із своїх думок. Взяла його в полон! — вирішив, ні трохи не пригноблений таким окресленням. Перестав висловлювати голосно свої думки, не було більше дискусій з хлопцями, бо його не було в «штубі». Якась спільно пережита хвилина з Мартою непомітна назверх, без значення для інших, але сильна для нього повторялася й повторялася в думках, відганяючи рештки сну. Розбурхувалося бажання чогось більшого, сильнішого. Її уста манили, її очі скорялися. Знайомство не сміло обірватися з літніми днями! Може, вона повернеться до Відня? Від такої можливості ставало тоскно. Вираз її очей підказував йому, що й її мучать такі настрої.

Бувало і так, що, розігнавшись у своїй візії, він або спокійно й сильно знову засинав, або зривався на ноги,

готов бігти до неї, не дивлячись на пору дня.

А потім таки поїхала з ним на Велике Озеро! Не допитувався, чи дозволила та таємнича й деспотична бабуня, а чи це було її самостійне рішення. В тіні високого дерева, над блакитноводним озером признався їй:

«Мені з тобою так добре, Марточко»..

«Мені з вами також»... — не відразу тихий голос і спущені повіки.

«А чому ж не казати мені «ти»?

«Тому що... тому... Я не знаю чому»! — і розсміяній голос і підкочені вгору чорні вії.

«Бабуня не дозволяє»?!

І спільний сміх, такий радісний, такий безтурботний, наче ніяка журба не мала до них доступу.

«О, Марто, я ж день і ніч думками з тобою...!»

«А знаєш? Я з тобою також»...

Він узяв її обидві руки і приложив їх долонями до свого виголеного обличчя, що пахло колонською водою.

«То що тоді двоє молодих роблять, коли таке з ними діється»...? — спитав майже шепотом.

Відповідь прийшла без надуми, впевнена і цілком несподівана для нього.

«Побираються»!

«По-би-рають-ся?... Справді»! — І замовк. І в сні чогось такого не снилося! І на яві не ввижалося! — «Але як ми можемо побратися, коли я без війська, без становища, без землі...» — ті очі, перед ним, відбирали йому волю, запоморочували думки.

«Але ж це дрібниці! Я тут вдома! Я народилася в Австрії, у Відні! Ми всі тут «вдома»! І я певна, що мій тато подумає про наше майбутнє»!

Здивувався:

«Тато? А я думав, що тільки бабуня».

«І бабуня, і мама. Бабуня для мене готова йти у вогонь і в воду! Але тато забезпечить наше майбутнє. О, Іванчику, поберімся! Ми ж не можемо бути окремо»!

Кров перемагала здоровий розум. Все ж спромігся на

увагу:

«Я не хочу, щоб ти колись казала мені, що одружилася із старшиною без війська. Я починав юридичні студії, але не встиг скінчити».

«О, Іванчику, яке це має значення, коли між двома людьми така велика любов?! Я полюбила тебе, а не твоє становище! Воно не може зробити мене ані більше, ані менше щасливою! Воно — просто десь на боці і не має ніякого значення для нашого почування».

«Тепер».

«Ні! Завжди»!

«Слово»?

«Чесне слово»!

Очевидно, Революціонер Сперкач не прийняв захоплено їх рішення, навпаки, він зчинив революцію, що її із спокоєм стойка лагіднів Науковець Левицький, бо генерал Криханюк забагато користувався мотоциклом.

Того ранку підкинула його на рівні ноги Мартина забаганка поїхати на шпиль. Непотрібні були ті дітваки до товариства, але вже він якось позбудеться їх! Дивився на свою відбитку в дзеркалі, а думки вкладалися в монолог. «Ти старий осле» — казав собі, — «одружитися задумав, що? Сам як турецький святий, а в женихи, не бійся, поліз. І куди ж ти націлився, по кого сягнув, га? По дочку радника суду з Відня! Го-го! Високо літаєш, що й казати! Правда, і ти ріс в домі судді, але то був Станиславів, а це Віденсь. І ти таки гуцул, бо гинеш за своїми верхами, і таки... ну, ну» — і грізний погляд у дзеркало, — «хоч і гуцул я, але хлопець нічого собі, можна сказати навіть, що вродливий. І в голові не січка, ще я до чогось дійду. Баба не один раз згадувала: «Бувало за Австрії..» Виходить, що в них спільне минуле хоч він до нього вже не змагає. Хай би той шлюб якнайскорше відбувся, бо він довго не витримає ролі «доходячого»! «І таки спішися, старий осле, щоб вона тебе не чекала, бо с захирів, ади...»

Він не вийшов, а вискочив з малої тирольської хатини на горбі, зістрибуючи з плиток, що в похилій землі творили ряд східців, сірих серед зелені трави, в якій тут і там проглядала

розцвіла конюшина. Радість підстрибувала в душі, радість, що він на волі, що здоровий, що відламок кулі не турбує й не болить йому, що поранена нога дозволяє не тільки ходити, але й стрибати! Радість, що на світі є така Марта і що вона належить йому! Нікому іншому! Йому, карпатському гуцулові! Геть від нього всякі турботи й страх, що його може колись хтось пізнати, що попаде в полон, як інші хлопці! Чому мусить постійно чекати тільки найгіршого? Марта має рацію, треба вірити в добро!

Він іде до Марти!

Майже в половині дороги зупинився, начебі ноги вгрузили в болото і не сила було їх витягнути. Тільки тепер здогадався, що на його пальці не було перстеня. Він таких речей ніколи не носив, і не звик до них, а той його заручиновий перстенець немилосерно заважав йому. Повернувшись до своєї «штуби», він поклав його на столик біля ліжка.

Як з'явилася перед Мартою без перстеня? Тож ціла церемонія відбулася тільки минулого вечора! Марта напевно не зняла свого наніч! Вона з такою любов'ю вдивлялася в нього, так ніжно крутила його пальцями! Для неї він має якесь цілком інше значення, ніж для нього. Хто знає, чи в її розумінні це не гріх скидати з пальця заручиновий перстенець, або погана ворожба на майбутнє?

«Смішно», — подумав. Все ж вернувся до хатини, хоч це напевно припізниТЬ його прихід. Навіщо вводити її в поганий настрій і створювати підозріння??!

— Що ти там так довго товчешся? — привітав його із свого ліжка («барлога» у кімнатній мові) Революціонер. — По ночах не дають спати в тій буді!

Іванко насунув перстенець на палець і знову те враження чогось непотрібного йому, чогось, що немилосерно заважає. Як тільки дівчата можуть обліплювати себе тим? Звикну? — спитав себе і від дверей повернувся ще до Революціонера:

— Беру мотоцикл!

Сперкач відразу сів на ліжку.

— Ти що, справді взяв собі в голову, що ти генерал? Ми з Добринею маємо бути сьогодні в Ляндеку!

— Будете. Візьмеш мотоцикл із станції линвівки!

— А бодай тебе з твоїм коханням...

Іванко був уже за дверима. Голосне р-р-р-р пронеслося під вікном, закрутилося похилим в'їздом і втихло на дорозі. Тосько розбурхав свою чуприну, махнув рукою і, не діждавшись слова від Добрині, пірнув знову під коц.

«Узяв від мене дівчину, а тепер ще й мотоцикл...» — пробурмотів.

Підніжжя шпилів, заросле зелено-шпильковою гущиною і не нагріте ще сонцем, дихало на них холодом, витиснувши на обличчях дівчат синьо-білі кольори. В Марти навіть кінчик тонкого носика посинів. Богдан та Ігор з обличчями, що встигли вже вхопити смаглявість гірського сонця при з'їздах на лещатах, виглядали наче новобранці перед приїздом генерала. Богдан привітав його, Івана, цілком таки по-військовому.

— Голошу слухняно, пане поручнику, що ми всі готові до наступу на шпилі! Навіть дівчата з'явилися на час! — докинув, і то мав бути жарт.

Дівчата відразу збунтувалися, знехтувавши військову дисципліну. Коли то ми не були точні? Чому ми не мали прийти на час? Бувало коли таке раніше? І до чого, взагалі, цей недоречний дотеп? Проте в суворих словах ніяк не було грізного тону. Блідо-рожеві дівочі уста розтягалися усміхом, що був призначений тільки для Іванка. Богдана та Ігоря вони ігнорували. Марта не підходила до нього, виглядала не то зажурена не то ображена. Для хлопців було цілком зрозуміле, що вони мали чекати на Іванка, але Мартині думки складалися інакше.

— Ти спізнився, — сказала тільки, коли мотоцикл з голосним воркотінням завернув біля станції линвівки й затих під біленою стіною.

— Так, Жабко, вибач, — і, підійшовши до неї, підніс її руку до уст. Схопив її погляд, що вперто повертається

кудись убік. — Простила? — спитав тихенько, несвідомий того, що його слова й погляд вмить підхопили Оксанка з Олею. Він підняв в їх думках вихор жалю, туги й цікавості. — Ми мусимо бути самі...

Її погляд відповів: Т-а-к...

— Що ти думаєш, які його поцілунки? — шепотом поцікавилася Оксанка. — Як він пестить, як цілує?

— Ах, щаслива та Марта, — зідхнула Оля.

— Ми вже маємо квитки, — відізвався Ігор, коли Іванко повернувся до всіх з перепросинами. — Так, як ми домовились учора.

— Їдемо здобувати шпиль! — докинув Богдан, надмірно високий і тонкий.

— Надіздити! Ходімо! — квапила Оксанка.

Кілька молодих хлопців та дівчат з намальованими амарантовим кольором губами, довгим до половини плечей волоссям, з кінцями закрученими до середини, обов'язково з цигаркою в руках були тут же, біля них. Коли вже всі були в вагонетці, що хиталася від їхнього руху, вихилювалися з вікон і охкали, та ахкали, та після пустих слів сміялися якось надмірно голосно, але без справжньої веселості. Здавалося, що вся молодечча енергія затамована воєнними діями, віджила тепер з подвійною силою, і хотіла вижитися, байдуже як. Іван думав, що його молоде товариство й ті чужі мали багато спільногого, ім однаково хотілося пригод, розваг, кохання. Вони не заговорювали одні до одних, проте здавалося, що вони всі — одна група. Коли вже висідали з вагонетки, одне з них кинуло до них:

— «Філь фергнюген!»

— І вам! — відкрикнули й помахали руками, немов прапорчиками.

Оксанка підбігла по нерівному ґрунті кілька кроків, і, прислонивши очі долонями, захоплено викрикнула:

— Ходіть сюди скоренько! Скоро, бо все розвіється! Вже міняється! То так, якби висипав з велітенського коша надприродної величини помідори, цитрини, помаранчі...!

— Свої хмар, освітлені сонцем, і більш нічого, —

легковажно відізвався її брат.

— Де тут Цугшпіце? — цікавилася Оля, вдивлена в далину. — Котрий це шпиль Цугшпіце, пане поручнику?

Ген у долині Інсбрук висунувся одним кутом, розсипавши свої пощерблени бомбами та оцілілі будинки, близнув Інн із простягненим над ним мостом, чекаючи сонця, проповз потяг, ніби ряд мурашок.

— Ви його не побачите, — впевнив її Іванко напів поважно, поглянувши на Інсбрук і далекі-далекі шпилі за ним.

— О, ні? Тому що хмарно і деякі шпилі вкриті мрякою?

— Ні. Цугшпіце видно дуже виразно, але ви його звідси не побачите!

— А коли тато казав, що звідси його видно, — заговорила збентежено, ніби і несвідома своїх слів, бо Іванко за близько підсунувся до неї.

Він взяв її ззаду за рамена і повернув до півночі. І чи то від його дотику, чи відблиск сонця торкнувся її, ціле обличчя зарум'янилося не менше, як шпилі.

— Туди, — сказав несвідомий зміни на її обличчі. — Туди-о треба дивитися! Бачите?

Весь простір перед ними виглядав надмірно побільшеним полумиском з недбало наложеними на ньому горбиками того вбитої піни ще й з ягідками то тут, то там.

Марта, яка досі з Оксанкою захоплювалася шпилями, оглянулася за Іванком, щоб поділитися з ним своїм враженням, і замовкла, не докінчивши речення.

Він підхопив її погляд і зрозумів його. Не вжився ще в ролю нареченого, не знає ще, що то значить належати одній дівчині! Давний розгін до дівчат і вільна воля ще не скорилася контролі жінки! І не скориться! Ніколи! — впевнив сам себе, проте пустив Олині рамена, які невідомо чому так довго тримав.

Всміхнувся, ніби вибачаючись, до Марти, все ж на серці замуляло якось невиразно не то бунтом, не то невдоволенням. З подібним враженням він всував заручиновий перстенець на палець.

Богдан відійшов набік, Оля похнюпилася, Марта поглядала на нього боком. Вона була страшенно зайнята виясненням та описом шпилів, їх назвою, висотою, доступністю тощо.

— Куди ми тепер ідемо? — поцікавилася Оксанка, від якої не відступав Ігор Волинський.

— Туди, — хитнув Іванко головою, взявши Марту за руку.

Сонце сипнуло позліткою на її довге волосся, перев'язане над чолом блакитною стрічкою, на її обличчя, злегка зарум'янене, ніжне й свіже, на очі кольору неба над ними, виповнені блиском, і його думки закрутилися, завиравали, а бунтівне почуття попелом розвіялося на вітрі.

— Моя ... — ледве рушив устами, відтягнувши її від решти товариства, що пнулися на горбок перед ними.

Вона не потребувала слів. Вона розуміла мову його очей.

— Ми мусимо бути самі, Жабко ...

— Добре ...

— Знаєш, як позбутися їх ..? ..

— Дуже просто ...

— Дійсно? Як?

— Пустити їх самих ...

— Справді?! Чудово ..!

— Ігор ніби гине за Оксанкою, а Оля ніби то зайнята Богданом ... Такі дітваки! — докинула з почуттям вищості. — Мені видається, що вони бажають бути .. як і ми ...

Оглядалися за ними. Принаглювали, щоб ішли за ними. Хлопці, що наче гірські кози легко та жваво пнулися похилими узбіччями без трави й без косодеревини, або перестрибували з каменюки на каменюку і дівочі руки, що з довір'ям простягалися до них, усвідомили Іванка до решти. Оця високогірська прогулянка була продумана Мартою! Вона виявляє ініціативу! Усамостійнюється від бабки! Прекрасно!

Коли добилися до затишної просторої рівнини,

обведеної ближчими та дальшими шпилями, з якої розгортається вид на далеку оселю ген у далині, Марта запропонувала розташуватися і, може, дещо перекусити. Ігор кинувся витягати їстивне з наплечника. «Дуже добра ідея», — повторяв, і сміх, викликаний його словами, котився просміками й завмирав у проваллях.

— Тепер будемо просити пана поручника розповісти нам щось із своїх переживань, — звернувся до Іванка Богдан. — Нас чекає військо і нам цікаво знати хоч дещо з того цікавого життя.

Іванко схопився за голову. Обличчя дівчат не виявило найменшого зацікавлення, тільки Ігореві очі розширилися.

— Ви хочете, щоб я тут, коли так весело сміється до нас високогірське сонце, розповідав вам про страхіття війни?! Ніколи! Військо ще не обов'язково війна! Візьмуть вас, то й самі пізнаєте! Тепер ідіть здобувати шпилі, вважайте на дівчат, лицарського духа вам, певно, не бракує?! А ми, старші, за той час відпічнемо і, може, теж кудись помандруємо, але трохи згодом. Йдіть! Зустрінемось біля станції лінвівки ...

Дивилися трохи на нього з недовір'ям, допитливо. Коли схвально кивнув головою, не пішли, а побігли. Четверо їх. Але коли трохи згодом побачили їх за одним із виступів, то була тільки одна пара. Переглянулися із зrozумінням на обличчях.

— Розлучилися. Ну, нехай ідуть з Богом. Жабко ... чи ти пам'ятаєш день, коли я назвав тебе Жабкою? На Великому озері! Ти була в зеленій купелівці і коли скакала в воду, нагадувала зелені жабки з білими лапками!

— Дуже поетично! — відповіла, усміхаючись, — треба було назвати мене русалкою!

— Hi-i .. Русалка нагадує потопельницю, а ти саме життя.

Марта, пригорнувшись до нього шепнула:

— Ти, певно, зачарував мене ... Я тобі все прощаю ... не можу на тебе гніватись... не можу тобі в нічому відмовити.

- і ніби скарга була в тому..
- В нічому?...
- То не добре... — знову скарга в її голосі.
- Ні, то не добре! — погодився дуже поважно, а очі сміялися. Вибухли сміхом, але той сміх був короткий.

В кухні тирольської віллі «Соняшник» пані Лідинська старша — поза очі знайомі й незнайомі безцеремонно казала «стара», — і пані Лідинська молода, молодість якої, до речі, вже залишилася за нею, наводили порядок після святкування попереднього вечора. Властиво порядкувала Лідинська-молода, бо старша, як і брала щось в руки, то, зайнята розмовою, не докінчувала діла. Гори тарілок, вилок, ножів, ложок і залишки їстивного чекали на невістчині руки, бо не було кого найняти, щоб допоміг. Звичайно, вся дія не відбувалася в абсолютній тиші, бо бабуня не вміла мовчати, тож у той час, як посуд мандрував на полиці, а ножі-вилки-ложки до шухляди, висказані думки кружляли в повітрі і з кухні виходили на невеличку терасу.

З цигаркою між двома пальцями, яку вона час до часу з насолодою підносила до уст, бабуня давала волю своїм думкам. Не кожному щастить мати слухачів, що не зрадять і не понесуть, за поріг почуте і бабуня використувала свій привілей. Її син, до війни радник окружного суду у Відні, Теодор Лідинський, зайнявся порядкуванням порожніх пляшок і при тій нагоді не забув ковтнути того чи того, що залишилося на дні. На всю мову своєї мами, тобто бабуні, і на скупі слова своєї неговірливої дружини Наталі, він мав тільки коротке й неозначене «гм». Його п'ятнадцятирічна праця в суді дала йому неабиякий досвід у знанні людей, їх психіки, фізичного світу, і перш усього навчила його терпеливо вислухувати їх жалі, болі, претенсії й вимоги. Очевидно, між ним і бабунею були розходження, бо вони не належали до того самого світу поколінь і статі. Проте він ніколи не висловлював своєї думки, сварливим тоном, крикливим домаганням, гострою критикою її погляду. Для бабуні бомби, що спричинили руйну Відня й інших міст, були дією та нещастям війни, і їх

треба було якнайскорше уникнути, щоб врятувати життя молодших від неї, а головно дитини, Марти. Для нього ж ті бомби були наче в сівача зерно, з якого народиться щось нове в людині. Покоління, що прийде на світ після війни від людей, що пережили бомбардування, буде мало схоже на попередні. Але чого треба чекати аж на нові покоління, коли така зміна, може, ще не означена чітко, не передумана, була вже в ньому самому і в тих, що їх він знав уже довгий час!

— Я певна, що Волинська рознесе по всьому Відні, і не тільки по Відні, по всій Австрії, що Лідинські заручили свою одиначку. «З ким заручили? — спитають знайомі, і тут невідомо, що вона відповість. — Бабуня стріпала попіл у попельничку, яку здогадливо підсунула їй невістка, і задумано замовкла. Вона намагалася помогти своїй невістці, витирала тарілки, але ніяк не могла зосередити свою увагу на тій праці, тож Наталя відбирала від неї тарілки одну за одною і докінчувала сама. Ковток диму з великою насолодою і знову голос, в якому вичувалося здивування. — Дивно мені, що саме такого наша Мартуся вибрала, але що робити. Не могли ми їй перечити, коли в ньому вона бачить своє щастя. Правда, з обличчя та постаті — хоч беріть до фільму на аманта! Колись дівчата з моого середовища хотіли хлопців з інтелігентських домів, з шляхетськими прізвищами, аристократів на становищах. Хлопці, в свою чергу, хотіли приданого. Мартуні це байдуже. Їй подобалося, що він гуцул. Досі ж дитина не бачила живого гуцула й, правдоподібно, думає, що то якась екзотика. Волинська нагадала мені, бо я забула, що колись, як я ще їздила на вакації в Карпати, казали мені там, що гуцул любить мати, як вони там кажуть, любаску. До чого те казала, не знаю. — Знову ковток диму, тим разом довший, ніби з надумою й уважне стріпання попілу до попельнички. — Волинська дуже відчуває «докторство» свого чоловіка, а сама дурніша від качки, то напевно не забуде розтрубити по околиці, що наречений Мартуньки старшина без війська, тобто в теперішньому нашему положенні,

коли ніяк не можемо дочекатися нашої України такої, як ми бажали б, він, правду сказавши, є нічим. Дорку! То що нам сталося, що ми так легко дали свою згоду на ті заручини?!

— Гм... — почулося під брязкіт скла. — А чому не мали дати?

— Ще я дочекаю того, що наша Мартунька буде «пані докторова»!

— Певно, — почулося невістчине від поличок з посудом, і незмінне «гм» від столика з пляшками.

— Я йому заповіла, що студії мусять бути скінчені. Я також сказала йому, що якби трапилося щось таке, що Мартунька мала б на тому терпіти, то я маю про те знати. Від того, що вона стає його дружиною, вона не перестає бути моєю внучкою!

— Гм...

— Що має трапитися?! — Наталя рухнула правим плечем.

— Умови з життям ще ніхто не зробив, Наталю. Майбутнє людини велике невідоме.

— Гм...

— То правда...

— Рущакова повинна би вже купити собі окуляри, бо дедалі її очей не буде видно. Десь є така порода собак, що їх очі сковані. Вона мені їх нагадує. Ти бачила її сукню, Наталю? Жінці здається, що вона мусить виглядати, як підліток, ніби тільки іншим роки біжать, а її зупинилися на місці. І так кожний бачить, що вже не молода. З визнанням власної старости чи, сказати б досить таки неприманливим словом, підтоптаності, придбала б хоч достойного вигляду, а так робить із себе сміх. Замість брати приклад з мене, вона бере з нашої Мартуньки!

— Гм... — почулося від пляшок і короткий, стриманий сміх невістки.

— Чи думаєш, Наталю, що їм паштетики смакували? Якось, Богу дякувати, вдалося нам кашкою заступити мозок, заложуся, що ніхто й не подумав, що єсть! Сметана додала смаку. То й так було велике зусилля придбати все потрібне в сьогоднішній час, але якось, Богу дякувати, все пішло добре. Тепер не догідний час на гостини, заручини, шлюби, але що робити, коли наша Мартунька саме тепер розцвітає. Так прекрасно дитина виглядала! Кажуть, що

жінки шаліють за чоловіками у військових одностроях, але Мартунька Івана не бачила в однострою, а голову згубила.

— Бачила світлину, — сказала невістка, присівши при столі. Нарешті все вже стояло на своєму місці, треба було тільки підместити кухню. Але з тим можна було ще почекати, аж Дорко справиться з пляшками. — Десять дівчата дістали його світлину в однострою й показали Мартусі. Як запалив був між ними, коли дізналися, що появився в околиці. Кожна ним захоплювалася, а Мартуся здобула!

— Туди дорога! Як котрий хлопець вміє говорити про кохання, якого, може, й не відчуває, і про зорі й місяць, тоді вже дівчину ніхто не врятує, — бабуна зідхнула. — Навіть я ...

— Гм ...

— Я таки кажу, що пора залицяння — найдурніша.

— А я думала, що найкраща... — несміливе невістчине.

— Гм ...

— Хлопець принаймні знає чого хоче, а дівчина літає понад хмарами.

— Гм ...

— Що ти там усе гумкаєш, Дорку? — бабуна глянула через плече на сина, все ще зайнятого пляшками. — Може б ти вияснив нам трохи точніше свої гумкання?

— Я цікавий знати, — повернувшись він до стола з пляшкою в руках, — коли ви плянуєте Мартин шлюб. Вчора я чув дві відповіді. Мамину — «аж Іван скінчить студії», і Мартине — «скоро». Котра правдива?

— Ах, що дитина знає?! — бабуна зневажливо махнула рукою. — Найважніше в тому віці, щоб гарно виглядати в сукні, аби її подивляли, робили світлини і аби той, вимріяний «він» був біля неї. Ясно, що аж Іванко скінчить студії, чому сумніваєшся?

— Бо маю причину думати, що то буде задовго.

— Для кого задовго?

— Для обидвоїх.

— Що ти говориш?! Людина не може жити одним коханням, якщо воно справді існує на світі. Правдиве, маю на думці. Треба їсти, одягнутися, десь мешкати, і виробити собі місце в суспільстві. На все це потрібні гроші.

— Те все правда, але йому треба вчитися, а як він буде

заручений, то з науки нічого не буде, — і він знову повернувся до пляшок.

— То ти сьогодні це говориш? В такому випадку не треба було їх заручувати!

— Треба їх поженити, мамо, і то якнайскоріше.

— Тепер?!?! Таж Волинська рознесла б нас по всіх-усюдах, що ми віддали доню за нікого!

— Вона, правдоподібно, те й зробила б, але ми не можемо зважати на те, тільки думати про Мартусине добро. Нехай побираються тоді, як почуття розгоряється, не тоді, як остигає. Довгі заручини остуджують почуття.

— Так кажеш? — бабуня уважно глянула на невістку й повернулася до сина. В очах так і билося питання: як довго вони були заручені? — Коли ж ти надумав повінчати їх? Ми навіть мешкання не маємо, сидимо тут на літниську ...Ще добре, що хоч ця вілля нам залишилася.

— Як тільки прийде мое перенесення до Інсбрuckenу. А воно от-от прийде. Кожному цікавіше бути в столиці, ніж на провінції. На Відень кандидати будуть. Тоді розглянемося за мешканням, може, й купимо дім. Я можу й доїздити до праці, все ж для престижу треба мати квартиру в місті.

— Може, тобі не треба було просити про перенесення? Все ж там у нас повно знайомих і зв'язки, яких треба було б Іванкові ... Але про весілля шкода й говорити. З чого вони жили б?

— Поки я живу Мартуся біди не буде знати, — почула рішуче і Лідинський, скінчивши своє сортування порожніх пляшок, сів за стіл напроти бабуні.

— Не в тому справа, Дорку. Я думаю, що кожний повинен стояти в житті на власних ногах. А в нього немає ніякого становища. Що люди скажуть — що Лідинська вийшла за «нікого»? Не досить, що вона, Лідинська, внучка гофрата і донька радника суду виходить за гуцула Криханюка, — в Карпатах будуть казати на неї «Криханючка» — а ще й без якоїсь хочби найменшої місячної платні! Дорку, то вже справді забагато! Нас цілий світ висміє.

Радник Лідинський рушив бровами.

— Навіть якби світ і справді сміявся, в що я дозволю собі не вірити, то це мене не зворушує. І з чого б мали сміятися? Що Мартуся вибрала собі порядного, чесного й

ідейного хлопця? Вже ті три риси чогось варті! Гляньмо правді в очі, мамо. Війна знишила величезну кількість молодих людей. Дівчата в її віці не мають ніякого вибору. Немає українців, немає австрійців. Я хочу для неї чоловіка українця, бо так наша традиція на чужині може втриматися. Буде жити подвійним життям, як ми всі тут? Вона живе ним від народження, і воно їй ні трохи не шкодить, навпаки, думаю, що її світогляд ширший, що її знання глибше, бо вона росла в двох культурах. Вийшовши за Іванку, вона буде продовжувати те подвійне життя. І що лихого в тому, що ми заховуємо вірність своїм предкам і рівночасно залишаємося громадянами держави в якій поселилися? Ця подвійність, як я вже сказав, збагачує нас духово. Ми знаємо два світи. І навіть якби воно не принесло великої користі нам особисто, а Україні, то невідомо, чи не принесе якісь користі в майбутньому. Не в сварні суть життя, хоч вона завжди була єй буде, бо це вже закладене в людській природі, але в мирному співіснуванні народів. І світові треба доказувати, не накидуючись, але послідовно, що ми хочемо жити як нарід, і що таке мирне співжиття можливе.

Бабуня слухала, закинувши голову назад. Невідомо, промовляли синові слова до неї, чи ні, бо проти своєї звички не переривала йому ні пів словом. Дозволила йому сказати все, що хотів, а коли скінчив, відізвалася:

— Як уже Мартунька його вибрала, то тепер мусимо робити все, що в нашій силі, щоб їй було добре.

Несподівано відізвалася невістка. Крутила в пальцях залишенну на столі серветку, наче шукала в ній відваги.

— Чому мама якось так сказала про відношення Іванка якби не вірила, що він справді любить Мартусю?

Бабуня глянула на невістку поглядом, начеб сумнівалася, що це справді вона, Наталя, вперше в житті самостійно порушила якусь справу. Не повіривши власному слухові, бабуня достойним рухом наложила на ніс окуляри, і, відкинувши голову назад, глянула на невістку. Зараз же вона відвернула голову, повіки закрили вираз її

очей, але підняті вгору брови зрадили її думку. Мати.

— Я не кажу, що він не любить Мартуньку. Її неможливо не любити, — додала самопевно. — Але за жінкою можна шаліти, а того почуття я в Іванка не помічаю. Тому не розумію, чому ти, Дорку, кажеш, що їх скоро треба одружити.

Радник підвівся, витягнувся й заложив руки в кишени. Виглядало, що цікавився знову пляшками. Але ні, він завернув від малого столика, що поблизувався від сонячного світла, захитався на ногах і вернувся до мами.

— Шал, як мама то називає, не дуже потрібний до подружнього життя, — сказав і дивився на Розп'яття, що висіло над головою його дружини. — Він не може створити потрібної позитивної суспільної клітини. Хіба в дуже рідких випадках. Але між ними є почуття, і вони обидвоє молоді. Нехай те почуття не остигає.

Він знову повернувся до малого столика і його перетиканий сивиною вус ховав задоволену усмішку.

— Я виріс у домі, що був амбасадою нашої справи у Відні, — додав, — Мама те знає. Мій дім був такий самий, і я хотів би, щоб і Мартусин дім продовжував нашу традицію. З Іваном Криханюком ця традиція може відновитися, але якби Мартуся вийшла за австрійця, то та традиція завмерла б...

Над молодятами, схованими в захисному кутку міжгір'я скиглі гірські чайки. Надлітали, кружляли й відлітали і знову верталися, але в меншій кількості. Здавалося, що вони не розуміли, як оті величезні двоножні створіння, яких вони не бачать хіба тільки в дощову погоду, можуть бути зайняті виключно собою і не хочуть поїсти чогось та ще й їм кинути. З ледве чутним лопотінням крил кинулися в розтіч, коли Іван підвівся та, затінивши очі долонею, глянув на них, а потім кудись туди в долину.

Він стояв на безпечній віддалі від спадистого схилу, задивлений в долину, потім його голова поволі випроста-

лася, і він глянув на протилежні й сусідні верхи. Враз він різко повернувся і, заложивши руки назад, дивився з увагою хвилин дві-три на верхи, що були за ним.

Марта приглядалася йому, перехиливши голову вбік, із виразом незрозуміння на обличчі. Хоч не було небезпеки, що він може зсунутися чи впасти в неглибоке провалля, то все таки страх за його життя відбився в її очах, коли спитала його:

— Чого ти пішов туди на край, Іванчику? Що ти там побачив?

Не діждавшись відповіді, вона підвелася й підійшла до нього. Здавалося, що він навіть не помітив її. Міряв поглядом кожний шпиль, кожне заглиблення, що було в полі його зору, та зупинився найдовше на оселі, що біло-червоними стінами й дахами висунулася ріжком з-поза шпиллю.

— Іванчику, та скажи бо! ...

Ніде не бачила ані людини, ані звірюки, ані взагалі чогось незвичайного, щоб так обдивлятися на всі-усюди. Навіть ранкове небо роз'яснилося, розхмарилося, так що не чекати їм ні дощу, ні громів.

Іван розсміявся. Пригорнув її до себе.

— Бачиш оселю онтам у долині? — спитав.

— Так, то вже Німеччина. Думаєш, що із тієї віддалі може хтось упізнати тебе й донести, що ти ... викрутися з полону?

— Ну, знаєш, Жабко! Що тобі прийшло на думку?? Я просто побачив терен!

— Що ти побачив??

— Терен.

— Я не розумію...

— Вірю. Я думаю, що ти того ніколи не зрозумієш, Жабко. Але я, мабуть, вроджений військовик, я скрізь бачу терен і або здобуваю його, або обороняю. Дивись, наприклад, ця оселя в долині має прецікаве стратегічне значення.. Тут ... — і замовк.

Опам'ятав сам себе. Ну от — старий осел! Прийшов

сюди на безлюдний верх, де навіть не видно слідів гірських кіз, із своєю нареченовою і говорить їй як здобувати чи боронити терен в часі війни! Справді залишки пережитого! І навіщо ж говорити їй щось, що не стосується їх двоє?! Потягнувся цілувати її. Забудь, Жабко, забудь. Може, колись почуєш про ті пережиті жахіття тільки не тепер, не тут. Клекотіло й вило й варилося тоді довкруги них, а вони були замкнені в тому пеклі без постачання. Земля горіла, хати стали смолоскипами. Навіщо тривожити її спокій душі описом горіючих танків з яких вискачувала переляканана обслуга й благала не вбивати їх? Навіщо їй знати про регіт скорострілів, тріскіт автоматів, коли дим пожеж заслоняв сонце, а піт на їх обличчях мішався з саджею та кров'ю? Чи варто з нею говорити тепер, коли її очі сяють від щастя, про біль, гірший від того, що був в раненій голові й нозі? Про свідомість даремно витраченої молодої енергії та життя взагалі, оте його почуття, повне бунту й пониження, що тримається його від закінчення війни? Може, вона й не має повного зрозуміння для їх змагань, вона ж віденка. А може, її навпаки — вважала б великим геройством, коли вони йшли на прорив, і таки прорвалися з оточення. Тільки горстка їх, не всі, о, не всі! Чужий однострій вдягнув він і Данилко, і багато їх, багато, щоб стати на захист народу свого! Але чи світ справді це саме так розуміє? Мусів вдягнути чужий, бо свого не було! І нічого не довоювалися, нічого, але таки нічогісінько не зробили доброго для народу, і це йому найбільше боліло!

І раптом тут, на шпилю Гафелекар, коли його рука обнімала наречену, а уява підсувала й підсувала все нові обриси минулого, додумався до чогось незвичайного. Не доконали нічого? А неправда! Волі вони не здобули, це правда, але доказали право на неї!

З головою на його рамені, мрійливо задивлена перед себе, Марта відізвалася:

— Я така горда за тебе, що ти здобував волю!

— Це коштує людям життя, — поцілував її в чоло, здивований її увагою. — Ти свідома того?

— Так... — шепнула, і раптом відхилилася взад, — Іванчику, хтось надходить...

З-поза виступу недалекого горба, що чітко зарисувався на безхмарному небі, показалася спершу голова з чорними окулярами, потім ціла постать з наплечником і топірцем в руці, в коротких штанцях та в сірих панчохах. Людина йшла спершу хребтом, а тоді почала сходити вниз, недалеко них. Постать була легко похила, ніби неслася в наплечнику великий тягар. За нею показалася інша, теж у коротких штанцях, з наплечником і в темних окулярах. Вона була вища й випростана.

— Бачиш...?

Іван дивився. Знав, що їй впало на думку: може, це хтось такий, що донесе на нього? Перейшов кордон, а все ж підозріння не позбутися ні йому, ні їй. І доки ж так?

Тим часом альпіністи, що зникли були за скелею, показалися знову, тим разом на багато ближче. Чути було спадання камінчиків із під їхніх ніг і щораз виразнішу мову, що з віддалі доходила до них дуже виразно.

— Це українці, — здивовано сказала Марта, — а виглядають як місцеві люди.

З долонею дашком над очима дивився Іван на двох чоловіків, що скісно сходили вниз недалеко від них. І раптом стало йому так, начеб піднявся він в якусь безмежну й безхмарну просторінь і впав з неї відразу на каменисту землю. Два різні почуття з'явилися майже рівночасно в душі з хвилиною, як тільки впізнав у тих двох туристах полковника Банатюка та звітодавця Олега Верха. В одній хвилині його недавній світ, що був твердий і смертоносний, а все ж дорогий і незабутній, повернувся до нього. Час боїв, тривоги, високих бажань, але й своєрідної безтурботності й безжурності, світ вояцького гумору й надій, гіркоти та розчарувань віджив з усією своєю багатогранністю, відсунувши в небуття ясноволосу Марту. Те почуття не мало нічого спільногого з його заручинами, з його солодконіжним романтичним переживанням, із світом жінки та її зацікавленнями. Воно належало до мужеського світу. До війська, до боротьби за свої права! До світу, що

його, здавалося, втратив назавжди.

А все таки було щось не так, як колись.

Востаннє він бачив полковника в воєнній суматосі, перед битвою, в атмосфері наказів, приготувань, поспіху й задньої особистої думки, якій намагався не давати великої волі: чи вийде він живий з вогню і що його чекає? Тепер був на дозвіллі з дівчиною, що від минулого вечора рахується його нареченою. Був людиною, для якої скінчилася небезпека воєнних дій, але все ще висіла в повітрі небезпека доносу. Переплило чимало подій, що змінили його думки і за давньою вірою в полковникові слова чи за наївномрійним настроєм «війнонъки» вже даремно шукати. Однак таки щось змушувало його дивитися на полковника з роз'ясненим поглядом.

— Іванко?! — прийшло від вишого повне недовір'я, коли обидва були на яких сім метрів від них. — Пане полковнику! Це ж Іван Криханюк!

Обличчя звітодавця, обсмалене сонцем, на якому від усміху повиразнішали зморшки, повернулося до полковника, рука витягнулася вперед.

— Іванко! Ну, хто б подумав! Десь тут, серед гір..! Але ж це таки він, справжній, цілий і здоровий Іван Криханюк!

Полковник, що досі сходив униз, не піднявши очей, зацікавлений з великою увагою собі під ноги, зупинився і, піднявши на чоло соняшні окуляри, вдивився й собі в Іванка. Його обличчя прикрасилося усмішкою, що власне, була скривленням одної сторони уст.

— Криханюк тут? — і зразу ж упевненим голосом: — Я так і зінав! Лихе не загине! Добре, що ти на волі — він кинув поглядом на Марту, зсунув окуляри на ніс, а на обличчі розплівся стримано-невинний погляд. — Загляньно там до мене, — сказав, — бічна Леопольдштрассе, недалеко залізничної станції. Яка то вулиця та число, Олег? — повернувся він до колишнього звітодавця. Але Верх виписував уже адресу на клаптику паперу. — Там він тобі пише. Але якнайскорше, хоч би й завтра — докинув, а все таким тоном, немов би вони ввесь час були разом і от саме

докінчують розмову, все дуже притаманне полковникові Тарасові Банатюкові.

Іванко взяв простягнену адресу. Їх руки стиснулися, їх погляди виявили зрозуміння й радість, слова були скупі, хоч багато їх тиснулося на уста.

— Дивись, де зустрілися!

— Щастя, що ти не попав за дроти!

— Добре, пане полковнику! — звичка військовика виконувати накази з'явилася сама собою, наче їй не було ніякої перерви в їх діяльності. Верх з невинним видом приглядався Марті, що відійшла набік і, задивлена в далину, сиділа на камені.

— Це, очевидно, в Інсбруку, — додав полковник все ще з тим самим скривленням уст, що мало бути усміхом. І те саме давно вже чуте, «ти», яким він відзвивався до кожного молодшого від себе! — Ну, то до-побачення! — і рука до кепки військовою манерою. — Не пе-ре-шка-джаемо... — і скісний погляд на Марту та повний вирозуміння на Іванка. І вже він пішов, спираючись на топірець, все нижче й нижче.

Іван опритомнів. Глянув безрадно на Марту. Це... — почав, але обидва чоловіки, махнувши йому рукою, йшли вже нерівним гірським ґрунтом до малого будинку станції лінівівки.

— Олегу! — крикнув Іванко їм навздогін, — Проданилка не чув?

Бувший звітодавець повернувся до нього.

— Думаю, що побачишся з ним! — відкрикнув і швидко пішов за полковником.

Двома стрибками був біля Марти. Прости, Жабко, якось так вийшло, що не познайомив тебе з ними, — він звів її на ноги й обкрутив довкола себе. — Подумай, яке щастя, що знайшов своїх! І Данилко! Подумай, Данилко знайшовся!

Без віддиху від його шаленої втіхи, благаючи покласти її знову на землю, бо ще злетять в провалля, вона, нарешті, спромоглася спитати:

— Хто це Данилко?

— Старшина! Побрратим! Друзяка! Все, що хочеш, це — Данилко! І той незрівняний з ніким, той Данилко знайшовся! Живий і здоровий! Він живий і я його побачу! Не радієш зі мною? — спитав, приглянувшись її обличчю.

— Радію кожним врятованим життям, тим більше тво-го приятеля. Але я його не знаю, отже моя радість трохи інша від твоєї!

— Я розумію. Сядьмо тут, я тобі мушу сказати щось більше про нього. Його батько був таким же суддею, як і твій, тільки не в Відні, а в Станиславові. О, мусиш знати, що це славне місто було колись столицею Західно-української республіки, але про це розповім тобі колись ішим разом. Цим я хочу сказати, що я також ріс в домі судді, як і ти! Мусимо це сказати бабуні! — поцілувавши її, вставив жартівливим тоном. — Ми росли разом з Данилком, разом ходили до школи, на руханку, на музику, хоч музика з мене таки не вийшов. Цілий рік я жив у них «на станції», а влітку вони в нас на вакаціях. На «малі вакації» ми з Данилком їздили на лещатах в Карпатах. Хто він мені? Як брат! Прийшла війна, і ми разом були в старшинській школі, але там нас розлучили. На фронті я його не бачив. Зустрівся з ним тільки, як ми обидва були на відпустці, а потім не знову, що діялося з ним. І от він знайшовся! Я занудив тебе, що? — і знову поцілунок у носик.

— Ні, чого? Кажи! А хто ті два?

— Старший — полковник Тарас Банатюк, а молодший — звітодавець Олег Верх, людина якої на фронті ніхто не потребує, але яка там постійно відкіляється з'являється! І той друга, але ж не такий близький, як Данилко. Мушу тобі розповісти одну Данилкову пригоду, — подумавши хвилину, з усміхом на устах та поглядом, що йшов кудись у віддалені роки, заговорив до неї. — Маєш знати, що Данилко страшний романтик, крутив голови дівчатам, а вони дуріли за ним, аж, нарешті, сам попався в сіті справжнього кохання! Хочеш почути?

Розложила руки.

— Мені здається, що я вже знаю твого Данилка копу літ! Від дитинства! Кажи!

— Так має бути. Як ми поберемося, то він напевно буде в нас частим гостем! Тільки не смій мені закохатися в ньому, носику! — і знову поцілунок у кінчик.

— Ну, це ми побачимо...!

— Жа-б-ко..!. Ану покажи свою лапку..! Яке значення має цей перстенець?

— Такий, що ти мусиш бути мені вірний, — серед сміху, — бо як не будеш, то я відвернуся й піду до Данилка...

— Тааак? Перепрошуй! — і наставив обличчя. Поцілувала й докінчила:

— ... на скаргу!

Тепер прийшла ціла серія палких поцілунків, переживання побратима відсунулося на дальший плян перед власним обіцюючим почуттям, що тільки розгорялося.

Тільки коли рука в руку поверталися до станції лінвівки, де чекали на них з надмірно невинними виглядами четверо молодих, Іванко різьбив у Мартиній уяві постать Данилка. Він до війни — молодий студент політехніки у Львові. Палкий патріот, що переміняв олівці та цирклі на зброю. Як і всі вони, він вірив в ідею відродження самостійності свого народу. І для того треба було докласти своїх рук, розуму, життя. Самостійність, вони вірили, не могла прийти сама собою, просто, як чийсь дарунок. Її треба було вибороти, здобути. Тому Данилко і він, Іван, вдягнули однострої чужого війська, бо то була єдина нагода опанувати військову техніку. Він не знає, чи Марті відомо, що в Західній Україні, цебто в Галичині, зберігався сантимент до австрійців, бо вона чимало років належала до Австрії. Йому здається, що люди якось перемішали австрійців з німцями. Він пам'ятає, що його бабка, — «я теж мав бабуню, Жабко!» — часто згадувала: «Бувало за Австрії... що ціsar сказав, так мало бути, то був порєдок..»

І було багато дечого, що вона згадувала, але він, Іван, не слухав. Він пам'ятає, що його бабка прийняла була вибух війни словами: «Може, як прийде німець, чи австріяк, то буде більший порєдок, бо за Польщі його нема»... І хоч його бабка була звичайною гуцулкою, то йому здається, що якоюсь мірою таке поняття залишилося чи не в більшій частині їх громадян. Німець — тобув союзник. Німець ніколи не зрадить свого приятеля. До того ж, коли вибухла війна, німці й австрійці справді були одною прихильною їм державою, принаймні назверх.

— Австрійці не були захоплені упадком своєї власної держави, — здивувала його її увага. — Дуже мало з них хотіло бути частиною Великого Райху.

— Бачиш, з вашого кутка все інакше виглядало, як з нашого, — відповів.

— Так, але ми перейшли на політику, а я хочу знати про пригоди твого Данилка.

Засміявся. Справді! В них особисте страшенно сплутане з політичними справами! І Данилко, і він, і всі вони варилися в тій самій ющі, звареній чужими політиками на їх землі. Так, так, Данилкові переживання він пам'ятає! Отож той Данилко, той великий, палкий патріот, закохався в чужинку!

Марта перервала:

— Кохання приходить до нас хочемо чи не хочемо, не думаєш? Воно не збуджує в людині почуття провини, ні?

— Ні, все ж для інших це було дивне, неоправдане, вони не мали для того зрозуміння. Хто знав, очевидно. На щастя, не багато людей знато.

Данилко був далеко від дому, від своїх людей — на вишколі в старшинській школі, в чужій столиці. Широка, сплавна ріка перепливала серединою міста, чулися гудки пароплавів, але й була пляжа, де можна було вигрітися до сонця та скупатися. На набережній цвіла шипшина. Вона була чимсь невід'ємним від столиці, щось, немов усі її легенди, традиція, історія народу й держави. А вони були молоді. Вони тоді були майбутні старшини, готові вою-

вати за свій рідний край, були молодими хлопцями, жадними пригод, переживань, не тільки військових, але й любовних. — Не кривися, Жабко, ну, чого ж?! — вони тужили за рідною землею, мріяли про дічат. Їм треба було військової дисципліни, але й дівчат, їх поглядів, обіймів, поцілунків...

— Боже, яка безмежна ширість!

— Краще навіть жорстока ширість, ніж солодкий фальш!

— Говори далі!

Вперше Данилко побачив її на пляжі. Саме висів із пароплава і мав намір повернутися до касарень. І раптом побачив її. Тоді вже нічого іншого не бачив. Навіть забув куди йде! Тож Данилко! Боженка й довкілля з'єдналися в нього в одну цілість. Вода мерехтіла срібно-зеленим коловором, небо затягнулося блідою блакиттю, шипшина сипнула рожевенським цвітом, а тут оте дівча, струнке, зgrabненське, ясноволосе, темнооке і тільки в купелівці! Здурів Данилко! І відразу в нього думка: як наблизитися до неї? Не підійде ж до неї так просто і не скаже «пані ви мені подобаєтесь і я хочу познайомитися з вами». Він в однострою війська, що його вже встигли зненавидіти в Європі! Хоч на комірі у нього левик, їх відзнака, але хто так відразу його помітить та збегне його значення?! А ще дівчина на пляжі! Ні, таки не підійде він так до неї, можна хіба йти поволіше, щоб довше любуватися нею.

І раптом загуділи гудки. Наблизалися ворожі літаки. Місто не знало до того часу налетів, мешканці, видно, й не були обзайомлені з гудками сирен, бо от дівчина встала, розглянулася і її погляд зупинився на ньому.

«Пане поручнику, — спітала, — вибачайте, чи це летунська тривога? Буде налет»? — І тоді він побачив, що в її фіялкових очах була тривога. Її голос був дзвінкий. І то було те, чого він чекав. То був початок іх знайомства.

Марта зупинилася на каменюці, що виглядала, як плиця, змусивши Івана стриматися, хоч він зійшов уже кро-

ком нижче. Повернувся до неї, подумавши, що, певно, боїться зійти, і, промовивши, «я тримаю, відважно», чекав, що зійде вниз, але вона дивилася на нього й не рухалася.

— Ти поет, — сказала, — знаєш про те? Ти так прекрасно змалював усе, що мені здається, ніби я знаю твого Данилка здавна і все те я не тільки бачила власними очима, але й пережила!

— Я? Поет? — він розсміявся.

Від станції линівки, що була від них не більше як сто кроків, піднявши погляди в гору, приглядалися до них четверо молодих.

— Ну, нарешті! — сказав Богдан.

— І чого вона там стоїть — промовила Оля. — Зупинилася там і чекає! Чого вона не сходить униз? Чекає, що він її візьме на руки?

Оксана зідхнула.

— Боже, — промовила журливо стягнувши брови, — Я ще ніколи не бачила «живого» кохання..!

Досі бурхливе людське почуття, що його окреслили «коханням», було далеко від них. Із шепотів у клясі, із сторінок заборонених в школі книжок, воно переходило до їх мрій, стукало до сердець і створювало настрій хвилюючого чекання й цікавості. Але тепер воно було тут же, підсунулось до них близько, його переживала їх однолітка, і воно, немов хвороба, заражувало їх. Ах, кохання! Ах, він! — так і розплি�валося в їх довірливо-розцікавлених поглядах. А тут незичлива доля підсувала тільки Богдана та Ігоря...

Богдан силкувався на дотеп, Ігор на їдку увагу — дівчата того не чули. Образ перед ними, що був, як світлина, як кадр із фільму полонив усю їх увагу. Біля них були хлопці, майже їх однолітки, з якими вони росли. Вони були наче підмінкою дійсності, якої домагалася вже їхня кров, чимсь, ніби «на безриб’ї і рак риба». Справжній мужчина, який манив їх, зацікавлював, захоплював і розбурхував їх недосвідчену життєво уяву, був у тій хвилині на скелястому горбі, недалеко від них, але з іншою дівчиною.

Вітер грався його чорним, «як крукове крило» волоссям, розвівав його, насував на очі й робив подвійно принадним його обличчя, засмаглене гірським сонцем. На такому тлі зуби ставали ще біліші; на ньому не було ні сліду напруги чи втоми, був тільки відблиск задоволення. Рука самопевно витягнена до Марти, а в ній її долоня. І в тому русі було стільки уважливості, дбайливості й уваги, що дівчата тільки мовчки переглянулися. Їм обидвом палко хотілося бути там на горбі на місці Марти. Він здавався їм божком і дійсністю, чаром і принадою. Ах, яка щаслива-щаслива Марта!

А біля них були хлопці, що тільки висунулися із шкільної лавки і говорили хвалькувато про те, чого самі ще не встигли пережити. Гордилися, що вони вже студенти університету. Ото, небувала річ! Таких багато. Здавалися їм великими дітваками, і більш нічого. Отой там, із захисним рухом простягненої руки до Марти, імпонував їм. Він мав уже за собою фронт і бої, рани й медалю. Він був старшина. І гуцул! Ах, щаслива та Марта!

Вони обидві народилися й росли в Австрії й ніколи не бачили справжнього, живого гуцула. Карпат вони не знали, ні річок, ні водоспадів, ані кольору неба над ними. Для них то була екзотика, незбагненна, принадна таємниця.

Ділилися своїми спостереженнями, а все пошепки, ти-хенько, щоб хлопці не чули. Навіть відійшли трохи вбік, щоб пошептати.

— Марта таки мала щастя! — зідхнула маленька на зрист, кучерявка Оксанка.

— І тільки познайомилися та й уже заручилися! Боялися, щоб не втік?

— Не дивімся туди. Вона позує. Дає на себе чекати. Нечемно.

— Можеш собі його уявити в військовому однострою? Я тобі кажу, що як він мене взяв за рамена, то наче обпік руками.

— Що ти кажеш?! А ти можеш його уявити в гуцуль-

ській ноші?

— Десь серед гір він виглядав би, як ватаг!

— Що ти говориш?! Ватаг, то старший над овечим господарством на полонині!

— Ха-ха!

— А я таки не хотіла би його за чоловіка! — рішуче Оліне.

— Чому?

— Бо я чула... що гуцули нестримні в коханні і, крім дружини, мають ще...

— Кого?

— Та любовниць!

— Іїг! ... Бідна Марта ... Хіба, що Криханюк буде інший ...

— Та чому мав би бути інший?!

Марта йшла вже тепер поруч Івана.

— Я зачула, що полковник запросив тебе зайди до нього. Не знаєш чого? — повернула до нього голову.

— Ні, не знаю!

— А підеш...?

— Не журися, Жабко, це тільки Інсбрук. Увечорі вернуся й відразу зайду до тебе.

— Я розумію, ти хочеш бачити Данилка ...

— Так, я дуже хочу його бачити. Добре, що ти розуміеш мене!

3

Рій думок відігнав дрімоту за найвищий альпійський вершок і про сон не було мови. Крутилося в голові все пережите за день, виринали постаті її обличчя на тлі краєвиду. Немов вода з несподівано відкритого джерела, так вибухли спомини від зустрічі з полковником Банатюком і звітодавцем Верхом. Данилко. Згадка про спільні роки чи тільки Данилкові пригоди перевищували всі його пережиття того дня. Наче тінь впала від нього на ту, що йому дорога, на Марту. Без зустрічі з полковником і звіто-

давцем, що так несподівано виринули з-поза гори, він напевно згадував би день на самоті із Мартою, думав би про свою малу Жабку, що так вміє підбадьорити, але й злагіднити його палку вдачу.

Згадка про Данилка притисла все. Яке щастя, що він живий, що вийшов з халепи, в яку сам себе впхав. Чи сказати про цілу пригоду Марті? Звичайно, тепер уже можна про це говорити, війна скінчилася. Та він так навчився мовчати й берегти таємницю, щоб не «всипати» Данилка, що не говорить про неї нікому. Цікаво, чим справді керувався тоді Данилко в своєму рішенні? Патріотизмом, чи впливом гарної жінки? Чи одним і другим? Чи чимсь, що засіло вже в душу й бажало пімститися? То ж був момент — як можна було якось розсудливо вирішувати таку важливу справу? То коштувало б Данилкові життя, якби були викрили!

Данилко романтик і Данилко патріот. Любов до рідного змусила його вдягнути чужий військовий однострій, але почуття залишилося те саме. В тому часі вони вже всі знали, що по їх селах німці стягали контингент худоби і збіжжя, ба, і людей! Вони стріляли не тільки молодих патріотів, але й літніх людей за підпільні дії або як закладників. А чому була та підпільна дія, треба б спитати?

Вони всі знали, що діялося в краю, хоч були віддалені від нього. Вістки як не усно, то листом діставалися до них. Який глум! Яка розшарпана віра в прихильність німців! Повірили в те, чого не було! Уряд Третього Райху думав тільки про свій край і нарід і свої власні справи! Як іх власний провід міг не передбачити того?

Данилко то знов. Він терпів, як усі інші. Вони ж були в глухому куті й не мали іншого виходу.

В'ється-в'ється дим коліщатками над Івановою головою. Хлопці були в Ляндеку, ніхто не крутився по «буді», не говорив, не співав, не сперечався, не сміявся. Данилкова пригода оживає в думках:

«Ми вислали були більший розвідчий відділ, і два дні його не було. Нарешті з'явилися з трьома полоненими.

Два молоді, один, може, років із сорок. Мали сутичку з партизанами, один наш убитий, шість ранених. У штабі куреня сам командир Кляйн рішив їх переслухувати, а я, як звичайно, за перекладача. Один із в'язнів, той сорокрічний, зробив на мене незвичайно сильне враження. Він не був, як інші, наляканий, лютий чи піддобрюючий. Він тримався гордо й самопевно. Я відразу збагнув, що це хтось із вищих кіл. Może, з партизанського проводу. Командира Кляйна це, очевидно, не зворушило, і вислід переслухання був заздалегідь відомий: повіщення.

«Все було, наче на фільмі. Уяви собі тепер цілком інший образ. Живу в новій, комфортovій віллі, а що найважніше, господиня молода, елегантна й принадна мадярка Шаріка. Крім служниці нікого більше в цілому домі немає. Уявляєш ситуацію? Навіть мій Лесь, джура, зголосив був мені, коли знайшов мені кватиру: «Голошу слухняно, що господиня молода». Бачиш, навіть він визнав незвичайність ситуації! Отже в два дні після того переслухання, йдемо з Шарікою до кіна. Йдемо собі спокійно, обидвоє вичепурені, елегантні, пістоля, зрозуміло, на поясі. Я був страшенно гордий з неї! Кляйн навіть не ховав своєї задрости, що я не тільки кватиру маю добру, але й дівчину таку елегантну. Призначатися, Боженка в той час кудись пропала з моїх думок. Потім, звичайно, якось сумлінно було, дівчина писала любовні листи до мене, а я все якось знаходив причину, щоб не відписати. Але вертаймося до того вечора. Не міг я читати книжки, коли за стіною була така принадна й прихильна мені господиня!

«Тільки ми вийшли за фіртуку я взяв Шаріку під руку, як за рогом вулиці почулися стріли і за мить біг у наш бік якийсь закривавлений чоловік. Сумерк не дозволяв добре бачити, до того ж його обличчя було замазане кров'ю. Помітивши мене, він зупинився, але зараз же кинувся до Шаріки.

« — Сховайте мене! — викрикнув приглушеного. — Мене хочуть убити!

« Я був наставлений на розвагу, на вечір з дівчиною.

Розцвіла між нами взаємна симпатія, ми оповідали одне одному свої таємниці, ходили до місце розваги, їздили верхи. Цей чоловік із своїм пережиттям впав на мене цілком несподівано. Я відрухово вихопив пістолю. І признауся розгубився! В одній хвилині права рука Шаріки була на моїх устах, а ліва потягнула вниз руку з пістолею.

« — Не вбивай! Він безборонний! Йому треба помогти! Все виясниться потім! Скоро!

«Стріли погоні було чути щораз ближче. Шаріка вхопила мене за руку, штовхнула втікача у фіртку, і ми всі троє побігли через городчик. Двері віллі зачинилися за нами. Призначатися, я справді дав себе повести її притомності. Шаріка перекрутила ключ у дверях в той час, як утікач, що цілий тремтів, кинувся до вікна, і, відслонивши крайчик заслони, виглянув на вулицю. Але, видно, вдалося йому змилити погоню, бо там нікого не було. Шаріка включила світло, і я задеревів.

«Переді мною був той незвичайний в'язень!

«Ми вдивилися один в одного. Його руки були в кайданах, а в моїй руці пістоля. Я читав в його очах, що як я не вб'ю його, то він кинеться на мене і вдарить по голові своїми закутими руками. То була мить і то був вік. То був ворог, а я був військовий, що не керується милосердям!

«Але не сталося ні одного ні другого. Шаріка була між нами, звернена обличчям до мене, плечима до нього.

« — Стріляй у нього через мене! — крикнула. — Ти звір, без серця, коли хочеш вбити безборонну людину!

«Я не пізнавав ані її обличчя, ані тону мови. І даремне було їй вияснювати хто ця людина. Але нараз її голос заломився і вона почала просити. Ніжно й жалісно промовляла мені до совісти.

«Певно, тон її мови діяв на мене. Зрозуміло, я чув її обіцянки, як заплату за його життя. Вони сходилися з моїми бажаннями! Але й було ще щось інше, може, в тій хвилині й підсвідоме, оте розхитане вже в мене поняття «союзник у війні». Отой парадокс, що нам трапився. В нашій боротьбі німці не були навіть нашими прихильника-

ми. І той «союзник» затикав нами діри на фронтах, на землях, на яких ми не мали потреби бути й непотрібно робили собі ворогів з населення. І той «союзник» саме в той час розстрілював наших хлопців на рідній землі! За що? За те, що люблять ріднє? Що хочуть волі? А вони самі хочуть чужого ярма? Коротко сказавши, розігралася в мені боротьба, коротка, як блискавка, але міцна, як сталь. Шепіт повен обіцянок молодої жінки, що причарувала мене, з одного боку, і почуття сина покривденого народу, з другого. А в усе те вмішаний був обов'язок військовика. Той в'язень належав до слов'янського роду, як і я. Совість кричала, що в тій хвилині він, хоч вірить у те, що я поборюю, та все ж він закутий і безборонний, а разум нагадував, що мене чекає розстріл, якби я його випустив і його зловили б.

«Чому вона так боронила його? Вона мадярка, і її нарід був союзником німців у війні. Звичайна людяність? Чи розчарування урядом Гітлера?

«Рішення було в моїх руках. Служниця з моїм джурою пішли до кіна, і в цілій віллі, крім нас, не було нікого. І то не була людяність, що перемогла в мене. Я так відплатив за кривду моїх людей.

« — Втікайте! — кинув яйому коротко. — Але пам'ятайте, що якби вас зловили, ви ніколи не бачили Шаріки, ані мене, цього вечора не було! І перевірте, пане, свої погляди, вони не такі бездоганні, як вас упевнили!

«Я розкував яйому руки і розказав куди йти, щоб не впасти на наші стежкі й застави. Він простягнув мені руку. В тому був жест людини, обізнаної з правилами доброго тону.

« — Ви даруєте життя чоловікові й батькові. Сьогодні ви мені, а завтра, може, я вам. Німеччина валиться, й невідомо, що чекає вас, українців. Як не згинете на фронті й потребуватимете помочі, зверніться до моєї сестри в Швейцарії. Вона знатиме про все. Дякую вам.

«Він написав адресу, подав мені й звернувся ще до Шаріки.

« — Ви врятували життя людині, що має таку донечку,

як ви. Вона вам подякує, як часи зміняться. Я дякую вам з глибини душі...

«Поцілував її в чоло, схилився переді мною, і, виглянувши обережно крізь задні двері, зник у теміні осінньої ночі.

«Я відітхнув, але то була хвилинна відпруга. Мене опанувала злість, що я мав свідка до каригідної справи в особі чужої жінки, про яку нічого не знав. Вона має тепер мое життя в своїх руках.

«Наступного дня командир куреня Кляйн зробив ціле збіговище й видовище, бо прилюдно повісив двох інших в'язнів на страх усьому населенню міста. Тоді я впевнився, що зробив добре. Вони робили те саме з моїми земляками на моїй рідній землі»

Цигарка вигоріла. Іван лежав горілиць, підложивши руки під голову. Переживання приятеля були такі сильні, що приспішували биття його серця. Вони були, немов його власні. Він розумів його, бо й сам не зробив би інакше. «А Шаріка? — спітав був тоді Данилка, — Не грозила, що зрадить тебе?» Данилкова відповідь пішла викрутом. «Скільки вже не стараюся збагнути жінок, — відповів був йому, — та ніяк мені це не вдається. Той чоловік був їй чужий, незнайомий навіть з вигляду, а вона хотіла платити собою за його життя! «І ти, очевидно, не прийняв тоді тієї заплати! Не кажи, не кажи, я не хочу ані правди, ані видумки», — впевнив був його Іван.

Ніч сипнула зорями, відблиск місячного сяйва лягав на підлогу крізь незаслонене вікно, але не він був причиною безсоння. Полковник Банатюк виринув в думках із своєю пропозицією зайти до нього. Чому казав прийти? Невже якісь зміни, якісь надії, якесь завдання? Досі він усі завдання приймав з охотою і певністю, що виконає все, як слід. Заборонена чужим урядом небезпечна дія заспокоювала його бажання незвичайних пригод, звільнювала від надміру енергії і давала свідомість, що він корисний член суспільства. Він працює для добра цілості, для одної

великої мети — відродження державності.

Тепер, розтягнений на повний ріст на ліжку маленької тирольської хатинки, він відчував підбадьорення, але й сумнів. Дотеперішні завдання, хоч і зразково виконані, не принесли бажаного успіху. В чому помилка? В тому, що вони, мала горстка в порівнянні з узброєним по зуби світом, що довкола них? Чи в тому, що вони самі себе не цілком свідомі? Не в усіх же прошарках суспільства їх ідея знаходила зрозуміння й підтримку? Чи в тому, що світ і далі не знає про їх існування? Ім треба перевірити все, переключитися на іншу тактику, змінити систему? Але чи можуть зрозуміти це люди у проводі, люди такі, як полковник Банатюк та йому подібні? Сумнівне. Вони надто вросли в стару систему. У зміні вони будуть бачити безхребетність, а це рахувалося гідним погорди.

Нова, невідома йому досі розсудливість та холодно-кровне роздумування здивували й захопили його самого. Коли тут і там виринав у нього чи в товаришів зброї сумнів під час боїв, плянування чи відпочинку в кадрі, то тепер він відродився з багато більшою силою. І невідомо чому всі жалі, питання й закиди повернулися не так на ввесь провід, як на полковника Банатюка, начеб він один був усьому винен.

Здавалося, що його власні думки дозріли, підтримувані особистим досвідом, і вони відмовлялися безкритично приймати все, що досі було непохитне.

Карантія, Тироль, Словаччина, Югославія, чужі землі, в які всякала їх кров. Чекали смерти і самі її несли людям, з якими не хотіли й не мали причини воювати. Чи розуміли чому і за що? Такого запиту не було, поки рідна земля була їм під ногами. Вони воювали за неї, за ту святу рідну землю, що мала належати їм. Сумнів і хитання зродилися на чужині, від ворожості тих людей, які їх не хотіли й не розуміли, не бажали їх віднови. Чому стільки ненависті має до них світ?

«Ні, пане полковнику, — шепнув Іван, немов би його колишній зверхник справді з'явився перед ним. — Ви хоті-

ли опанувати найновішу військову й воєнну техніку. Ви вірили, що так узброєні й вишколені ми відразу відвоюємо нашу Україну. І знаєте в чому ваша провина? В тому, що ви все оглядалися на вісімнадцятий рік, коли щось таке можна було хоч частинно здійснити! Ви забули, що часи змінилися і вісімнадцятий рік не повториться, що скрізь вже було інше покоління й інші ідеї керували світом. В рапхубу треба було брати майбутнє, розрахунок на дальші роки, навіть століття. Глибоке обзнайомлення з кличами, настроями та можливостями власної доби, це передумова успіху. Не брати якогось особистого приятеля-чужинця та його ставлення до нас, а державний інтерес народу! А військо та ще під час війни, це не сковище від бомб і не тільки вишкіл. Це також мета для бомб»!

Уявний полковник відразу призвав йому рацію, бо у власних думках дуже легко змусити людей реагувати згідно з власним бажанням. Не тільки полковник, але й увесь провід, всі вони, як один, відразу скапітулювали. Їх не було, був тільки Іван, молодий двадцятисімрічний пуручник, що його давніша праця та досвіді кваліфікували до проводу. Так! Чому ні?! Він повинен би добиватися до проводу. Розходження, які безперечно, існують, треба злагіднити, залатати пошкодження, скріпити молодою кров'ю!

Зерно тріумфу над старшими почало кільчитись, наче з такої думки могла відразу вирости незвичайна рослина. В них же, молодих, такого розходження немає! Їм треба тільки взятися за плянування, обдумати до деталів, і їх праця не буде даремно пролитою кров'ю, витраченою енергією! Данилко, Олег Верх, він сам, Іван, та інші, навчені багатим і гірким досвідом, могли б зробити якесь корисне для народу рішення!

Очі заплющилися, думка заспокоїлася. З таким наставленням він піде завтра до полковника. Завтра? Десять долах, певно, вже світає, це вже минула четверта година ранку! То «доброго ранку», Жабко! Побачимось аж увечорі. Добре, що існує така радісна й чиста, що нічого не знаєш із тих глибоких змістом, але, як досі, гірких

переживань, і що ти є початком моєї віднови...

4

Одна частина будинку вціліла від бомб, друга була в руїні. Він виглядав, наче перетятий перекладанець. На кожному поверсі інший колір стін, інші меблі чи їх залишки. Тут і там вікна були забиті дошками. Сумнівався чи на будинку був дах. Але входні двері були ненарушені. Дубові, прикрашені різьбою, важкі двері були зачинені, ніби й все ще охороняли спокій і безпеку всіх мешканців. Поруч висіли ще таблички неіснуючих уже лікарів, збоку виднів ряд дзвінків, які не діяли. Двері відчинилися тільки тоді, коли натиснув на них плечем. Відчинилися поволі, з глухим стогоном, а потім так же, без поспіху, але впевнено повернулися до одвірків. З великого простору, що був між дверима й сходами, повіяло мертвовою пусткою. Дерев'яні ступені чужо скрипіли під його ногами. Денне світло вливалося на сходи крізь вирвану разом із куснем стіни віконну раму. За вікном внизу було видно купу цегли, куснів дерева, посуд. Ніхто не виходив на горішні поверхні, ні не сходив униз. «Чи можливо тут жити? — спитав себе. А, може, полковник тут не живе, може, тут тільки Головна квартира, штаб? Глянув угору на виступи плятформ окремих поверхнів. Не був певний, чи не завалиться це все в наступну хвилину і не поховає його тут під звалищами, як було в часі війни. Ніхто б навіть не здогадався, що він згинув саме тут. І це була б найбільш безглузда смерть! Але кожна смерть безглузда, бо навіщо дане людині життя?! На те, щоб чекати смерті? Все ж там, у віллі «Соняшник», була його Марта, перед ним було спільне життя з нею, вона чекала нетерпеливо вечора, щоб знову бути з ним, тож таки вірив, що сходи не заваляться під ним!

Понурої мертвої тиші будинку не оживлював рух міста, що вливався крізь розбиті вікна на всіх трьох поверхах, на закрутках сходів. Скрипіння ступенів під ногами мало в собі щось вороже, немиле, сам не розумів чому. Без-

люддя, — здогадався на одному з закрутів. Перед дверима, що мали колись колір сметани, а тепер слід бомбардування міста — обсипаний тинк, порох, розбита цегла — подумав, чи в тій порі полковник буде тут, якщо він тут не живе, бо вони не домовилися щодо години. Відчинив двері в вузький темний коридорик і наслухував. Кілька дверей на одній стіні, на деяких висіли колодки. На одних дверях не було колодки, за ними чути було чоловічий голос. Іван постукав, усмішка виповзла на уста. Там був Данилко!

— Хто там? — почулося енергійне на його стукіт. — «Вер іст да»?

— Криханюк! — відповів і навіть перед дверима виструнчився.

Цокнула засувка. Полковник тримав двері лівою рукою, правою запрошуучим жестом вказував нутро кімнати.

— Зайшов? Добре! — в його, ніби суворому голосі вичувалася радість. Докинув, коли засунув засувку, — Уляно, це Іван Криханюк. Іване! Це Уляна!

Не назвав прізвища. Забув? Чи це таємниця? Не згадав його титулу. Рухом руки повів зір Івана, ошелешеного тією несподіванкою, в кут кімнати, і сів за столом.

Нехіть і розчарування, що не було тут Данилка, вибухло гіркотою. Якась Уляна тут, замість Данилка! Саме тепер, коли він залишив саму Жабку (в серці розплілося тужливо-мрійне почуття), що поговорити про важливі справи, загальні й особисті, щоб поговорити з приятелем дитячих і юних років, якесь лихо принесло сюди оту нікому непотрібну Уляну! І хто вона? Ліжко в куті підсувало думку, що тут мешкали. Хто? Полковник? Вона? Чи, може, він одружився, і вона тут «вдома»? Тоді, не можна сказати їй «вийди»!

Не хотілося ані стиснути її руки, ані поцілувати її, тож холодно й стримано, не схиливши навіть голови, Іван промимрив щось неозначене, що мало звучати «приємно», і фактично цілком не відповідало дійсності. Сів напроти полковника, не цікавий чи була яка відповідь з її боку

чи ні. Дивився на нього, як здавалося йому, іншими, ніж досі очима. Оцінював його фізичну появу, важив кожне слово. Його руки — костисті і сильні, його брови — стягнені надумою, його вузькі уста — заломані гіркотою. Знане Іванкові обличчя, проте нове. Нездійснена завітня мрія, не особиста, не горстки людей, а мрія великого розміру — існування власного народу в світі — вирите, наче образ на його обличчі. Було щось в його словах, в поведінці, в руках, чого Іван не міг означити, побачивши його несподівано на шпилю Гафелекар. Тепер здавалося йому, що він розгадав. Полковник завжди був собою, без удавання, без пози, без огляду на місце перебування, на обставини, на завдання, яке мав виконати сам чи доручити іншим. Холоднокровний, відважний тип військовика. Не тип хвалька чи нарікайла, але людина чину й боротьби. Полковник, який капітулював в Івановій уяві минулої ночі, і полковник перед ним не мали між собою нічого спільногого. Поза плечі можна було нарікати чи осуджувати його, але, опинившись віч-на-віч з ним, людина маліла, капітулювала. Він поривав. Все вилітало тоді з думок, залишивши тільки бажання вступати в його сліди.

Іванко відразу почав розсипати слова, бо говорити про те, що хвилювало його загально, спитати про Данилка — чайже от-от ввійде до кімнати! — було, на його думку, тепер неможливо. Не чекав на запити полковника. Це все ота істота жіночого роду, що там в куті! Це вона накирила!

Був ранений, — говорив він із дрібкою штучності в голосі і знову ж таки через неї. — Ногу вилікували. Трохи, правда, став, немов барометер, бо знає, коли наближається дощ, але вилікували. А от кулю, чи відламок її, так і залишили в голові. Вважали, що так безпечніше. I ...

Полковник перервав:

— Маєш запоморочення чи болі голови?

— Як досі, — Іван завагався, ніби й сам не знав, що відповісти. При чому тут стан його здоров'я? Хіба він прийшов до лікаря?! — Як досі, тільки перед опадами, або з

надмірного хвилювання, так поболює трохи, — докінчив свою думку не так, як хотів.

— Пам'ять маєш все ту саму, добру?

— Я думаю, що так!

— Справа в тому, — заговорив полковник, не заохочивши Іванка до дальших вияснень, — що ми маємо виконати важливе завдання. Мусить бути виконане якнайскороше! Ми й так прогаяли непотрібно багато часу, бо нам забрали нашого хлопця. Зник одного дня. Розумієш? Але на одній людині світ не стоїть, і завдання мусить бути виконане. Мусить! — підкреслив він тоном свого голосу та долонею, що її рішуче притиснув до поверхні стола.

Іванко глянув в кут кімнати майже налякано, остережливо, немов полковник не знав, хто є там. Він був відомий у своїх колах із відхилень від, так би мовити, класичної форми наказів чи інформацій у тайних дорученнях. Але чи не задалеко посунулася його метода тепер?

Полковник підхопив насторожений Іванів погляд. Сказав коротко:

— Це Уляна.

Тон його голосу мав нотки гордості. Іван губився в здогадах. Таким тоном можна сказати: «Це княгиня», людина, яку знають її піддані і перед якою немає державних таємниць. Або «Це цвіт», що стоїть у кімнаті, прикрашує її і не зрадить нікого й нічого. Це його дружина, — ствердив Іванко, якому не вистачало порівнянь. Він встиг навіть подивуватися його уподобанням, загубивши перші слова з мови полковника.

— ...залишено важливі документи, які необхідно відтіля забрати. Вони в лівому крилі будинку, що був історичним музеєм, а тепер там органи безпеки. В пивниці. Місто знане всім тим, хто переходитиме там вишкіл...

Іванова рука мимохіть потягнулася до шиї. Комірець раптом став тісний. Одночасно якась горошинка відірвалася від хребта і, стрибнувши вгору, запекла в тому місці, де містився відламок ворожої кулі. Завдання було поважніше, ніж він думав. Воно було найважче з усього, що до-

водилось йому будь-коли виконувати. Вже саме те, що треба було якось непомітно пробратися через кордон, було чималим завданням. Напевно будуть якісь доручення та полегшення згори, від проводу, та все таки це вимагало окресленого особистого пляну. Місто він знов. В ньому він переходив з Данилком військовий вишкіл, але в будинку історичного музею ніколи не був. Правда, вони опанували були мову під час вишколу, все ж не звучить вона так, як місцевих людей.

— Як я вже згадав, — перервав полковник потік його думок, — нам забрали хлопця, що мав виконувати важливу роль. Він мав чекати з автом на випадок, якби були якісь перешкоди. Він знов місто, чужу мову, провадив авто, але не належав до військовиків, заправлених у боях. Все ж він був нам потрібний і через нього, тобто його зникнення, вийшла затримка. На щастя, маємо тепер Уляну. Вона знає місто, мову, будинок музею і провадить авто. Може це й краще, що жінка ввійде в ту акцію. Вона відтягне увагу від вас, — один куток його уст посунувся назад, і він додав, — думаю, що зумієте там грati ролю закоханих. Особливо ти з Данилком неабиякі зновці в тих справах!

— Я?? — майже викрикнув Іванко з подвійним почуттям: підлещений у своїй мужеській гордості і водночас вражений полковникою певністю, ніби саме він мав виконувати те завдання. Тільки за мить похопив його згадку про роль Уляни. Вона не є його дружиною, — відразу висновок, — він Іван, не післав би своєї Жабки на таке небезпечне завдання.

І раптом стало сумно й тужно за Мартою. Не повинен був приїздити сюди. Його вже не обов'язують ніякі завдання. Він перестав бути вояком.

Полковник не залишив йому багато часу на роздуми.

— Признаюся, що побачивши тебе на шпилю, я немало зрадів. От і маємо провідника акції, сказав був собі. Але куля в твоїй голові вдарила мене тепер по ногах. Я не хочу тим сказати, що я не певний тебе, але ця напруга думання й

акції може бути шкідлива для тебе.

Іван не хотів вірити власному слухові. Це говорить полковник Банатюк? Що йому сталося, що починає думати про добро одиниць? Чужина так впливає чи вік? Чи, може, прийшов до висновку, що людину треба щадити? Досі в нього був наказ, і на тому кінець. Не добро одиниці, але добро загалу важливі! І було ясне, що «де ліс рубають, там тріски летять»!

— Я переставлю вас з Данилком, — не чекав на його увагу полковник, — Він буде провідником акції, а твоїм завданням будуть документи. Зберегти їх і передати куди слід. Я плянував навпаки. Безперечно, це теж напруга, все ж не відповідальність за цілу акцію, плянування, розподіл вчинків і таке інше. Уляна буде чекати на тебе в авті, на випадок, якби вийшло щось не до ладу.

— Уля ..,пробачте, пані Уляна .. — почав Іванко й урвав, знайшовшись так несподівано в цілком новій, несподіваній ситуації.

— Так. Дістанеш цілий плян у Мюнхені. Там зустрінеш Данилка. До речі, ти мусиш мати псевдо. Існують ситуації, в яких краще не виявляти прізвищ.

В своїй уяві Іван відразу був у їхній «буді» в оселі.

— Я маю, — поспішив, — «Генерал», — і похопився.

Уляна, що досі непорушно сиділа на ліжку, ніби була лялькою, яку там положили чиєсь руки, скилила голову, мабуть, ховала усмішку. Полковник підняв брови вгору, всміхнувся за звичкою одною стороною губ. Промовив:

— Виходить, що я повинен стояти перед тобою на струнко! — і відразу його губи вирівнялися, в них була суворість. — Мусиш виїхати до Мюнхену сьогодні вночі.

Уляна підняла голову й дивилася на нього. Хотів, було, щось сказати, але не вийшло. Хотів сказати, що в нього є наречена, що він не дав своєї згоди на завдання, але змовчав. Коли та молода дівчина має відвагу йти на таку небезпеку, то як він, вояк, старшина й чоловік може сказати «ні»?!?

Тільки ж Марта...

У Лідинських, як на злість, гості. Марта грає ролю гостинної господині, і її не впіймаєш. Нема нагоди поговорити з нею, вияснити їй, що він мусить зникнути на якийсь час, та запевнити, що вернеться. Якби ж ні... Ні! Такі думки не повинні навіть з'являтися в його голові, а надто не підсувати їх Марті. Викинути їх у трясовиння, за дев'ятій пліт, на ліси, на гори, на сухі верби!

Якісь дві пари, яких Іван досі ніколи не бачив, сиділи в гостинній кімнаті і, разом з господарями, на всі лади обговорювали можливості виїзду українців з Австрії. Приїхали з Ляндеку, бо дізналися від Добрині Левицького та Тоська Сперкача, що «панство вже давно в Австрії, тож, може, схочутъ допомогти нам якимсь порадами. Ми раді б тут залишитися»...

Іван думав: «Яке то далеке тепер від мене, виїзд, майбутнє, шлюб. Ще вчора воно було в осередку моїх зацікавлень, а сьогодні немає ніякого значення.» Думки біжать уже в іншому напрямі, вони снують мережу нових подій, вони біля Данилка, в штабі за інструкціями, в kraю де відбував вишкіл. А все ж одна частинка його таки ще тут, і вона терпить і не зводить погляду з Марти, що дуже поважно виконує свої обов'язки господині. Кине якесь веселе чи поважне слово до гостей у вітальні, всміхнеться до нього, Івана, тихенько просунеться до кухні, а відтіля знову до гостинної. Дивиться на неї благальним поглядом, але бачить, що вона навіть не здогадується про його поспіх, його бажання сказати кілька слів на самоті й попрощатися з нею. Ні, вона щаслива, що він повернувся вже з Інсбруком, скорше, ніж вона думала, і що там було в полковника, для неї не має великого значення. Бабуня, очевидно, підхопила вираз його очей, але пояснила собі його тугою за Мартою. Навіщо йому якихсь незнайомих людей? — думала вирозуміло.

Коли Марта заходилася накривати в їдальні стіл, не стримався:

— Прошу вибачити, — звернувся до господарів і гостей, що розважалися в гостинній. Двері на відкриту

терасу були відчинені. Свіже гірське повітря наповнювало кімнату. Верхи вкривалися вже тінню, хоч небо за ними було ще ясне. — Прошу вибачити, — і вони дивилися за ним, як подався до Марти, в їх очах зрозуміння й усміх і здивування.

— Жабко, я вже мушу йти. Маю кілька слів тобі сказати, — шепнув, повернувшись до гостинної плечима. Двірій між тими двома кімнатами не було, не було й стіни, тільки широкі та високі полички, на яких було трохи мистецьких фігурок і трохи книжок. — Ходи зі мною ...

Вона так і застигла з піднесеною скатертиною в руках, що її хотіла накинути на стіл. Очі повернулися на нього великі, блакитні, в них відразу напружена увага, чуйність.

— Сталося щось? — таке ж тихе питання і скатертина в поспіху лягла на стіл з кавказького горіха. — Тебе хтось упізнав?

— Ні, ні... Можеш вийти зі мною, Жабко? — і, не чекаючи відповіді, повернувся до гостинної, щоб попращатися з усіма.

Марта зійшла перед ним два ступені і різко повернулася до нього.

— Тебе хтось упізнав, так, Іванчику?

Він подумав: коли б їй тільки можна було сказати правду..! Голосно запевнив її:

— Ніхто не впізнав мене, я вже казав тобі, Марто. Тільки мене не буде яких два тижні, може, більше ... — і замовк, помітивши, як ті «два тижні» відразу викликали тривогу в її очах.

— Чи це має щось спільне з полковником? — спитала вдивлена в його очі.

— Так, Марто, але не говори так голосно, бо це таємниця. — Взяв її під рам'я і повів стежкою до фіртки.

— Чи там був Данилко? — спитала її голова похилена, її голос притишений.

— Ні, на жаль, його не було. Данилко в Мюнхені, і я туди мушу їхати...

— До Мюнхену?! — майже викрикнула. — Це ж Німеч-

чина! Ти забув, що саме там тобі грозив полон?!!?

— Я не забув. І це не було в Мюнхені, тільки на півдні Баварії, в Альгою.

— Але чи ти мусиш, Іванчику, подумай, чи ти мусиш іхати?

— Як ця дівчина може, то я мушу, — було вже в думках, але він сказав тільки: — Мушу, Жабко.

Зупинилися між двома стрімкими смереками, що росли обабіч фіртки. Ще трохи промине часу і між ними та ген туди поміж віддаленими сусідніми шпильковими деревами блимматимуть у теміні світлячки. Але тим часом вони щораз більше западали в сумерк, небо затягувалося згущеною сіриною і ковтало все, що було в його владі. І верхи, і дерева, і хати, і молоду пару, яка щораз більше зливалася з зарисом смерек. Долішні вікна віллі заяснили світлом, бабуня виглянула крізь вікно, вдивилася з великою увагою в сосни, і за мить заслона сковала її маляровані стіни та образи вітальні. Іван пригорнув одною рукою до себе Марту, що вдивлена в його синю в темні пружки краватку, питала тихенько:

— Чи тобі не жаль? Відучора ти мій наречений, а сьогодні я тебе вже трачу. Я не хочу так думати, але я не можу інакше. Я не знаю куди ти йдеш, бо мені цього не кажеш, але з здогадуюся, що ти знову будуєш державу. Чи відтіля зможеш написати?

— Не думаю, Жабко...

— Бачиш? Якби мені треба було шукати за тобою, то я навіть не знаю де, — і це вже було близьке сліз. Підняв її бороду, промовив підбадьорливо, сам розхитаний духовно:

— Не треба так думати. Не треба. Ти маєш вірити й чекати. І це не довго...

Вистоювання на фіртці не належало до хатнього закону, не входило в бабунину методу виховання, проте Марта ним тепер знехтувала. Закинула йому руки на шию й шептала:

— Повертайся щасливо, повертайся скоренько ... ти

мій коханий, золотий...

Більше таких пестливих слів і сліз, і він не встоїться. Даремно чекатимуть його в невідомому місці і Данилко, і полковник, і ще інші старшини з проводу. Стійкі, відважні, рішучі. Але і він такий же! Його слово — залізо, якого пальці не можуть зігнути!

Він вхопив її обіруч і сильно пригорнув до себе. Цілуваав очі, чоло, щічки, носик і пристрасно без віддиху впився в її уста. Я повернуся, я повернуся, гуділо в думках. Щось шептав їй, але не знов, чи то було саме те, що хотів їй сказати, чи безладні слова, відірвані признання в коханні, чи що то було. Раптом відчув, що це розстання — назавжди, що ніколи не буде в нього з нею такої хвилини любови, жалю й пристрасти. І тепер уже його поцілункам не було стриму. Бабуня ще раз відхилила заслону і знову скovalася, але він того не бачив. Надходив хтось самітною вузькою вуличкою, чи був на сіножаті, що напроти віллі, не було важливе. Він знову тільки, що в тій хвилині вона ще з ним, а за кілька секунд він буде вже сам, в дорозі в небезпечне невідоме.

5

Он знову Мюнхен розгорнув до них свої пощерблени рабена. Мюнхен, бачений кілька років тому, коли вони обидва з Данилком були у військових одностроях, а місто мало більше цілих будинків. Ось знову Генеральний штаб, захований та законспірований, але без попереднього значення й сили. Все ж він оживив Іванове вояцьке серце. Коли зачиняв двері, зухвали думка буяла в голові. Хоч війна і скінчилася, та вони хоч на одному відтинку ще покажуть себе!

І був Данилко.

Тільки за порогом Головної кватири вони справді «поп-своєму» привіталися. Поклепали один одного по раменах, поглянули один одному в очі і таки не витримали, кинулися в обійми.

— Зустрілися нарешті!

— Лихого і полон не вхопив!

— Ти той самий?

— Ніби так, ніби ні!

— Ну, нічого, ми ще покажемо себе!

— Щоб тільки не так, як досі!

От знову Данилко! Як добре на душі стало!

— Так, так, ми ще покажемо себе, Іва', а як, не питай, не знаю. — В погляді наче заліznі стружки застягли. — Наразі архів мусимо мати в своїх руках, або я не я!

— І чому ж вони щось таке важливе залишили чи закопали в чужій пивниці? То треба було перш усього забрати або знищити при віdstупі!

— Партизани несподівано підсунулися... — замовк, близнув очима, спитав: — А ти знаєш хто там є чи був там, куди ми вибираємося?

— Знаю, Данилку. Боженка. Ти ще не забув її?

— Що за питання? Певно, що не забув. То не було кохання, то було божевілля! Яку б я пригоду не переживав, все одно повертається до неї. Інших відразу забував.

— Думаєш, що зможеш побачити її?

— Не знаю...

— Небезпечно...

— Я розумію. Але знаєш, я ніколи не мав її адреси, в тому вся заковика. Ми міняли місце наших зустрічей, листи ж я посылав до неї на «Пост рестант»

— Я не думаю, Данилку, щоб це було побажане, не з огляду на тебе, але на цілу акцію, щоб ти шукав зустрічі з нею і, взагалі, бачився з нею. Відкіля можеш знати яке її ставлення до тебе тепер. Ти не в військовому однострою, чар і сила пропала. Інші політичні течії...

— Іва'! Таж той військовий однострій був її ненависний... як і мені...

— Це я знаю, але ти в ньому виглядав більше спокусливо, ніж у цивільному...!

— О, не кряч! Я мушу її побачити, хоч би там що! Ти так само відчував би, як я.

— Данилку, я залишив наречену для цієї акції...

— Ти заручений? От новина! Гратулую! Кажи ж хто вона! Яка? Де?

— Віденка. Марта Лідинська. Дуже гарна. Тільки дев'ятнадцять років. Бабуня хотіла, щоб вона була піяністка...

— Ну, то дай тобі, Боже, друже, десять синів і великий маєток. Не забудь тільки повчити їх за що ми воювали! — вдарив його жартівливо по рамени. Висідали з потягу на головному двірці. Сміявся, і за лізні стружки кудись порозипалися. — Іван із-під Бескиду і дівчина з Відня! Значить, забавимось! Коли шлюб?

— Аби тільки цей «шлюб» відбути... — сказав багатомовно.

— Ну, не журися. Лихе не згине! — Коли вийшли на вулицю, споважнів. Сказав, не дивлячись на Івана: — Ти не повинен був брати на себе це завдання.

— Як було мені гірко, розумієш? — то віру в життя повернула. Відродила. Але ж через те та справа, для якої ми воювали, не зникла!

На трамвай довелось чекати, але час не довжився.

— Чи пам'ятаєш оту незвичайну історію з моїм в'язнем? — поважний на вид, зайнятий важливими справами, Данилко однаке не забув повести поглядом за кожною молодою жіночою постаттю, що приєднувалася до гурта.

— Куди ж там! Саме минулої ночі пережив її всю в думках. Щастя, що вже скінчилася небезпека. Легкодух ти!

— Скінчилася? Я не такий певний того! Він також може бути там, куди ми вибираємося!

Сп'янілий від зустрічі з Іванком, розмовою в Головній кватирі і новинами, як і завданням та можливістю зустріти ще раз Боженку, Данилко захотів відшукати якусь корчмину. Чоловік без корчми не є справжнім чоловіком! — жартував. Були завантажені інструкціями та інформаціями про зв'язкові станції, про місто, про акцію, про інших учасників, про перехід через кордон тощо. Їх гасло «шипшина — столиця».

Мости над Ізаром не були знищенні, трамваї сновигали на всі сторони, повні людей, що звисали навіть зі сходів. Тут і там виросли малі будиночки, в яких уже торгували чи влаштовували розваги. За кілька років з них напевно не буде й сліду, вони мусітимуть поступитись модерним будинкам, хмародерам, пам'ятникам на доказ невмирущого творчого духа німецької нації, не знищеного бажання величі. Але тим часом куди б не рушився, скрізь малі барачки, де люди могли випити, потанцювати, зустріти знайомих.

Зайшовши до одного з них, попросили холодного напитку. Якісь молоді люди танцювали в глибині приміщення. Мали поважні, страждальні обличчя, люди повоєння, що багато, або й усе втратили, а що було більш усього важливе, втратили дотеперішню віру в порядок світу і не знали куди звернутися та де шукати нового. Десь із глибини неслісся звуки музики з патефону, видно, власник не міг ще спромогтися на оркестру. Дві жінки, що досі даремно чекали на партнерів чоловічої статі за своїм столиком, закружляли, обнявшись на підвищенні для танцюючих. За сусіднім столиком надмірно голосно говорили студенти-латиші.

Данилко простягнув руку, а в самого очі грали.

— Ану покажи, покажи!

— Що маю показати?

— Таж свою Марту!

Дивився і дивився. Брови стягнув, заліznі стружки поблизували в очах. Ніби шукав, ніби дивувався, аж Іванко знетерпливився.

— Ну? — спитав.

Без слова відложив світлину на стіл перед Іваном.

— Забери, — сказав, відсунувши її ще дальнє від себе.

— Нехай не дивлюся!

Іван сміявся.

— Га-га! Розумію! Тобі жаль, що вона не твоя! — і він з гордою усмішкою склав світлину до портфелю.

— Ти забув, що в мене Боженка? Я тільки дивувався,

що вони обидві — один тип!

— Значить, ти міг би закохатися в неї, га? Даремно! Зі мною її життя буде спокійніше!

— Не будь такий певний. Той тільки праведний, хто по-збавлений спокус, — і відразу, без переходу, переключився на свої переживання, — ..«бо мусиш знати, Іванку...», «...бо думаю, що тебе цікавить, Іва'...», «... і своє не забудь, чуєш?...» То були їх дівчата, наречені, їх майбутні дружини, коли не буде ніяких перешкод, що заволоділи їх думками та бажаннями. Все ж переживання, дії з війська та війни, що належали до їх світу, пірвали їх до того, що заслухавшись-заговорившись, вони забули про своїх дівчат. Ще тільки тріпнулася в Іванковій свідомості думка, що треба написати хоч пару слів до Марти, але вона пропала-розвіялася із димом цигарки. Як і завжди, накинувши свій особистий чар, Данилко поривав його.

— На самісінський Великден, розумієш? На самісінський! Ти пам'ятаєш яке то було величне свято в нас вдома? З благословенням свяченого, розложеного на столі, з бажаннями після Богослужби, як тато підходив до нас із розкраяними яєчками на тарілці? А бабуня! Вона берегла традицій і не дозволяла солити яйця, бо від того Мати Божа плаче! Пам'ятаєш? Вірити не хочеться, що було це так недавно, а видається, наче пів сторіччя тому! Знаєш, в той Великден мені пригадалася бабуня. Вона постійно нагадувала мені, що я буду дуже щасливий, бо вродився в чіпку! Я таки їй вірив, але в той Великден перестав. Ми привикли бути чути в той день «Христос Воскрес», а тут, чоловіче, як нам заграли «катюші», то ти не знав, що з тобою діється! То було навечер'я великої катастрофи, хоч ми про те тоді не знали. Головне командування стягало з західного фронту частини, щоб рятувати східний фронт. Я був комandanтом важкої сотні, перший заступник командира на лінії. Відповідальний за свій відтинок. Левко з 2-ої сотні коротко повідомив мене про вдалий противнаступ і заломання ворога, а Мирон з 3-твої сотні зголосив залишення своїх позицій під тиском ворога. Розумієш

положення? Обидвом обіцюю підтримку своїми пушками-мінометами і важкими кулеметами 42-ки. Я виразно бачу, що то не жарти, що нас чекає пекло, але навіть виду не подаю! Бажаю їм «веселих свят», ще й запрошу до себе до Станиславова або до Львова на пікнік на наступний рік! А в самого думка так і нуртує, що за рік котрогось з нас, а, може, й усіх доля скреслить з листи живих! Але, зрозуміло, про те ані слова. Ще дзвоню до Генерального штабу батальйону і не тільки звіту про положення, але й кажу про свій плян. Він скоренько визрів у моїй голові, після звіту другої й третьої сотень. Дізнаюся не без радості, що за нашими плечима мають створити другу фронтову лінію. Така вістка підбадьорила мене, я почав сам себе впевнювати, що не все втрачене. Тепер пора мені діяти. Передаю свій відтинок чотовому, а сам з частиною хлопців починаю займати становище третьої сотні. Там трохи лісу, чагарник, горби. Йшло про те, щоб заскочити ворога, який напевно знає, що ці позиції третя сотня покинула. І хочу рятувати курінь. А чую, розумієш, чую, що мої хлопці шепочуть і то таки досить голосно, що я проваджу їх на неминучу смерть! І то всіх! Поголовно! Я це добре й сам розумів. Але, бачиш, я можу розумувати й критикувати поза межами фронту. Можу думати, що вийшло все не так, як ми сподівалися й хотіли, чекали й вірили; що хтось десь там угорі чогось не знав, як нас, молодих, організував. Але на фронті я вояк! Я воюю! І вимагаю! То ж ані кроку назад! Вирішую сам іти на узлісся провідати положення. Крізь далековид, захований за кущами, можу виразно бачити в долині село Пешт. Бачу, що відтіля нам чекати наступу. Отже я вгадав. Бачу там підозрілий рух. Наступ прийде від позицій третьої сотні! На узлісці дерев порідшало, і я обережно просуваюся на його край.

Цигарка зажевріла, дим повився над їх головами. Без чаду диму, без запаху та смаку нікотини неможливо було слухати таку розповідь. Іван навіть не дивився чи була десь тут яка попельничка, а чи попіл спадав на стіл. Не зводив погляду із свого побратима. Все до дрібниць було

йому знане, хоч саме там його не було. Але хіба ж не було так скрізь? І чи не було гірше під Бродами, в тому кітлі, що звужувався й малів з кожною годиною? Кулі летіли на них з усіх сторін, із землі та з висот, земля загорялася й шматками підносилася над їх головами. Чи не стояв і він так на узліссі й чи не намагався доглянути крізь далековид, що і відкіля насунеться на них у наступну хвилину? І чи не відчував він таку ж напругу та непевність, коли не було надії, що наступна хвилина принесе полегшення та визволення з оточення? Ота відповіальність за доручений відтинок, за людей, за постачання, за зброю, якої їм ніхто не поставив. Бажання рятувати рідну землю, її людей, затримати хоч віру в свою правду, коли вже не в силу. А потім, коли вони таки прорвалися крізь вузький перстень і встигли якось сформувати себе, заки дійшли до Словаччини, чи не чув і він того нарікання стрільців мовляв, чого вони тут, у чужій землі, коли рідну нема кому тепер боронити, і вона так і напрошується на чужі руки, байдуже чиї?!

— І от, як стою ще так на узліссі, — чує Данилкові слова, — спостерігаю рух у долині і в той же самий час вирішую дальші дії, починає вити, гудіти, свистати, громіти. Не описати. Ти це знаєш. Дерева падуть, як тички від фасолі, шишки сипляться під ноги, земля вистрілює вгору і дим застелює небо та в'їдається в очі. Побиті, що я їх бачив у долині перед хвилиною, перекидаються на інше місце, підносяться вгору, наче дитячі іграшки і мертво знову приземлюються. Як ти бачиш картину намальовану славним малярем (або й не славним!) з підписом «Побоєвище» або «Після бою», то бачиш солідно й дуже людяно, коли можна так сказати, вбитих людей. Лежать отак на землі, розкинені горілиць, боком, обличчям до землі в своїх чистеньких уніформах. Люди й коні. Але дійсність так не виглядає. Там розглядається де чиї руки та ноги, мозок кишки. Але маляр не може так намалювати образ, бо скажуть, що він «макабричний!» Бачиш, картина мусить промовляти до естетичного смаку людини, але життя так не церемониться з нами. Ми мусіли бути частинкою такого

пекла! Ми приймали його від інших і самі його несли. Тільки ж як нам було його створювати іншим, коли ми не мали необхідного? Нас вислали на боротьбу тоді, коли вже все валилося, і німців почали всі ненавидіти за жорстокість та самолюбство. Така моя думка. Але, що мені цікаве, то те, що вояк, коли бачить таке побоєвище, як я тоді, то, не дивлячись на весь жах і думку, що сам він може бути в наступну хвилину частинкою того, не перестає плянувати! Як це пояснити? Комбінує, передбачає, думає, ніби збирається сотню років жити!

— І що далі сталося? — нетерпеливився Іван. — Кажи, герою, далі!

— Далі. Хочу вертатися до хлопців, ясно. Стало гаряче від якоїсь хати, що палахкотіла й тріщала недалеко від мене. Під гору нелегко було пробиратися. Раптом олово з землею закружляло над моєю головою, тиск повітря пхнув мене, і я відчув гострий біль в рамени. Я опинився між двома вбитими. Права рука в крові, долоня прострілена і ціле рам'я стало безвладне, що важко було ним рухати. І раптом бачу двох солдатів, що спокійно виходять з-поза горіючої хати. Обвішані гранатами, з кулеметом розглядаються навколо. Можливо, що крізь далековид вони бачили мене. Ну, думаю, кінець. Хоч і дурний, та все ж на полі слави. Це я тільки так в думках, для тебе! Я спостерігав. Виглядало, що вони випередили інших і тепер чекають на них, щоб зайняти становища третьої сотні. Мені далеко до своїх, багато ближче до тих двох, недалеко хати, і я відважуюся. Важко, боляче, кожний рух може притягнути їх увагу, але не здаюся. Моїх хлопців, сховані за кущами, чекають на мій знак. Рам'я мені чортівськи болить, але я затискаю зуби і, ледве рухаючись, витягаю лівою рукою подвійну мадярську гранату. Одночасно бачу, що їх надходить багато, шораз більше. Ще хвилина, і вони або помітять мене і будуть стріляти, або відразу рушать до становищ третьої сотні, і тоді застукають не тільки мене, але й моїх хлопців. Одним поглядом міряю віддалу до них і напрям куди втікатиму. Швидко висмікую шну-

рок, і вже граната закреслила в повітрі півколесо. Не чекаю на вибух, тільки зриваюся і пнуся по нерівній землі до найближчих кущів. Земля з гуком піднялася вгору, а з нею людські зойки і крик. Біжу, скільки сили. За мною стріли. Відстрілююсь і далі біжу поміж кущі. Тепер вже знаю, що це мої хлопці стріляють, помітили мене. Раптом страшний біль і вже більше нічого не пам'ятаю. Як опритомнів, побачив, що я в лазареті над Боденським озером. Мій джура підібрал мене. Ну, а там уже кінець війни і... —

— ...одна медсестра допомогла уникнути полону... — здогадливо, з хитрою усмішкою докінчив Іванко.

Данилкові брови смикнулися вгору.

— А ти звідки знаєш?

— Не знаю. Здогадуюся. Ти тут зі мною, а всі, що були по лазаретах потрапили в полон.

У відповідь забіліли Данилкові зуби. Похилившись над столом шепнув:

— Так, так, братчику, але ѹ ти на волі! Значить, і тобі прислужився жіночий рід, медсестра...

— Мені допомогла одна українка, не медсестра. Одна з тих, що їх у війну називали «Остівка». Катруся. Спершу варила на кухні, а потім прибирала наші кімнати. Перед війною то був маленький пансіон для туристів. Катруся вимахувала мітлою ѹ ганчіркою і не забула подивитися на прізвище над моїм ліжком. На моє велике здивування викрикнула: «То ви наш»! Казала, що німці вивезли ѹ на роботи з Полтавщини. В Німеччині придбала собі чоловіка з таких, як вона. Коли війна скінчилася, не кинула роботи, бо треба було з чогось жити. Але додому хотіла повернутися, тільки ще не було транспорту. Я не намовляв ѹ залишитись. У кожного своя воля. Чоловіка ѹ ніколи не бачив. Незабаром, як оселю зайняли французи і заборонили нам виходити навіть в город, вона принесла мені вістку, що в інших лазаретах уже списують всіх ранених і будуть їх забирати в полон, до Франції.

« — Завтра й тут будуть. Втікайте, пане»!

— Думаю: куди втікати? В якій одежі? Але в Катрусі була й на те рада.

« — Я вам принесла чоловікове, — сказала. — Він та-кий високий, як ви, і тонкий. Кожний тепер голодний, то й тонкий. Ходіть зі мною, я скажу вартовому, що ви мій чо-ловік і тут працюєте. Під вечір буде вже інший вартовий, не той, що зраня. Він не знає котрий мій чоловік. Господи-ня пансіону нас не зрадить, я там трохи працювала, як мене привезли. Вона добра.

Іван засвітив сірника, але не підносив до цигарки. Тримав його, наче свічку. Дивився на Данилка, заслухано-го й зацікавленого.

— Вийти з будинку, то я вийшов, дуже певним кроком, але коли доходив до фіртки, де стояв вартовий, то серце пішло в п'яти! Катруся показала свою виказку, а я її чоловіка. На ній була світлина, але якась невиразна, що важко було впізнати, чи це він, чи я! Вартовий більше дивився на Катрусю, ніж на мене, сказав «тре бен», і я опинився на волі! Я хотів бігти, але не було куди!

— А ти зрадь мені секрет — в тієї Катрусі справді був чоловік, що??

— Ах, ти голово, начинена хробаками! Та певно, що був! Подібний до мене, як брат! Він навіть допоміг мені перейти до Австрії, щоб мене там не впізнали!

— Вірити тобі? Може, подумаю. Хочеш почути мою пригоду? Чоловіче! Приготуйся на більше романтики...

— Та в тебе? ! ? !

Данилко зігнував Іванову увагу.

— Можеш собі уявити таку Ельзу, що цілий день веш-тається по малій кімнаті, яка є і аптекою, і лябораторією? Вона в однострою в синьо-блілі пасочки, на голові гостро-верха шапочка ляборантки, що цілком закриває її волос-ся. Видаеться сурова, неозначеного віку. Як я побачив її вперше, то заповнював час роздумуванням, який колір її волосся, яке воно довге і як вона тоді виглядає!

— Це подібне до тебе!

— Ти, певно, думав би, скільки років Пастернак робив розкопки в Крилосі! Хочеш ще? — і з-понад склянки глянув на Івана.

— Та кажи. Думаю, що найцікавіше наперед!

— Поки я ще лежав, то було сяк-так, — відложив склянку й усмішка на його обличчі зраджуvala, що переставився цілком у ті недалекі дні. — Ale як я устав, то відразу поплentався до тієї аптеки. Бачиш, приміщення аптеки було майже напроти моєї палатки. Я міг бачити її, як входила і виходила, бо двері були постійно зачинені.

— Ще б пак! Таж ти й подібні до тебе напевно не дали б їй зосередитися на аналізах!

— Не перебивай, слухай далі. Я застукав, увійшов і попросив щось на біль голови. Вона навіть не повернула голови й порадила мені звернутися до медсестри, яка опікується раненими в моїй палатці. Я однаке тим не знеохотився і вперто ходив коридором, певний, що вона колись таки появиться в дверях! Та не дочекався. Не знаю, вікном вискочила чи що. Словом, наступного дня я знову постукав у двері й попросив щось на сон. Вона повернула голову, і, не дивлячись на мене, знову скерувала до медсестри.

Усмішка так і прилипла до Іванкового обличчя.

— Цікаво, чого ти просив на третій день??

— На третій день я був дуже відважний і пішов просити рецинової олії!

— Цього тобі певно не жалувала!

— Не вгадав! Пожалувала. Ale цим разом повернулася до мене з кріслом, наказала мені не перешкоджати її у праці, зміряла мене з ніг до голови, і, коли я так шкандинав до дверей, несподівано відізвалася до мене:

« — Я бачу, що ви цілком здоровий, рани загоїлися. Ось ключі. Йдіть на долину. З кухні є вхід до комірчини. В першій спільноті наш кухар, туди не йдіть, бо вас вижене. Другі двері, це склад наших ліків. Принесіть мені...»

— ... і повернулася, чоловіче, до столика й скоренько написала листу ліків, які я мав її принести.

— Спритна німка! I здогадлива! I так тобі треба!

Думаю, що наступного дня ти вже не пішов!

— Певно, що ні! Я не носій. Але вона сама викликала мене і мала для мене нову листу. Казала, що ходити сходами для моїх ніг дуже корисно.

Повні близку Данилкові очі мали невинний вигляд.

— Знаєш, в неї було чудове рудаве волосся! Я ніколи не любив рудих дівчат, вони в нас не були в моді, але її волосся було, як розтоплена мідь, — сказав замріяно. — Чудове!

— Ще не здогадуюся, як ти вийшов із лазарету.

— Через комірчину, — сказав недбало.

— Туди був вихід на вулицю???

— Чи я тому винен, що ти не вміеш думати?

— Чи вона тобі також принесла чоловікове вбрання??

— Ні, друже, вона не була одружена. Вона вдягнула мене за жінку..! Ти не смійся! З мене була прекрасна молодаця, чоловіки оглядалися за мною, не за Ельзою! Я навіть шкодував, що не вродився дівчиною!...

Сміялися так щиро, що навіть латиші замовкли й повернули до них голови.

Вечірній рух Мюнхену був довкола них, коли Іван поцікавився:

— Данилку! А що ти думаєш про те, що полковник нам якусь Уляну додав?

— Ляся? Та вона лише на випадок, якби пішло якось не так. Не забивай собі нею голову! Все має бути добре!

— Та то інша справа, я тільки думаю, чи варто жінок втягати до таких небезпечних справ! — і похопився, — Ляся? Що? То ти її знаєш?

— Та я думав, що ти також з нею знайомий. Я познайомився з нею, як ми були в старшинській школі. Нічого собі дівчина. Інтелігентна.

— Мені здається, Данилку, що то про тебе склали таку пісню. Чув? «Колись була Катруся, потім прийшла Маруся, а потім була ще одна милесенька така! Була іще Уляна, потім прийшла Оксана, ах, правда, була ще одна, Боженочка моя!»

— Можеш уявити, що я знаю автора тієї співанки? — сказав Данилко, зупинившись так нагло, що люди за ним мало не наскочили на нього. Страшенно поважно, з головою закиненою взад дивився на Іванка. — Повіриш? Він з нашої чудової Гуцулі! Мене тільки дивує, що він знехтував притаманним собі коломийковим ритмом...

— То, правдоподібно, гуцул, який побував у місті. А відомо, що місто навіть з янголів робить чортів...

І рушили далі розсміяні та по-своєму щасливі, наче хто зна які радісні дні були перед ними.

У передвиїзній метушні головної залізничної станції, перед тим, як всісти до потягу, що їхав на північ, стало соромно за себе самого. Хочби лише два слова, але таки треба написати до Жабки!

— Зачекай хвилинку! — кинув Данилкові, і, не залишивши йому часу на питання, побіг до кіоску біля вхідних дверей, повного невибагливих пам'яток побуту в столиці Баварії, газет, книжок, карток з видами міста та околиць. Вибрав ратушу і без надуми написав:

«Сердечні привітання й багато палких думок моїй Жабці з пощерблена Мюнхену — Твій Іванко».

Добігши до Данилка, що нетерпеливився остроронь від хвилі людей з валізами, що тягнулася здовж потягу, простиagnув йому ручку й карточку.

— На, підпишися!

— До кого?

— Та до Марти!

— Я?? А вона знає, що я існую на світі?

— Знає! Швидко, бо не знайдемо місця в вагоні!

Данилко висунув кінчик язика, немов дитина, що зосереджує на чомусь свою увагу, і шкрябав на карточці.

«Чарівній Іванковій Нареченій (і звідки в нього стільки щастя?!?) панні Марті ручки цілує

Щиро відданий Данилко».

— Кидай у скриньку й біжім, щоб не зпізнилися до потягу! Що ти ще читаєш? Хіба то до тебе написане?

— Що ти тут цілу поему написав? Хтось тебе просив погодитися красномовністю? Треба було підписатися й кінець!

— Та я мусів за тебе попрацювати, — впевнив його Данилко, коли вже бігли до потягу. — Передавати нареченній тільки привітання, то так, як би ти не ходив до школи! Пиши про кохання, цілуй тисячу разів, але не сухе привітання. І більше тобі не коштувало б, як одна поштова марка, а її почуття до тебе потроїло б! — додав, коли вже всунулися на одну з лавок сепаратки.

— Саме такого «потроєння» тепер не треба. Навіщо дівчині терпіти? Хто знає, що нас чекає??!

За Мюнхеном вирішили віддатися під опіку Морфея. Хоч потяг не зупинявся на малих станціях, проте треба було їхати довго до кордону. Якщо нерви дозволять і напруга змаліє, то не зашкодить підсилитися справжнім, глибоким сном, а не дрімкою. Обмін жартами з Данилком, що було їх звичаєм всі роки спільніх переживань, дитячих і молодечих видумок, було б добрим відпруженням. Але саме тепер, у поїзді, серед чужих людей то було неможливе. За ті години їзди, що були перед ними, мусіли відвикнути від рідної мови. З хвилиною, коли опиняться на території іншої держави, будуть говорити мовою тієї ж держави, щоб не викликувати підозріння. Іван не міг думати на далеку віддалі і не запускався в саму акцію. Думав етапами. Від «а» до «б», від «б» до «в» і так до кінця — переможного, хотів вірити. Вмовляв у себе, що все буде гаразд. Всі вказівки, одержані в Головному штабі, згоджувалися і здійснювалися, та все ж найважніше й найтрудніше було перед ними.

Обидва з Данилком не передбачали ніяких перешкод чи неприємностей при переході кордону. Все було перевірене й обдумане. За всі приготування відповідав їх приятель, сотник Костецький. Кордон не був аж так обставлений сторожею чи поліцією, щоб не можна було перейти. А втім, їх там чекатимуть два підстаршини. Ні, за ту частину їх завдання Іван був спокійний. Там було кому подума-

ти, зробити, переробити, змінити на випадок якоїсь несподіванки. Уляна мала дібратися до місця призначення окрім, а яким шляхом, Іван не цікавився. Це її справа. Її і всіх тих, що керують цією акцією. Добре, що її не має з ними. Було б ще краще, якби її взагалі не було в тій акції. До чого тут взагалі молода дівчина чи жінка, емоційне створіння? Та нема ради, його в тій справі не питалися.

Очі розплюшилися, підхопили один-другий телефонний стовп, весняну свіжу зелень, якісь далекі доми, гостру вежу костела і знову заплюшилися. Не думати — наказав собі, — Не думати. Все буде добре. Він, Данилко, має рацію. Зневіра заборонена.

6

Добре, що їх попередили два підстаршини, які чекали на них чотири дні на кордоні. Зв'язковий на п'ятому пункті — його знають, як «П'ятка» — з яким їм доведеться зв'язатись, поводиться якось дивно, коли не сказати дивачно. Але він відданий справі, і йому можна довіряти. Він завжди й у всьому добре поінформований і в потребі вміє зарадити. Якби не ті слова чотаря Миколи Білля — «не знехочуйтесь його поведінкою», то Іван був би не повірив, що потрапили куди слід.

Данилко натиснув на клямку крамниці. У відповідь зателенькав дзвінок, наче запрошуваючи і в той же час остерігав. З видом людей при владі, в окулярах із звичайного скла, які додавали їм суворости й поваги, глянули вони на все самопевно й критично. Течки в руках додавали офіційності, та остерігали, що з ними не жарти. Люди в крамниці, а було їх досить, повернули до них голови, наче на чийсь наказ. Іван підхопив вираз їх очей, що переглянулися між собою, і зараз же вони збилися більше в купу, наче вівці перед вовками. Голосна розмова перемінилася в шептіт, а там і затихла.

Китичка шипшини у вилозі Іванової блюзи злагіднювала трохи його суворий вираз. Проте він не удостоївся ні

одного ласкавого погляду чи хоч би зацікавлення людей. Крамничка була на межі передмістя, мешканці, певно, знали одні одних і, правдоподібно, не радо бачили чужих. Та хоч як він не був настроєний на порівняння і на помічення чогось, що не мало відношення до їх завдання та до них самих, то таки не міг не помітити тієї єдності громади, того захисту власного існування, тієї неохоти та підозріння до чужої людини!

«Пильнують свого! — підхопив в думках із признанням.

На двораменній драбинці чоловіча постать в білому фартуху, що острокутником розходився ззаду, стягала з полички заповнені чимсь паперові пачечки. Лисина білою тарілкою виблискувала від слабого світла дня, що пробивалося крізь вікно, заложене паперовими рекламами. За вухами в неї видніли кінчики темної оправи окулярів.

Данилко зупинився перед прилавком напроти людини на драбині.

— І чого ти почепив оту шипшину? — спитав Івана рушивши бровами.

Іван не зводив погляду з лисіючої голови. Чоловік на драбині, наче застиг з піднесеною рукою і, не повернувшись голови, порушився знову. Дуже повільно й безтурботно почав злазити вниз. В той же час він розсипав копу якихсь слів, як здавалося Іванкові, цілком непотрібних. «То якийсь ідiot», — подумав і повнозначним поглядом почившися на Данилка. — «Як можна такому вірити? А, може, це не він, бо от немає ніякої реакції на Данилкову заувагу». І він глянув у дальній кут крамниці, де якийсь молодий хлопець підраховував товар.

Зійшовши з драбини, лисіючий чоловік навіть не глянув на них, і тільки пройшовши попри Іванка, ніби ненавмисне помітив двох молодих людей перед собою, і зупинився з повним надуми виразом лиця.

Тепер Іван міг краще приглянутися йому. Обличчям він був під п'ятдесятку. Від чола голова ще не лисіла, окуляри в грубій оправі ховали мішечки під очима і темні,

бистрі очі, що глянули на шипшину у вилозі Іванової блюзи. Повів поглядом за Данилковою рукою, що сягнула до внутрішньої кишені блюзи. Його обличчя виявило не то надуму, не то бажання влучно відгадати неясну справу.

— Ви зі столиці?..! — почав питанням, але скінчив твердженням. — Я так і думав! Прошу за перегороду, я зараз принесу вам книги. Небагато там того, але таки щось назирається. Я зараз же, — засуєтився, — тільки обслужу цих громадян. Все тепер буде збірне, на великий розмір, а не така дрібнота, як тут у мене, — чули, як говорив у дальньому кінці крамниці. — Мені пропонують працю в Господарському відділі Мійської управи, і я думаю, що це велика честь і щастя...

За перегородою, де стояло два столики — видно колись тут засідали на розмову і на чарку приятелі, які приходили на закупи — Іван з Данилком переглянулись. Іванко покрутів пальцем по чолі. Данилко шепнув йому до вуха:

— Він це говорив до нас. Його крамницю, певно, скоро зліквідують і тим самим цей догідний пункт зв'язку перестане існувати...

Обидва повернулися до крамаря, коли забіг до них з двома книгами. Чути було, як за перегородою раз-у-раз відзвивався дзвінок при дверях, як люди бажали одні одним доброї ночі й виходили. Лисий чоловік вказав поглядом відчинені пивничні двері й шепнув:

— Там є два польові ліжка, можете відпочати... Я вас відправлю до столиці, що навіть кінь не вгадає, як і коли ви там опинилися... От, наприклад, тут — вже голосні слова призначенні для тих, що були в крамниці.

Червень перекинувся вже через свою половину, як обидва опинилися в маленькій законспірованій хатині передмістя столиці. Від виїзду з Мюнхену Іванко не ділився з Данилком своїми спостереженнями чи думками на

повний голос. Навіть пошепки не завжди було можливо. Живу мову заступила мова очей. Вони часто кидали погляди один на другого і так порозумівалися. Вдалося! П'ятка, хоч яке ідіотичне враження робить, а таки доконав свого! Трохи конем, а трохи колесом, трохи автом, а то й пішки і оминули службу безпеки, що обдивляла на всі лади подорожних на залізничних та автобусних станціях.

Здавалося, що спомини виринули не тільки з вулиць та численних майданів, із каварень чужої столиці, в якій провели частинку своїх молодих днів. Все ж ні один спомин не був для Івана такий сильний, як для Данилка. Його ніздря рухалися, як у расового коня, очі блистіли збудженням та надією. Щось неспокійно-неспіймане відчув Іван у його руках. «Вона тут, моя Боженочка, моя наречена тут», — повторяв. Іван розумів його, але й боявся вибуху, якогось непотрібного і небезпечного в їх ситуації вчинку. Данилко з його темпераментом, романтичною вдачею, почуванням до тої дівчини, якої він, Іван, ніколи не бачив, не втримається в рамках заборони! І тоді невідомо що станеться. Чи не потерпить на тому їх завдання і люди, що в документах, які вони мають дістати, і вони самі?

Так, Данилко не повинен бути провідником акції! Тепер треба було зосередити всю увагу на самій дії, що перед ними, а не на дівчині! Тільки ж як це було сказати полковникові: «Я з своєю пораненою головою набагато певніший, ніж Данилко із своєю ненарушеновою осколками куль! Тут у нього дівчина, ще наробить якої халепи...» А втім, в нього тоді такої думки навіть не було. І тепер йому не залишається нічого іншого, як тільки самому бути на поготівлі! .

Думка билася неспокоєм. Замість зосередити всю увагу на плянуванні, на вивченні подробиць пляну будинку з усіма коридорами, сходами, вікнами, дверима, закрутами, філярами здовж коридору, канцеляріями, пивничними відногами, щоб знати, як і куди треба буде пробиратися, він повертає свою думку на Данилка, чекав і боявся, що от-от він вибухне чимсь несподіваним. Його побоювання,

з якими він не зрадився ані перед Олегом Верхом, ані перед Миколкою Білієм чи Олесем Мендяком, знайшли своє підтвердження, коли вони сиділи в каварні (Данилко назвав її «корчмино») за столиком, біля вікна, і спостерігали рух біля будинку колишнього музею на другій стороні майдану.

Пізнати терен, на якому мали діяти, вивчити щоденне життя будинку було першою передумовою успіху. Закріпити в своїй пам'яті зверхній вид будинку і рух біля нього могли крізь вікно «корчмини», відслонивши непомітно заслону. Не можна було засиджуватися там чи нерухомо дивитися в вікно, щоб не збуджувати підозріння. Власничка каварні була частинно втаємнічена в їх дію, і її вони не оберігались. Але туди заходили в різній порі люди, і про них не можна було забувати. Вони брали в руки газети і вдавали зачитаних і в той же час спостерігали, що діялося за вікном.

Пам'ятник по середині майдану, з широким гранітним цоколем, на якому, піднявши передні ноги, спішив кудись кінь з їздцем, не дозволяв їм спостерігати всього, що діялося перед будинком. Все ж вони бачили стійкового з рушницею, що ходив сюди й туди не більше як чотири кроки в кожний бік, або зупинявся й нерухомо стояв перед дверима. Він не впускав нікого до будинку, поки не переглянув паперів. Коли ж до будинку під'їджали авта, він дивився на людей, які висідали, з повною увагою і, певно, пізнавши, виструнчувався й пропускав без затримки людину, що самопевно прямувала до відчиненої половини дверей.

Середину будинку знали з пляну. Але могла трапитись несподіванка. Наприклад, могли покласти стіну й розділити коридор на частину, доступну для сторонніх людей, і другу, тільки для втаємнічених. За нею може пропасті вхід до пивниці, куди саме їм треба було дістатись. Що тоді? Могла бути стійка десь у середині — що тоді? Могли давати перепустки з зазначенням «ввійшов — вийшов», яку хтось мав виповнити і в якійсь там канцелярії підписа-

ти. Що тоді? Правда, в кожному випадку зброя пробивала дорогу, зброя з якою вони всі п'ять чоловіків були добре обізнані, але це не було бажане. І чи врятають тоді архів?

І раптом, коли вся Іванова увага була спрямована на рух біля будинку, Данилко відізвався:

— А ти знаєш, я собі тільки тепер пригадав, що попри той будинок ми йшли разом з Боженко...

Вранці невитримка. Данилко кидався по кімнаті, наче тигр у клітці. Іван слідкував за ним і, ніби не здогадуючись нічого, хотів обернути все в жарт.

— Що, тут осі завелися, чи що?

У відповідь — подратований голос і ще більш нервове кружляння довкола столика.

— Не будь такий мудрий, розумієш?

Ого! Це не жарти! Іван замовк. Нечиста сила, якийсь Арідник, ади, — вжив звороту мови свого раннього дитинства — термосить Данилком у найнедогіднішу хвилину. Вже тягне його до Боженки, і він напевно не знає, де її знайти, а це тільки підсичує його бажання.

Данилко кинувся на ліжко й лежав задивлений в стелю не більш, як тридцять хвилин, а тоді зірвався з ліжка і в поспіху почав збирати все потрібне до голення.

— Данилку ... — не дотримав Іван своєї постанови не дратувати його словами. Тепер їм треба якнайбільше бути уважними, коли день акції вже так близько, не кидатися нікому в очі, не шукати ні з ким зустрічі, щоб хтось не впізnav. А той добровільно лізе китові в пащеку! Особливо ж він, що своїм виглядом кидається в очі і що скрізь і всюди має знайомих!.

— Ну, що? — була злісна відповідь.

— Данилку, не думаєш ти, що то небезпечно, що ти задумав?

На намиленому обличчі з'явилася несподівана усмішка.

— А що я задумав робити? — невинним тоном.

— Та ти краще знаєш. Ти ж не голишся для мене.

— Ні, не для тебе, серце!

— А ти не забув, що відповідаєш за всіх, за цілу справу?

— Ні, не забув, соколе!

— То чого ж лізеш ...

Данилко не дав йому докінчити. Повернувся до нього з бритвою в руці, одна половина обличчя намилена, а друга червона від бритви. В очах блиск люті.

— Шо ти будеш мені нагадувати?! Я знаю, що роблю і нікого не втягну в біду через мою особисту справу! Зрозумів?

— Зрозуміти, то я зрозумів, але не повірив, от що! Як не послухаєш мене, то, може, послухаєш Олега, або Миколку чи Олеся. Котрого небудь! — і підвівся, начеб і справді збирався йти в сусідню кімнату до хлопців. Бувший звітодавець та двох підстаршин зголосилися в господині як фабричні робітники.

— Ах, ти ящірко!

Іван дивився на нього. То не Данилко! Здавалося, що його хтось підміняв! Арідник, — знову підсунулася звична колись назва.

— Ти випив, або отруївся чимсь, — сказав спокійно і відвернувся від нього. Шкода було слів, тепер до нього й так нічого не дійде.

Данилко витер дбайливо бритву, спокійним рухом вложив до футерала і критичним оком оглянув свій одяг. І раптом різко обернувся до Івана.

— Ах, ти, рибо холоднокровна! І ти гуцул? Та ескімос має більше почуття від тебе! — вибухнув. — Шо ти знаєш, як можна кохати дівчину! Кохати до безтями, забувши все на світі! Кинувши всіх, що їх зустрічав на своїй дорозі для неї одної! Ти до своєї нареченої пишеш, ніби до уряду податкового! Риба ти!

— От не впадай у патос. Ти не на сцені. Якщо твої нерви розхитані нашою акцією, то я тебе розумію. Тільки не порівнюю мене ні до риби, ні до ескімоса, чуєш? Ми, — він вдарився кулаком в груди. Його нерви починали вже гррати, викликавши біль у черепі й голосніше пульсування

крови, де був відламок кулі. — Ми теж щось знаємо і теж щось пережили. І якщо ти занедбаєш нашу справу, то я переберу провід в свої руки!

Сказав, що думав, та все ж стало якось незручно, ніби жаль Данилка, що стояв перед ним здивований.

— Ти? — спитав без злости в голосі. — Ти міг би піти проти мене? А ти знаєш, що я нікому в світі не вірю так, як тобі? Навіть Боженці ...

— Полковник боявся довірити мені провід через мою поранену голову, — Іванко не відводив погляду від нього. Вони міряли один одного поглядами. Міряли глибину своїх почувань, та взаємовідношення. Ні один із них не хотів схилити голови, відвернути погляду. — Але полковник не знав нічого про твоє поранене серце, — перервав, нарешті, мовчанку Іван. — І те, що та дівчина тут ... — Він хотів ще додати, що «чужа дівчина яка не належить до нас і може провалити ціле наше завдання»! Але втримався.

Данилко вже сміявся. Помив обличчя в мидниці, швиденько втягнувся, зазирнув у дзеркало й пригладив волосся. І, навіть, не сковавши приладдя до голення шугнув у двері. Відтіля ще повернув голову до нього.

— Не журися, гуцулику! Данилко ніколи не занедбає обов'язку, який бере на себе!

І вже його не було! Затихли кроки на вулиці і все. Пішов. Вона, ота незнана Іванові Боженка, справді була для нього понад усіх і понад усе!

Розхристана на грудях сорочка, босі ноги, настрій, що краяв на дрібні кусники його вирозумілість і терпеливість — це Іван. Розгублений, пригноблений, він впав на ліжко й шукав в думках чого б учепитися, щоб стало легше. Данилко не той, що був! Щось з давнього Данилка залишилося десь під Гляйхенбергом чи Фельдбахом, відлежало своє в лазареті в Фельдкірху й випустило на світ іншу людину. Як же ж тепер бути? Як чекати, сподіватися та вірити в їх перемогу, коли провідник не стоїть на

висоті?!

За стіною були хлопці — Микола, Олесь і Олег. Вони добре знали свої ролі в цілій акції. Треба було тільки постукати в стіну, як відразу один з них, або й всі з'являться на порозі. Насторожені й налякані. Що сталося? А сталося те, сказав би їм, що треба подвоїти чуйність, бо на Данилка не можна тепер напевно розраховувати. І тоді всі чотири, наче змовники проти влади, засядуть до великої наради, але відразу замовкнуть, як тільки Данилко з'явиться.

Повернувся горілиць. Зідхнув. Ні, він того не зробить. Все, що вважав шкідливим для акції в поведінці Данилка, сказав йому просто в очі. Але кампанії проти нього він не поведе. Однаке зараз таки справді покличе хлопців, щоб «вправляти», повторяти й вивчати терен, будинок, найближчі вулички та майдани. А втім, може, й справді він перебільшує і нічого поганого не станеться від того, що Данилко покрутиться трохи вулицями столиці. А на випадок чого, він візьме провід в свої руки. Сотник Костецький напевно погодиться з тим.

Боремося, бідуємо, вмираємо, сваримося, наставляємо людей проти себе і в ім'я чого? — думав. — В ім'я української людини, в ім'я волі для неї, права до своєї землі. Рідне найкраще! Для нього його рідні гори холодні взимку, що вода замерзає вночі у хаті, засипані снігом, заповнені голосами дзвіночків на кінських шиях, сміхом дівчат і звуками коляди в Різдвяну ніч — для нього це велике чудо краси! Його гори безжалісні і восени, з навислими низько хмарами з кряканням вороння поміж голими гілками, з дощами й вітрами, не втратили нічого з його любові до них! Ех, краю мій! Все для тебе й через тебе! Все для того стійкого місця на землі для української людини! Того вони бились, того вони сидять тепер тут, немов у норі, щоб виконати доручення. Жорстока ти і прекрасна, марна і багата! Маєш свій чар і маєш муку для своїх людей! Де ще на світі є така земля?

В осінні чи зимові вечори, довгі й темні, дух предків відроджувався в нашадках, — снував далі свої думки, пе-

реплітані споминами. — Вони співали давніх пісень, і вплітали свої. Тягнули розповіді про Довбуша, про Дзвінку та про опришків, але завжди якось інакше, по-новому, і в тому був для людей непереможний чар, віднова й надія на більш радісне й достатнє життя — без жандармів, без чужих літників, без допитів і в'язниць. І страху, що їх заберуть із їх гір та повезуть кудись у чужу чужину. Їх руки різьбили тоді дерево та вкладали в нього пацьорки й перлову масу, підмальовували й виробляли з того і касетки, і альбоми, і тарілки. Або ткали барвисті ліжники та доріжки і відкладали на літо, коли могли накидати їх на плоти та вориня, щоб літники («холерники», нагадав Іванко іншу назву), які наїздили в їх гори, бачили їх вироби й купували. І дівчата не залишалися позаду, на жартах, сміху та співанках не кінчалося все. Їх працьовиті руки наповнювали кошики писанками, що були живі кольорами, наче квіти. В них вони рисунком вмістили і красу своєї землі, і зорі на небі, і тварини, і вічність, що простягнулася над ними. Горді в душі та певні бездоганного виконання, дівчата соромливо спускали повіки та приймали похвали сторонніх людей, як щось їм неналежне. Дівчата з гір ...

Сів на ліжку. Марта була з ним, якби жива. Як багато часу минуло відколи вони розсталися? Здається, давнодавно це було. Наче відплило кудись у невороття, наче забувся ввесь чар кохання, поцілунків, обіймів ... Коли нагадає, тужно за нею. Але — коли нагадає ...

Без сумніву, — думав Іван трохи згодом, — що він одідичив по своїх предках вільнолюбного духа й бажання воювати не вбивання ради, не для власної користі (про його безкорисність міг би тепер говорити ввесь світ!), а з одною думкою — зголосити світові своє право до національної спадщини. І тому в них не особисте на першому пляні, о, ні! Він трохи відмінний від своїх попередників, своїх пра-пра-і-прапредків, більш окресленим змаганням своєї доби, освітою та «огладою» в домі судді Пищанського. А все ж він і вони, це велика одиниця! Земля — вона наша! О, певно, всім близчим і дальшим сусідам такі

думки й бажання видаються бунтом і непотрібним ферментом. Вони, ті сусіди, що збросю й хитрощами були сильніші від них, тепер ширять погляд, що воювати, це злочин, що мир повинен навіки запанувати над світом і всі в спокою й згоді мають насолоджуватися життям! Всі? А чого ж будують тюрми та заслання для його народу? Щоб виховувати його на користь тих, що сильніші за них! І тому він, Іван, та йому подібні — опришки, грабіжники, нащадки Довбуша, яких треба знищити. Не краса землі манить їх, і не її корінні мешканці, а багатство землі, якого вони бажають, збіднюючи її відвічних власників.

Краса землі була для Івана, для них усіх. Біла вона була від снігу з потемнілими шпильками смерек та ялиць або зелена листвою — однаково люба. Коли їх гори гомоніли чужою мовою завойовників, тоді те опришківське почуття — нехай так і називають ті, кому вони немилі! — наростало з подвійною силою. Відібрати! Відібрати своє від них! Це їх пра-пра-прадідівське!.

Справді, дивна та велика любов людини до землі, до ґрунту під ногами, по якому, знаєш, ходили твої предки, і хочеш, щоб ходили по ній і твої нащадки. І якщо тобі не вдалося, то хай хоч вони володіють нею, хай ідуть у сліди своїх батьків, що вміли «слави здобувати»! І будь рідна земля самі гори й потоки, пісок і кактус, скелля й безвіддя, все ж дорога вона людині, яку Доля поселила на ній!

Стукіт у двері. Іванко кинувся, наче від грому. Підвівся на лікті й слухав. Хлопці, тобто Олег, Миколка й Олесь не стукали. Данилко ж тут «мешкав». Хто там міг бути? Відчинити? За густою завісою осклених дверей видніла якась постать. Хто? І чого?

Не підводився.

Стукіт повторився, і його тривога розвіялася. Люди з поганими намірами не стукають так уважливо, начебто боялися когось розбудити! Встав з ліжка і замість відхи-

лити завіску й поглянути хто прийшов, він відчинив двері навстіж. І сторою. Перед ним стояла молода дівчина — середня на зріст, тонка, нічим не замітна.

— Ви до кого? — запитав, забуваючи про свій розхристаний вигляд.

Вона вперто дивилася йому в очі.

— Ви мене не впізнали? — запитала. Того голосу Іван ніколи не чув. — Я Уляна.

— Уля-на... — сказав. — Пробачте, я не сподівався вас...

— Певно, що ні.

— І я вас справді не впізнав ... Ви виглядаєте якось інакше ... — і тільки тоді усвідомив свій вигляд. Як тут вийти з цієї ситуації? Ні запросити її до кімнати, — тут же такий недад, все порозкидуване, — ні зачинити перед нею двері. Але вона виручила його:

— Я приїхала по вас і по Данка. Такий наказ. Я почекаю вас в авті.

І, не чекаючи ні згоди, ні запиту «чому і пощо», обернулася і зникла за стіною дому.

Збентежений несподіваною появою дівчини, що належала до їх акції, але й збуджений, Іван кинувся одягатись. Глянув на себе в дзеркало і, розбурхавши волосся, невдоволено похитав головою. «Осел ти! Квадратовий, та ще й з підшевкою! Хто так виходить до дівчини»?! Рушив раменами. Та чого якраз до дівчини ... До кого б там не було. Напевно сміється з нього!

Намагався надати своєму обличчю принадного вигляду, невдоволено гладив долонею свою' бороду. «Треба, осле, голитися вранці, не чекати аж хтось постукає в двері. А ще, як то дівчина ...! Але що вона мене обходить?! Я маю право виглядати як мені хочеться. Її не треба було в цій акції! І як же тут бути з Данилком ..»? — і нараз пригадав: —«Данком»! Десять, певно, і їй той Данко крутив голову, він нікого не минає! І чого саме прислали її сюди»?

— Пробачте, що мусіли на мене чекати, — промовив, всунувшись на сидіння малого авта, в якому не вміщалися

його ноги. Треба було посунути взад сидіння, — подумав. Чомусь конечне хотів вимазати в її уяві свій попередній образ.

Вона навіть не глянула на нього. Повернула голову до фіртки й чекала.

— Можемо їхати, — сказав.

— Де Данко?

— Данилко...? Данилка немає вдома ...

— Вийшов?

— Так...

— Ага! — здогадливе й ніби вирозуміле, наче б їй відомі були Данилкові стежки. — Необережний!

Змовчав. Але вже в наступну хвилину, коли авто, скрутivши ліворуч, покотилося по рівному шляху, не втримався:

— Ви давно знайомі з Данилком?

— Якщо в тому криється питання, чи я знаю Боженку, то так, я її знаю, — відповіла, дивлячись перед себе. — А ви добре знаєте місто?

— Думаю, що так.

— Стару й нову частину?

— Так, хоч, може, ...

— І всі мости на ріці?

— Мости знаю, може, не всі бічні провулки...

Було йому якось дивно сидіти в маленькому рухомому приміщенні, наче у сховку і з таємного отвору спостерігати, що діялося навколо. Було інакше, як тоді, коли вони обидва з Данилком спішили до каварні на розвідку. В юрбі людей вони були її частинкою, належали всім і ні кому, а тут він належав собі, ховав перед ними намір, що мав вдарити по інших.. Нічого подібного! Вони тільки заберуть своє! Відсіля він підглядав, спостерігав, стежив. Якби на місці Уляни був Данилко, між ними напевно була б цікава виміна думок. Та з Уляною було якось незручно порушувати таку тему, дарма, що вона теж належала до акції. Але тілька на випадок чогось несподіваного...

Стало незручно їхати мовчки, начеб вона була водієм

таксівки, а він пасажиром.

— Можете мені сказати, чи Боженка тут? — спитав, не дивившись на неї.

— Була тут минулого тижня. Її батьки живуть тут.

— Данилко не знає її адреси. Він ніколи не був в неї вдома.

— Колись вона не була тут «вдома». Це тільки тепер її батько одержав високе становище.

— Ах, так? !

Вона повернула до нього голову, тепер їх очі зустрілися і в них відбилася одна думка.

— Вірмо, що все буде добре, — сказала і знову дивилася перед себе. Крізь проїзд у старезній вежі в'їхали на міст. Обабіч над зеленавими водами широкої ріки перекинулися мости. Знову старезна вежа, і вже вони були в іншій частині міста. Завернула праворуч на набережну. — Сюди найкраще їхати до музею, — сказала. — Все ж треба знати і всі інші вулиці та вулички. Зараз ми покрутимося ними, щоб ви не боялися мене, як водія ...!

— Я не боюся!

— Каже мій дядечко: «Вірмо в добро і будьмо відпорні на зло».

Данилко лежав на ліжку. Був лютий, як окреслив Іванко в думках настрій побратима, поглянувши від порога на його обличчя. Того б і чекати. Не посадили ж Боженку там на набережній, ніби кущ шипшини, щоб вона й досі там була. Тільки вода хлюпотить-переливається по давньому, як учора, як минулого року, як сторіччя тому.

— Шипшина вже цвіте, — промовив Данилко, коли Іван мовчки сів за стіл. Виглядало, ніби Данилко того і їздив туди, щоб упевнитись, що вона вже розцвілася. Чи, може, це було якесь таємне домовлення з Боженкою? Іван вирішив мовчати. Вдавав, що шукає чогось між своїми паперами і навіть не знає, що Данилко в кімнаті. «Та й тільки» була охота сказати, але Данилко прийняв би це як глум над ним. — І легше не стало... — знову від ліжка у

супроводі глибокого зідхання. Іван обняв долонями голову і вдивлявся в мапу, на плян будинку музею.

— Чуєш, що кажу? — почулося подратоване Данилкове.

— Чую, — сказав дуже спокійно і не відривав погляду від мапи. Хай би кричав на нього, може, тоді було б легше. І це не була тільки Боженка. Неспокій, що його викликували небезпека завдання й почуття відповідальності за нього, хвилювало і його, Івана, до крайності. Здавалося, що час чекання й остаточних приготувань розтягається й розтягається щораз більше. Хотілося покінчити все якнайскоріше, щоб воно залишилося вже в минулому, як спомин. То знову видавалося, що час летить стрілою, і вони не встигнуть всього, до найменших деталів, збегнути, запам'ятати, сплянувати. — Чую і не дивуюся.

— Шо ти робив мені уваги, що я не повинен був іти й накидатися людям своїм принадлив видом! — Данилків голос виразно подобрів, вгамувався. — А що сам зробив? Чи можу знати де ти був? Напевно не ходив надавати телеграму до Марти?!

— Був з Уляною, якщо тобі цікаво знати. Приїхала по нас. Такий мала наказ. Не питай чому, не знаю. Їздили «туди» різними шляхами.

Данилко підпер голову долонею.

— Та-ак?

— Питала про «Данка».

— Ляся? Го-го!

— А що я мав сказати про тебе? Сказати куди тебе понесло?

— А ти знову куди?

— Здогадувався, — і раптом не міг стримати себе. — Данилку, чому ти сам не вмієш думати про себе? Ти повинен знати, що в цю хвилину для нас правосильний тільки наказ!

— Шо ти мені закидуєш?! Я дуже добре пам'ятаю, я ж провідник!

— Тож будь ним і давай добрий приклад!

— Ще ніхто мені не закинув, що я занедбав якийсь обов'язок! Взяв його на свої плечі, то й виконаю!
— Але оглядайся трохи й на інших, ти не сам!

8

Здавалося, що все необхідне вляглося тривко в голові. Хоч місто він знов ще з часів побуту в старшинській школі, то все ж не так добре, як треба було. Вулиці та вулички, алеї, парки, майдани, широкі сходи переходу з одної вулиці на другу і на набережну, мости, острівці, все було бачене тепер іншими очима, їх призначення стало інше. Старий замок, гордість мешканців, задум дев'ятого століття, що був колись королівською садибою, а згодом відновлений та змінений впродовж сторіч, став осідком уряду відновленої молодої держави. Церкви, в'їзні ворота із стрімкими вежами, пам'ятники трохи не на кожному кроці, як доказ вдяки чи признання за якісі заслуги для всього народу. А там музеї, театри, християнські та юдівські цвинтарі, краса парків і городів.

Все дихало старовиною, творило історію, в ньому була любов і гордість із досягнень своїх і своїх предків. Було Іванові близьке, зрозуміле й потрібне. Так він відчував сенс життя, так розумів його і такого прагнув і потребував у своєму краю. Рідна мова й культура. Надбання поколінь, незнищенні ніким! Бажання творити для нього, для свого краю, жити для нього, захищати його! Так! Ця столиця чужого краю допомогла йому чітко означити себе. Досі він керувався більш емоціями.

Вірив, що досвід колишніх небезпечних завдань, фронт, навчання в старшинській школі і навіть вроджений сприт стануть йому в пригоді. Щось наче молодому судді книжки карного кодексу й цивільного права. Уляну він зумів цілком викинути із своїх думок. Все піде так, як заплянували, і він її більше не буде бачити! А втім, він мусів признати, що вона була скромна й безпретенсійна і досить мила, не підмальовувала своєї вроди і не мала

бажання подобатися. От товариш праці іншої статі і все. Було щось чернече в її цоведінці і тихій мові, начеб вона залишила монастир тільки на те, щоб допомогти їм, де може, а поза межами того вона одне служіння Всешищньому без бажання включитися в людську суєту.

Хоч і впевнивав себе, що все скінчиться якнайкраще, понурий настрій насувався, начеб його хтось насилав на нього. Настирлива, ще в тирольській оселі народжена думка не давала спокою. Згинути може, от що! Бідна Жабка! Чи заплаче? Потішиться скоро, треба думати, вона ще така молода! І його розбирав жаль за нею і туга, все ж перемагало нове, незнане досі почуття: жаль за своїм власним життям. Ніби раптом прозрів, немов ось минули роки, коли «море було по коліна», і тільки тепер він помітив його зрадливу глибину. Чи Данилко теж так відчуває? Хотілося знати, але тепер не спітав би «за жадні скарби світа»! Якщо Данилко так не відчуває, то він, Іван, може посіяти зерно зневіри, а цього треба уникати.

Розклад їзди поїздів був йому добре знаний. Вони всі мусіли прибути «з терену». В призначений на акцію день він мусів побувати на станції, щоб упевнитися, чи поїзд прийшов, і коли. Кожне непередбачене запізнення створювало небажані ускладнення. Він з Данилком, що мав працювати в пивниці, де були сховані документи, не могли дочекатися години, коли з'являться всі ті, що там працюють, сторонні люди, які матимуть якісь справи, і справжні донощики з терену!

Все вказувало на те, що не буде ніяких труднощів з їх виказками конфідентів, які їм вручили. Буде легко ввійти до будинку. Вийти з нього може бути важче. Може, але не мусить. Та подумати й про це треба. Всі були однозгідні в тому.

В останню ніч перед акцією, похилилися над плянами будинку, міста й цілого краю, щоб упевнитися, чи все вони опанували. Лямпа з блідою жарівкою хиталася над їх головами. Про їжу зовсім забули. Дратувало їх, що ніхто

не здогадався виробляти цигарки принаймні на стопу завдовжки! Вже як тепер покурять, то вдруге не знати коли. В акції курити Данилко заборонив. За вікном розшалілася чи не перша літня буря, перетинала небозвід світляними пилами, кидаючи раз-у-раз гучно-тріскотливі громи на землю. Не вщухала, хоч ніч посувалася у щораз більшу темноту, моргала не один раз блідим світлом у жарівці. Остерігала, що може відібрати від них світло.

— Ну, й ніч! — не витримав уже Олесь, і його погляд від плянів помандрував за вікно. І тепер вони всі дивилися туди, бо один з них, погасивши жарівку, відсунув завіску. І раптом Данилко, отой жартівлівий, веселий, але й твердий у праці і рішучий Данилко, вицідив крізь затиснені зуби:

— А все таки на фронті і в війську багато краще, легше і навіть безпечніше. Навіть як куля несе тобі, брате, а не кому іншому смерть!

І вони відчули те саме. Говорили про те їх очі, що їх із темноти витягало світло блискавки, казав рух голови. Це правда!

Данилко відвернувся від вікна. Його обличчя було в тіні, зате часті блискавки творили якийсь дивний ореол над горішньою частиною його постаті, а гуркот грому підкреслював тільки силу його слів:

— Але завдання мусить бути виконане!

Раптом Олесь порушився. В свіtlі блискавок його обличчя появлялося й зникало на тлі побіленої, покраяної тінями дерев, стіни. Було бліде з надмірно розширеними очима, відхиленими устами, що ледве рухалися. В гуркоті грому завмирали і випливали його слова:

— «Ми жертвою в бою нерівнім лягли, з любови до свого народу. Ми все віддали, що лиш дати могли, життя своє честь і свободу. Не раз ми конали по тюрях страшних, не раз нас жорстоко судили ..!

Вдивилися в нього. Затихли. Виглядали, як на сеансі гіпнотизера.

— Досить! — крикнув Данилко. — Мовчи! Нам не

треба розніження!»

І знову блискавка витягнула з темноти перекошене Олесеве обличчя, його погляд втуплений нерухомо на розшалілу бурю за вікном.

— Таж то слова, наче про нас написані ...! ...

— Нехай і про нас, нехай про когобудь, але ти мовчи! Хлопці, хто знає щось веселе?

Іван втягнув голову в плечі, позіхнув голосно, струшуючи головою. Ну, так, — промовив неозначенено. Йому хотілося вдавати байдужого, саме в ту хвилину, коли сумнів чи непевність, немов ворон простягнув над ними свої чорні крила. Несподівані слова Олеся ще й підсилили його. За кілька годин загляне в вікно світанок, і вони, всі п'ять почнуть свою добре вивчену дію, як актори гру.

— Наша черниця десь засунула голову під подушку і того й гляди, що вранці спізнтиться на стійку! — сказав, і хоч це було грізне припущення, але мало звучати, як жарт.

— Яка черниця? — здивувався Данилко. Інші сиділи мовчки, тільки, ніби нехотя, ліниво повернули до Івана свої голови. Олесь не відводив погляду від вікна.

— Таж Уляна.

— Ляся? Ну, грому вона боїться. Черниця! Ха! — Данилко розсміявся і, немов блискавка за вікном, прорідив згущений журбою настрій у кімнаті. — Не журися, гуцулику! Вона тобі не буде потрібна!

— Я не журюся. Але ніколи не шкодить передбачити. А втім, у такій акції краще мати чоловіка, ніж жінку, я думаю ... — він хотів сказати, що може зйти така ситуація, що з чоловіком зручніше й легше, але краще було змовчати. Все буде добре!

— Не мали такого хлопця, щоб докладно знати столицю, от і все, — сказав Данилко. — І ти теж не знаєш столиці з усіма закутками ...

— Я знаю, мої слова то так, як сметана, що її поклали на стіл, коли вже всі до одного вареники з'ели!

Щось ніби сміх з'єднався з гуркотом грому. Треба було

вже лягати спати, байдуже, прийде сон чи ні. Може, до когось і прийде. І раптом сипнули жартами й дотепами, що один від одного цікавіший, їдкіший.

Вітер гнув гілку за вікном, раз-у-раз шкрябав нею пошибі, котрась із них тріщала та ломалася. Скісні струмені дощу створили щось наче сиру завісу, що ховала недалекий сад, з білою хаткою за ним. Здавалося, злива переміниться в рвучкий потік, що вирве з землі й понесе їх хатину, сковану за горбом та садами передмістя до недалекого озерця, або з силою вдарить нею об старі придорожні дерева.

Десь приглушеного відзвонило північ.

9

Стійковий не усміхнувся, все ж він здобувся на багатомовну увагу, що підбадьорила Івана:

— Щось важливе мусіло трапитися в терені. Вже їх чотирьох там чекає. І так зрання.

— Так, так, — признав Іван і рухом голови доповнив недосказане.

Було цілком небажаним і рисковним вдаватися з ним у виміну слів. Іванове знання чужої мови хоч і було задовільне, все ж могло зрадити його своєю вимовою. — Так! — підтверджив ще раз і спішно пішов від нього східцями вгору. «Чотирьох»! — відбилося відрадою в його думках. Значить всі вже зійшлися! Тільки поїзд з «його терену» спізнився!

Десяток ступенів угору і вже він на долішньому коридорі. Віяло ледовим холодом, пахло речами віджилого доби і теперішністю, виявленою застоялим димом невибагливих цигарок. Заносило теж приявністю людей у перемоклій одежі, що любили алькогольні напитки. Між колонками, що відступах тягнулися здовж коридору, сидів на одній лавці підстаршина Білій, заглиблений в читання газети. Махнув вказівним пальцем правої руки, немов відганяв муху, якої не було. Іван вмить зрозумів той рух,

мовляв, Данилко та Олег уже в підвалі, спішися! Іван кинув через плече обережний погляд праворуч та позад себе, бо за колонками міг хтось бути, міг хтось бачити його або чути його мову. Але ні, тільки біля сходів у підвал виринув Олег і швидко збіг з Іваном назад у пивничий коридор.

— З домоуправителем ми з Данилком уже впоралися, — шепнув ледве чутно колишній звітодавець. — Шкода, що нема часу сміятися! Вихваливав нам теперішнє життя, а в самого, крім брудної постелі та горілки, нічого немає!. Казав нам усе собі забрати, тільки йому життя дарувати! Ми дарували йому життя і взяли ключі від пивниці! Швидко туди-о! — і він вказав рукою одну з відног пивничного коридору.

Навіть найточніше, найбільш ретельно обдумане плянування натрапляє на труднощі в акції. Іван міг переконатися в тому, коли ступив у коридор, який вказав йому Олег. Коридор не був такий, як він уявляв. Вузький, низький, холодно-вогкий заложений чимсь, чого він навіть не міг роздивитися присвічуочи собі ручною ліхтаркою. Та й часу на те не було і ні трохи його не цікавило. Тут і там траплялося щось під ногами, іноді м'яке, а інколи тверде, немов залізо, і добре було, що він не спіtkнувся й не розбив собі голови або не зломав руки чи ноги. Мертві очі якоїсь статуй без руки виринули з теміні під світлом його ліхтарки і знову потонули в темності. Потрібна була йому тепер аріядніна нитка, яка б повела його скоріше в ліве крило та безпечно вивела звідти. Десять тут під тою збираниною віджилих речей поховалися Данилкові перчені слова, коли він пробирається сюди! Напевно так було! І він, Іван, не лишався позаду! Почувався, якби впав у гробницю, начеб відкрився для нього якийсь незнаний нікому мавзолей, з якого вже не повертаються.

Данилків приглушений, але й різкий голос був для нього, немов відлига після морозів. Завзято й без слова він взявся помагати йому, виявивши тут то там ініціативу, щоб тільки швидше, щоб робота була скінчена й вони

могли вийти звідти. Звідкись приглушено добилася до них година. Не рахували скільки разів. Почали — треба скінчити!

Відкидали накладене й накидане, відкопували, розгортали, здавалося, в безконечність. Краплини поту виступили на чолі. Стишували дзвінкий чи глухий відголос приладдя. Даремні були турботи штабу чи полковника Банатюка, — думав Іван. — Тут нікому й на думку не впало б шукати чогось.

Ше трохи напруги рамен, зручности й сили пальців і Данилко подав Іванові запорошену пласку металеву скриньку. Архів! Іван дбайливо всунув її до новенької течки каштанового кольору, як свою дорогу власність. Радість і насолода з довершеного діла в будинку, перед порогом якого стукав чобітми стійковий, вибухла раптом, і він відрухово витягнув руку до приятеля. Той стиснув її міцно без слова, їх погляди в свіtlі ліхтарок зустрілись, ніби в німій присязі. То була якась незнана, непережита досі урочиста хвилина відновленого чи зміненого побратимства, тіснішої дружби, присяга вірності далекій батьківщині або небезпека розлуки. Він не знав, не розумів і не збирався відгадувати. То було, як морська хвиля, що вхопила їх, понесла й відразу викинула на берег дійсности. Вона притягла підвіалля із нагромадженими там муzejними речами, із скарбами минулих сторіч чужої держави. Так і не інакше відчуте почуття було б у розкішно прибраній залі з повною церемонією роздачі нагород, відзначень за працю, за заслуги. Вони зложили собі самі вдяку в самоті й тісноті волової пивниці з почуттям якогось великого з'єднання з народом, від якого відбились тілом, не духом.

Хвилина минула так скоро, як і прийшла. В поспіху затирали свої сліди, обтріпували одежду, обтрушували її з пороху й бруду і без нитки Аріядни пішли вузьким переходом назад.

Олег Верх, якого завданням було тримати стійку біля дверей кімнати домоуправителя, приєднався до них у підніжжя сходів.

— Спокійно? — шепотом спитав Данилко.

— Як досі ... — відповів. Так і відчувалося, що хоче скоро, як найскоріше вийти звідти.

Данилко скочив на сходи. Біг по два ступені нараз. З приспішеним биттям серця, стримуючи віддих, за ним Іван, тоді Олег. Відгомін кроків у коридорі, чітких і нескрадливих мав для нього силу гарматнього стрільна. Вони вмить усвідомили, що в коридорі хтось був, хтось ішов до них і тільки одна колонка їх ховала. Де ж тоді Олесь та Миколка?

Ледве Олег встиг сковатися за виступ сходів, як перед ними виросла людина в однострою старшини органів безпеки. Бліск його темних очей, насторожений, недовірлиwy, міг не тільки скаlamутити їх думки, але й упевнити, що спокійно та безпечно вийти на вулицю було їм неможливо. Двері туди саме в тій хвилині для них зачинилися. Щелій розподіл праці запам'ятав Іван, як не можна краще. Данилко й він працюють у підвалі. Олег з Данилком, або з ним, Іваном, заопікуються домоуправителем. Микола й Олесь на стійці біля входу в підвал з увагою на коридор. За годину, тобто до дев'ятої вранці все мусіло бути скінчене. Після вдалої акції він, Іван, із здобутою скринькою мав йти до «корчмини». В алеї за нею мала чекати Уляна, якби не все пішло гладко і за ним була погоня. Вона мала завезти його в безпечне місце.

В тій хвилині, коли старшина безпеки заступив їм вихід із сходів на коридор, Іван, стиснувши ручку течки, мав на думці тільки авто в алеї, до якого конечне треба було добитися. З усією силою волі він знов, що ті двері мусять бути для нього відчинені, що Данилко, Верх та два підстаршини, якщо вони десь сковалися й не попали в руки іншим, зарисують своїм життям для нього, для отої плас-

кенької пачечки, що схована в течці, тяжить в тій хвилині в його руці. Данилко перший загородить дорогу до нього, давши таким чином нагоду втекти, інші будуть звертати увагу на себе. У випадку, якби котрогось зраницли або зловили, треба зробити з їх вчинку звичайну крадіжку речей музейної вартості, яка їм не вдалася.

— Хто ви і що тут робите? — спитав старшина, просунувшись поглядом від Данилка до Івана. — До кого у вас справа?

Данилко простягнув йому конфідентський значок. Іван сягнув по свій. Старшина недовірливо покрутів головою і, глянувши на них гострим поглядом, сказав:

— Ходіть зі мною! — і вказав їм рукою перед себе.

Все сталося вмить. Старшина лежав на землі, вони з Данилком кинулися на сходи, за ними Олег, зваливши стійкового, що вбігав у коридор, певно, почувши якийсь відголос. Швидше, швидше за пам'ятник серед майдану в алею і до авта! З будинку чути було стрілянину, над головою засвистіли кулі, летіли десь з недалекої вежі, цокали в пам'ятник, відбивалися від бруку. Його помітили з тих веж, що ними закінчувалися трохи не всі будинки столиці, за ним погоня.

Дерева старі, галузисті, з густим листям вкрили землю прохолodoю й захистом. Щодуху пігнав Іван до одного з авт, що стояло край пішоходу. Дверці відчинилися йому назустріч і включений мотор рвонув авто вперед. Іван почув ще вибух гранати, то, певно, котрийсь із чвірки пробивав їм дорогу.

10

Пару тижнів тому Іванко не знов, що вона існує на світі. Як міг їй так беззастережно вірити?! Якась Уляна. Для нього була тільки Жабка з її погідною вдачею та з одним бажанням ув очах: мати його своїм чоловіком.

Тепер за керівницею авта сиділа нова знайома, яка Уляна, в чиїх руках в ту хвилину було його життя. Її очі не відривалися від дороги, уста не промовили ні слова від

хвилини, коли він вскочив до авта. Тепер від неї залежав успіх їх завдання. Вони з Данилком добули скриньку з таким трудом з пивниці музею, він видерся з рук переслідувачів непошкоджений, а от вона може впасти в небажані руки зараз, за рогом будинку, якщо Уляна не стоятиме на висоті завдання! Що він знов про неї, її вдачу, її характер, витривалість, вміння опанувати ситуацію? Нічогісінько! А втім, документів він так просто не віддасть, хоч би там що! Знищить їх спалить, але не віддасть!

Він думав: швидше, швидше б вперед! Хотілося покласти руки на керівницю, мати свою долю — й архів! — у своїх руках. Та зупинити авто, щоб обмінятися місцями було неможливо. Все склалося так раптом і досить інакше, ніж вони плянували! Сотник Костецький ще не знає, а полковник Банатюк навіть не здогадується, що сталося! Ну, нічого, дізнається!

Уляна знає столицю — це полковникові слова. Чудово! Вірмо, що це правда. Що вона знає всі закутки й завулки і вивезе його якнайшвидше з міста. Геть відсіля, до найближчої станиці зв'язку, до старого, до колишнього десятника. Залежно, куди буде близче. Але як виїхати з міста? На шляхах уже певно розставляють стійки, роблять обшуки у найближчих домах. А, може, треба йому, отут, біля цього сірого дому, висісти й загубитися в юрбі народу, поміж домами й огородами і так непомітно вийти з міста? Може, було б непогано вернутися до маленької кімнатки на передмісті? Мусить думати самостійно. Все, що досі вирішували, передбачали, радили якось не підходить до дійсності. Висяде і нехай вже Уляна повідомить сотника Костецького, вона знає шифр. Йому не буде нічого грозити, ані їй ...

— Чи маю виїхати з міста? — блискавкою протяли її слова його зворохоблені думки.

— Так! Якщо знаєте якийсь бічний шлях з міста! На шляхах вже, певно, є стійки...

Її відповідь зрадила йому швидкість її думання.

— На бічних дорогах також можуть бути стійки. Але

може нам помогти невикінчена ще, глуха вуличка в новій дільниці, що обривається перед чагарником, — не вимовила, а викинула із своїх думок, не повернувши навіть голови до нього. — Перед війною там мали зробити парк...

— Чагарник?! Туди ми не вийдемо!

— Ні, але вийдемо ...

Так, туди можна вийти. Добрий вихід. Дуже добрий. Вийти в поле, або загубитися в тому чагарнику, зібрати думки.. Як і кинуться туди шукати, то хіба не відразу ...

— Чагарник великий ..?

— Досить. На два квартали.

— А що за ним?

— Пільна доріжка. Там не має виїзду з міста і це добре.

— Далеко звідси?

— Хвилин п'ятнадцять-двадцять , як об'їздити... їхати?

— Так!

Одне рішення зроблено. Швидше б! Очі слідкують, слідкують, а там мигнула і зникла думка: може, полковник мав рацію, що вибрав Уляну ...

Авто заскрготало на закруті, покотилося в нову дільницю, якої Іван не знав. Вулиці безлюдні, ніби ніхто й не мешкав там. Десять мигнення дитяча постать над якимсь парканом і знову вулиці з широкими пішоходами, повні людей, колісного руху, і людина з опаскою на рамені, що вказує куди й коли їхати. В Уляни тепер зальотний кучер повіває над чолом, на обличчі легенький усміх, от їдуть собі двоє людей, зайнятих тільки собою! Бліск ріки, що сторіччями вже полоше береги столиці, височить у віддалі замок. Широкий шлях кудись у простір, з якого треба швидко завертати в бічну вулицю перед двома мотоциклами, що стоять поперек дороги. Ага! Відгомін події! Знову безлюддя і спокій, ніяких стійок, ніхто не загородив шляху. Щораз менші доми, відгороджені один від одного густими садами — це добре, дуже добре! — парканами, підмуровками, що їх тут і там надщербив час, з чорними залізними прутами над ними.

Знову гострий закрут і авто захиталося на розкинених, але не втолочених, кругленьких, майже білих камінчиках, що всуміш з травою вкрили решту вузької вулички. Зелень свіжа, що піднімалася від землі на зріст високої людини, була перед ними.

Висів, кинув на рам'я дощовика, і стиснув в руці течку із скринькою. Не розглядався, проте кутиками очей охопив довкілля. Доми віддалені від дороги, наблизені до неї, закутані в зелень дерев з квітами на травниках. З якого-будь вікна, з дверей чи з ганку міг хтось їх побачити. І тоді думка такої людини напевно запрацювала б! Питання тільки в чию користь!

Нахилився до авта:

— Ви негайно вертайтеся назад! Повідоміть сотника Кост ... — і замовк.

Уляни за керівницею не було. Коли випростався вона вже бігла на стежку, що крутилася серед рідших і густіших кущів і якось відразу зникла серед них. Кинувся за нею, крикнув голосніше, як можна було:

— Уляно! Куди ви йдете? Вертайтеся! Я сам! Це моє завдання і я виконаю його! Залишити авто на дорозі це підозріло! Воно наведе на наш слід!

Даремне! Бігла, не зупинялася. Може й не чула його.

Найближчі кущі, підсунувшись до стежки, чіплялися його рук, із шорохтінням просувалися дощовиком. Одна з гілок, витягнувшись надмірно вгору, зачепила його око. Воно засльозило, подвоївші все, що було перед ним, запекло витиснувши кілька непринадних слів з його уст. До чого вона тепер йому ота Уляна?! Ще нашкодить з тим автомобілем! Де ж таки залишити його отак серед дороги?! Він уже дасть собі раду! Коли ж бо ні, біжить дівчина, як на перегонах!

— Уляно!

Повернула голову до нього. Кинула вривано:

— Я покажу куди на доріжку ...

Її темне волосся, розпатлане в бігу, було тепер перед її очима, з яких одне все ще сльозило.

— Уляно! Чуєте? Вертайтесь негайно назад! Вам немає потреби наражуватися на небезпеку! І не можна залишати авто на дорозі ...

Зупинилася так нагло, що майже наскочив на неї.

— Ви відсилаєте мене? Куди? Я маю відвезти вас до станції зв'язку ...

Хвилювання, що не опускало його від хвилини, коли ввійшов до будинку музею, посилилося знову від її слів. Місце в голові, де був відламок кулі, запекло, завертіло, ледве стримав себе, щоб не наговорити їй повно неперебірливих слів, або просто, відсунувши її шорстко набік, побігти самому до тої вимріяної пільної доріжки. Витрачали час на доказування, що тепер потрібне, а що ні, не мав навіть можливості. Вона сама повинна то розуміти.

— Вертайтесь назад! — наказав.

— Я не можу вас так залишити! — сказала й обійшла його боком, якби всупереч своїм словам, збиралася виконати його наказ. — Ми маємо авто і доїдемо як не до одного зв'язкового, то до другого. І я не маю наміру залишатися тут! — додала самопевно й рішуче.

Треба було побігти наперед і не слухати слів, які для нього не мали сенсу. Але стояв і дивився, що вона все таки посугласиться стежиною назад, обличчям до нього, в очах ні то скарга ні то погроза, коли її слова перечать її ж власному вчинкові.

— Йдіть просто. Як пічнуться пеньки, значить, доходите до краю. Відтіля почуєте авто, яким я надіду! Зупинюся й тоді біжіть до авта!

Хотів щось сказати, але з обурення і слова не складалися, не міг собі їх пригадати. Та й не було вже до кого говорити. Уляна зникла між кущами. Помітив тільки, як тут і там рухалися гілки.

Його сильне слово, викинене, здавалося, із самого серця, вітер розвіяв поміж кущі чагарнику. Одночасно слух його підхопив храскіт включенного мотору, що загуркотів, посилив біг і втих, ніби запався кудись. Стояв,

немов дерево, вкорінене, на місці, неспроможне рушитися. Ух, і загоріло, запекло, закрутило бунтом! На що ж це схоже?! Хто ж тут провідник? До чого дійшло?! Здавалося йому, що хтось підклав під серце вогонь, і воно от-от загориться і спалить його. Пропаде його життя! Отут, зараз же його доженуть через необдуманий «додаток» до їх — його, поправив в думках — акції! Через ту Уляну! Хтось із сусідніх домів донесе, і пропав він! Знищити скриньку? Закопати її тут? Він її не віддасть, о ні!

Не знов чи зупинився час на місці, а чи полетів кудись стрімголов з подвійною швидкістю. Але знов, що мусить його вхопити, осідлати, як коня, і використати як йому було треба. Він мусів перемогти!

Чагарник перейшов у молодняк, який колись почали, мабуть, розчищувати, та так і залишили. Заріс споришем, молочаєм, рум'янком, високою травою, що затримала ще на листю, чи стеблах краплі води після нічного дощу. Деревина знову перемінилася в рідкі кущі з розкиданими серед них нестарими ще пеньками. Крізь проріджені дерева більше до сходу, він міг бачити хребти коней та горішню частину людської постаті, що пересунулася за кущами й зникла. слух зловив щось, як тарахкання воза. Там була дорога, про яку згадувала Уляна. З віддалі доховив щораз голосніше якийсь гуркіт. Це до молодого лісу наблизався літак.

Він присів на пеньок, а кущ біля нього заслоняв його з двох сторін. Не думав, що літак має якийсь зв'язок з їх акцією, що це за ними так шукають, все ж таки серце забилося сильніше, і він шукав захисту поміж вологими насиченими дощем, гілками. Просунув руку між них і зробив маленьке віконце, щоб краще бачити.

Погляд на годинник впевнив його, що його міркування та поняття часу не мають нічого спільногого з дійсним виміром. Не минуло ще аж так багато часу, щоб можна було втратити надію на Улянин поворот. За той час він не раз, а два рази об'їхав би столицю, а тут тільки одну частинку міста! Ну, але то дівчина ...

Хоч чагарник і здавався йому непоганим тимчасовим сковищем, то все ж хвилинами Іван «вискачував із шкіри» від самої думки, що то Уляна завела його в таке положення. Слух, отут, у чужому місці, в якому він не тільки ніразу не був, але й не чув про нього, був до того напружений, що — він вірив — почув би навіть рух у муравлищі якби було яке близько нього! З чималою напругою він підхопив далекі голоси, що здавалося, йшли з одного місця, скуплювалися й розширювалися і незабаром почали наблизатися до нього. Чув уже окремі слова, підхопив «сюди», а потім «напевно» і «я бачила», все, що він, не надумуючись, стосував до себе. Схопившись з місця, притиснув течку до себе й відсунувся подальше від голосів, у більш густі хащі. То були жіночі голоси, але відкіля міг знати, кого вони провадили «сюди», бо «я бачила»??!

Не рухався. Міг уже чути шарудіння хащів чи ріща під ногами і крізь мережево листя та пруття замигала, кроків на п'ять від нього, жіноча кольорова одежда. Тепер тільки й треба, щоб надійшла Уляна і щоб авто зупинилося на доріжці й чекало на нього! Їх не було багато, він нарахував чотири, але в тій хвилині й одна була не бажана. Посунули вбік від нього, розсугублені кущі, якби справді чогось шукали, їх голоси звучали весело й дзвінко вже дальше на узлісся, а, може, й на доріжці.

І знову все втихло. Хотілося курити. Цигарки були в нього в кишені, але він зізнав, що курити не сміє. Чомусь почало йому здаватися, що Уляна не приїде, що її зловили, і як піchnуть допитувати, то ніхто не знає, як вона поведе себе!

Ні! Відсіля йому треба рушати. Відігнав влізливу бджолу, що, зацікавившись ним, ніяк не хотіла відлетіти й шукати собі якоєсь більш принадної квітки. Підвівся. Якось добереться до тої стежини, якою прийшов, а там уже дасть собі раду! Хоч думка не проявила себе виразно й ясно, все ж було таке почуття, що без Уляни він буде самостійно діяти. Зруйнувала вона його зрівноважену думку та вміння дивитися на все холоднокровно й всесто-

ронньо. Зробила з нього зайця під кущем, що тремтить перед мисливцем і не знає, що робити. Він людина, він мусить бути, як той шахіст, що розсудливо й спокійно обдумує свій наступний рух!

Чому б йому не вернутися до міста? От-от буде година, коли в місті найбільший рух. Багато людей носить течки, він не буде єдиний. Знає, як зв'язатися з сотником Костецьким, а там, може, знайдеться Данилко, не впав він же там ... Колись читав, що найбезпечніше там, де ніхто не сподівається, або, як то кажуть «в левиній пащі». Аби тільки знайти Данилка, то вдвох, вони вже проб'ють собі дорогу до австрійського кордону.

Вже от в тій хвилині, як прийняв самостійне рішення, його думка пігнала із швидкістю гірської річки!

Відголос мотору авта зупинив його на місці. Міг присягнути, що то було «їх» авто. Та воно не зупинилося, а пігнало дальше доріжкою, і тільки віддаль проковтнула його гудіння.

Проте слух його не завів. То було «їх» авто! Як виявилося, Уляна не зупинилася там, де було намічено, бо гурт жінок збирал малини на узлісся, і їй вдалося безпечніше завернути з дороги на першому закруті, щоб зійти їм з очей. Тож вона прибігла до нього, замість чекати його в авті. При тій нагоді щасливо наскочили одне на одного, бо Іван дійшов був уже до стежки. Він почув повчання, що як хтось має прийти, то його таки треба чекати. Як то виглядало б, якби вона приїхала, а його не було?! Може собі уявити її положення? Ех, ті чоловіки із своєю нетерпливістю!

Почув велику правду, яку міг проповідувати іншим, але важко було застосувати її до себе. Його настрій ніяк не сприймав поучень — і то від кого?! А ще коли почув, що так поводяться тільки діти, і то малі, то з тієї крихітки прихильності до неї, що несміливо прокидалася, залишився попіл. Тому збув її увагу доволі таки голосним муркотінням. Зате всі інші її звідомлення знайшли в нього

навіть признання. Переїхала без великих перешкод, хоч у місті помітне замішання, й контроля руху. Затримують авта, питаютъ за виказками. Її затримка вийшла з того, що вона мусила одержати вказівки від сотника Костецького, — звітувала йому діловим тоном, не дивлячись на нього, коли скоренько мандрували до авта. Придбала бензину, захопила дещо необхідне й дізналася, що в музеї був великий вибух. На жаль, нічого ще невідомо, що сталося з іншими членами акції ...

В авті не говорили. Та й про що говорити з людиною, якої не знаєш, а до того вона ще й заважає. Перша найближча до них станиця зв'язку була корчмою чи заїзним домом, до якого кожному можна зайти. Щоб добитися до неї, не треба було виїздити на головний шлях. Довелося минати тільки три невеличкі оселі, спокійні, дрімливі, далекі від столичної суєти. Керівниця в його руках додавала йому самопевності та рівноваги думки. Уляна сиділа скуливши, затихла, начеб її в авті й не було. Не був ні трохи цікавий, які в ней думки, навіть не хотів, щоб показувала йому шлях чи зворот, хоч і хав туди вперше. Він уміє орієнтуватися, йому не треба два рази говорити! Вказівки сотника Костецького, які вона передала йому, вистачають! Плянував в думках залишити її на тому першому зв'язковому пункті. Її відповідальність скінчилася, вона її виконала дуже добре, може посвідчити, якби зайшла потреба, але тепер він мусить бути сам!

Малі дімки за плотами, ось костел і якийсь пам'ятник недалеко від нього, ось аптека й молочарня, майже порожня вулиця, що вужем звивається поміж деревами. Все згідно з описом. Вуличка, як стонога, має безліч завулків праворуч і ліворуч, і їх треба рахувати, щоб натрапити саме на ту, якої треба. Що діється зараз за рогом, не можна бачити. Але от та, що потрібна, розгорнулася перед ними широким городом, і крізь сітку, що відгороджувала його, Іван міг уже бачити невеличкий будинок з двома левами обабіч входу та дротяною сіткою з назвою заїзного дому. Уесь напруживши, він помітив ще щось інше, що

змусило його їхати просто вуличкою, не завертаючи праворуч. Перед будинком з левами він помітив підозрілого виду авта й людей в ордностроях. Може, то було військо, що не загрожувало йому, може, ще хтось не причетний до його історії, але він і не мав можливості роздивлятися і не мав часу на роздумування.

Уляна випросталася й дала знати про свою присутність в авті. Містечко раптом скінчилось. Виринули горби, захвилювали від вітру трава, десь біжче і ген-ген далі купами стирчали дерева. Погляд у дзеркало впевнiv його, що, крім двох наколесників, за ними нікого не було. Показник бензини у збірнику впевнiv його, що до австрійського кордону її не вистачить. Треба пробиратися до німецького кордону. Бічними шляхами? Чи відважитися на головний? Не всі шляхи були йому тут знані. Проте країна не була йому чужа. Тут він відбував з Данилком вишкіл у старшинській школі, і не одною дорогою маршував зі своєю частиною. Куди б йому тепер? Він все ще думав тільки про себе одного та про документи, а дівчина зійшла на задній плян, ні, вона таки зовсім зникла, хоч сиділа поруч. А втім, він і відчував її приявність, як не постійно то бодай якусь мить, наче близкавку на темному небі, але вона просто не рахувалася. Щоб мені тут тільки не м'якала... — було все, що відносилося до неї.

Не дивлячись на всі хвилювання, його думка працювала справно. Йому треба якнайшвидше відійти дальше від столиці. Горбами чи горами, звичайно, важче пробиватися, але безпечно, особливо ж тоді, коли б зайдла потреба, кинувши авто, пробиратися пішки. Байдорість, яка трималася його подорозі до станиці зв'язку, перемінилася тепер у завзятість. Хоч попав, як миш у пастку, ще й з малим мишеням, то все таки вилізти з тієї біди він мусить! Був свідомий того, що з усіх сторін, з кожного перехрестя, з кожної оселі чи містечка, яке мінав, чигала на нього небезпека. Він пам'ятав також і про те, що країна, якою переїжджав не була вороже наставлена до його народу. Колись, після першої світової війни, її уряд

помагав усім тим стрільцям, чи УГА-рмійцям, що в програній боротьбі перейшли були кордон. Але часи змінилися, і все виглядало інакше. Чужа рука простягнулася над країною своїм впливом, і Йван не був певний, чи міг би довірити своє життя людям в будь-якому домі, який от минали. Він і не думав випробовувати їх прихильність чи ворожість, це лише кількість бензини в зберіннику, що зменшувалася з кожним кілометром, спонукала його до таких міркувань.

Країна була сплощена від півночі й півдня, розтягнена від заходу на схід, місцями гориста, залісена з багатьома куточками, що могли сковати його. І хоч до південного кордону було даліше, ніж до західного, то південним шляхом він відразу потрапив би додому, тобто до Інсбреку, де чекав його полковник Банатюк. На захід той же шлях був довший, він в'їджув в іншу державу, і то могло створити нові труднощі.

«П'ятка» був тепер найбільш догідним пунктом зв'язку, якби не те що за той час, як вони були в столиці, його крамницю могли зліквідувати, викинути його з хати, поселити в ній когось іншого, що був би свідком розмов і дій, і відвідин чужих людей. Але припустім, що все по-давньому, що «П'ятка» пам'ятає шифр «шипшина — столиця» і спрямує його куди слід. І тут він натрапив на Уляну наче на високий поріг.

— Як бачите, ситуація поважна... — заговорив він майже крізь зуби, і то були перші його слова, відколи вони вибралися з чагарника. — Нас можуть кожної хвилини зловити, а потім мучити, навіть розстріляти... Краще було б, якби ви були в безпечному місці.

— Ви також, — промовила й вона крізь затиснені уста.

— Я що інше.

— Ви, чоловіки, завжди маєте це «що інше» на оправдання різних своїх вчинків!

Проковтнув лютъ, як гірку пілюлю. Таке от мишенья і...

— Я взяв на себе зобов'язання!

— Я також взяла на себе зобов'язання! Забув?

Він не відразу підхопив зворот на «ти» Вузькою асфальтовою доріжкою їхав їм назустріч якийсь моторовий віз, що його призначення не можна було збагнути. Але коли він зник за закрутком, Улянин голос дійшов до його свідомості. «Ти! Подумаєш! Якесь собі непридатне до поважних справ потерча, має йому «тикати»?! Якщо тут має хтось до когось «тикати», то це він перший!

— Твій обов'язок скінчився там у столиці! — кинув гостро. Тепер не пора на ввічливі слова, на елегантні форми, на уважливість супроти дам! Напруга нервів, непевність кожної хвилини відкинула геть форми доброї поведінки. Форма наказу була в його понятті єдиноправильною в тій хвилині. — I там треба було залишитися!

— По-перше, — відповіла вона дуже спокійно, — це не твоя справа вирішувати мою долю. По-друге, недалеко відсіля я маю своїків...

— От і добра нагода залишитися в них!

— Я вже сказала: свою долю я вирішу сама! I я не тому погодилася на це завдання, щоб залишитися тут! Може, там хтось чекає на мене!

— Відомо, — кинув злобно, — полковник Банатюк!

— Прошу без особистих натяків! Сотник Костецький схвалив таку можливість, якби...

— Яку можливість? — запитав із підозрінням у голосі, повернувши до неї голову.

— Поступити туди... — її голос злагіднів.

— Я нікуди не поступаю! Це не прогулянка. Нам земля горить під ногами!

Жіноча впертість однаке не відступала.

— Це мій дядько, якого я, мабуть, більше не побачу... I я маю від мами доручення... Прошу, зроби мені ласку... Ми нічого не втратимо... З очей зійдемо...

Закусив зуби. Стримався, щоб не заскрготати ними. Заволодів собою:

— Куди дорога?... спитав тільки.

З чужого, ніколи не баченого простору, виринуло щось дуже рідне. Під високим горбом розтягнулися господарські будинки, за огорожею доволі таки величенька хатина, садок, город, під старою липою стояло авто. Недалеко паслося кілька корів. Запахло димом, селом. Іванові очі, що пекли від безсонної ночі й напруги, яка тривала вже добрих кілька годин, і прагнули заплющитися хоч на кілька хвилин, відразу широко розплющилися, коли заїхали на широке подвір'я. Стадо курей з півнем посередині, що розгрівали землю, розскочилися на всі боки з голосним криком перед автом. Затінивши очі долонею, появився на високому порозі старий чоловік. А за рогом хати, біля паркану в садок, спершись на рискаль, люто вдивилися в авто темні очі середнього віку чоловіка. Наймит? — мигнуло неспокійне питання в Іванових думках. Котрий тут господар?

Уляна вискочила з авта й, махнувши кілька разів рукою, бігла до літнього чоловіка, що сходив сходами вниз. Іван помітив його усмішку, ніжну, добрячу й радісну, що роз'яснила не дуже поморщене обличчя й очі, які відразу набрали блиску. Коли вона прибігла до нього, він обняв її й поцілував в обличчя. Вона підвелася на вішпиньки і теж поцілувала його. Потім він бадьюрим кроком, видно, певний ще гнучкості своїх ніг, рушив в сторону авта. Іван стягнув шибу дверей униз. Не висідав.

— Просимо, просимо в наші скромні пороги. Заходьте! І квасного молока нап'єтесь, або борщику посмакуєте...

Іван висів. Неохоче, з близком недовір'я в очах. Цілим своїм виглядом підкresлював, що поступився дівчині, і за це може заплатити він сам і вона. І він опинився тут без власного бажання.

— Як вже Уляночка когось привела, — відізвався старий погідним і приязнім голосом, наче говорив до людини, яку вже давно знов зізнав і навіть приятелював з нею, — то

значить приятель! Та ви не церемоньтесь, що незнайомі. От давайте привітаємось і відразу будемо давні знайомі! І заходьте в хату. Хати ж на те їй будують, щоб заходити до них! — і голосний вриваний сміх.

Те, що поступився цій дівчині, ніяк не змушувало його виявляти хочби тільки звичайну ввічливість до старого козарлюги. Високий, плечистий та лисий, і з козацькими вусами, він начеб з'явився із сивої давнини. Своїм виглядом він не пасував до сучасного довкілля. Його чорні брови густі та широкі не мали в собі нічого грізного. Не до гостини було Іванові, не до слідкування за виразом обличчя людини, якої перед кількома хвилинами не знав. Все ж якось, ніби й незалежно віднього трохи із насмішкою, відмітив, що тому козарлюзі бракує до ціlosti тільки запорозького оселедця!

Нагріта сонцем, запорошена й стоптана трава на подвір'ї, запах городини та якихсь квітів, що росли в городі за парканом, несподівано вкралися в його настрій. Видався йому, начеб його нерви, що досі були заплутаним вузлом заполоччі, хтось лагідно й ніжно розплутує та вигладжує. І раптом по його обличчі розплилася усмішка.

— І ще щоб сковатися від дощу! — підшився навіть під тон господаревої мови.

— Справді! Чую, що в столиці була велика злива останньої ночі, а тут дошу ніяк не діждемося.

— Ще й яка! — ну, чисто тобі в гостину заїхали і розважаються на тему погоди, бо ніщо інше не турбує! — паралельно з висказаним, просунулася головна думка...

— А ви, сподіюся, дах над головою мали, от і слава Господеві! Заходьте! Гість перший поріг переступає! — і знову гучне, басове «хе-хе» в супроводі піднятих вгору брів та витягненої руки у вузький коридор, до якого світло діставалося крізь матове скло дверей у глибині.

— Я зараз! Сідайте собі де тільки знайдете місце. Вибачайте, що не до ладу, тут вам чисте Запоріжжя, живемо без жінок!

Чоловік, що, спершись на рискаль, поглядав на них во-

рожим поглядом, коли заїздили на подвір'я, стояв тепер недалеко сходів, уважно вдивлений в коридор. Не знайшовши, мабуть, чого шукав у темнавому коридорі, до якого двері були відчинені, він швидко перекинув погляд на вікно. І знітився, скорчився і якоюсь дивною ходою, начеб їого ноги були йому великим тягарем, пішов кудись поза хату.

— Хто цей чоловік на подвір'ї? — спитав Іван, що слідкував за ним крізь вікно. Уляна, що саме принесла щось із кухні, підійшла до нього:

— Це його син.

— Якийсь, наче старий хлопець...

— Він глухонімий. Шкіл для глухонімих не було, як він був дитиною, і от вийшов придурковатий. Боїться, щоб тата хтось не забрав. Мама його померла.

І відступила від Івана. Господар увійшов до кімнати, і вона припала до нього.

— Дядечку дорогий, виручайте! Чи не могли б ви підпомогти нас бензиною...? — і покірливо дивилася йому в очі.

Старий засуетився біля стола, задзвонив тарілками, вибачаючись, що все отак нашвидкоруч, але ж не знав, що матиме гостей... І роблено гостро повернувся до Уляни:

— Бензини, га? А якби не бензина, була б і не поступила до старого. Знаю, знаю, зараз скажеш, що в тебе важливіші справи, як відвідувати відлюдка. Та вточимо вам, що з тобою робити. Ви зі столиці? — повернувся до Івана, що підійшов до стола на його запрошення.

— Та звідти ж, — поспішила Уляна з відповідлю, не чекаючи на нього. Вийшло байдуже, невимушено.

— Зі столиці, — повторив господар і, наче чогось шукуючи, наблизився до малого столика, на якому стояло радіо. Може музики для вас молодих... — і ніби неуважним поглядом кинув на годинник. Підходила пора останніх вісток.

Височенька скринька з вирізом, заслоненим гудзованою матерією на передній стінці, відізвалася не відразу.

Почалася розповідь про власні перемоги, великі досягнення, настрої щасливих громадян, поки не обірвалося закликом до населення:

« Як ми вже раніше повідомляли, банда шкідників вдерлася сьогодні вранці до будинку органів безпеки. Хоч іх наміри ще певно не з'ясовані, та є підстави підозрівати, що то був політичний наскок. Наша чуйна сторожа встигла вже зловити шістьох. Один убитий, двом удалося втекти, але поліція вже на їх слідах і незабаром їх зловить. Бомби, які кинули бандити, спричинили невеликі шкоди в будинку й поранили двох вартових. Обов'язком кожного громадянина є повідомити органи безпеки...»

Відрухово, як на наказ, Улянина й Іванова голови повернулися одне до одного, і їх погляди зустрілися. «Шістьох?» — виявляв здивування Іванів погляд. — «Хто вбитий? — турбувалася Уляна. В темних подовгастих очах дівчини Іван бачив відбитку власних турбот, непевністьожної хвилини, навіть страх. Він не відрazu усвідомив, що ті очі належали тій Уляні, яка йому здавалася непотрібною причіпкою до їх акції, наскрізь чоловічого завдання. Опам'ятавшись, він швидко перевів погляд на господаря. Старий чоловік і виду не показав, що він помітив виміну їх поглядів, і здогадувався, що в тому була і якась їх участь. На його чолі зарисувалася турботлива сосонка, коли боком, з увагою спостерігав Уляну. В той же час однаке, він гостинно й ніби весело запрошуєвав їх до всього, «чим хата багата». Присів з ними за столом, радий, що може в товаристві поїсти, і, журливо, а все таки з легким гумором розважав їх розмовою про зміну державної системи і про своє невідоме майбутнє. Можуть йому все забрати і ні одної грядочки не залишити. Людина із своїм окремим світом перестала існувати. З нею не рахуються. Правом свого віку він не спроможний уже прийняти ніякої зміни. Не під силу. А все ж із зложеними руками сидіти не може, хочби тому, що ще живий!

— Та що я?! — перервав сам свою мову, — накидую

вам свої справи! У вас своїх досить! Здичів тут на відлюді, от що. А Уляночка приїхала, і вже старий забув мовчали, душу вигортає! Не слухайте, прошу! Забувся із щастя, що не забула про старого, ще й хлопця привезла. От щастя! — і він кинув прихильний погляд на зніаковілого Іванка.

Уляна поклала свою долоню на волохату руку старого і ніжно, м'яко сказала:

— Заїхала, бо мусіла вас ще побачити. Та й мама просила не забути, — і її очі крізь смуток силкувалися на безжурність. — Ми до кордону поспішаємо, дядечку ...

Вилка в його пальцях зарухалася непевно, тримливо.

— Дитино, — сказав тільки, похитавши головою, — Ой, дитино ...

— Дядечку. Нічого не питайте. Вточіть бензини із свого запасу й благословіть нас на дорогу. Ви воювали? Воювали. А тепер наша черга.

— Та ти поглянь на себе і поглянь на мене! Ще навіть сьогодні я гріznіший за тебе!

— Гріznіший — то свята правда. Але чи не думаете ви, що я легше пролізу туди, куди вам цілком неможливо? Ага! Перемогла? Тож не легковажте нас!

Зняв її руку із своєї й поцілував.

— Таких войовників цілють в руку! — засміявся. — Перемогла! От така мала ручка, що дві сковав би в своїй долоні, і перемогла мене старого! — Звернувся до Іванка, німого, здивованого свідка чужого родинного почуття. Воно навіть приглушило його нехіть до тієї зустрічі й напругу. — Дивуєтесь? Таж ми завжди капітулюємо перед своєю слабшою половиною! Не правда? Полонить нас їх краса, і ніжність. Постійно нагадують нам, що не в фізичній силі вся перемога! А ось Уляночка — то від самого народження здобула моє серце. Така мила дитина була ... Слухала-слухала моїх розповідей ...

— Колись раділи, що лакомо слухала ваших розповідей, а тепер раді б заперечити, що вони мали вплив на мене. Виправляйте, дядечку. Нам пора. Вдруге заїду на

довше.

Махнув рукою, ніби не вірив, що буде якесь «друге». Кинув «я зараз» і, похилившись над скринькою радія, остережливо підняв вгору пальця. Він не ставив їм ніяких питань, але так і видно було, що він всього здогадується й розуміє.

Засуєтився, не почувши нічого нового.

— Кому в дорогу, тому й час. Головні шляхи завіznі, ще й військо перекочують. Оминайте їх, — радив, коли йшли вже до авта. — І їдьте бічними доріжками, де можливо. Уляночко, ти знаєш як виїхати за хутір? Спочатку буде поле, потім молодий ліс і горби, а там і старі замки можуть на щось придатися, — докинув багатомовно. — Вони ж для відвідувачів! Якби треба десь зупинитися, то мій колишній джура прийме вас. Він у підміській оселі...

Сиділа тихенько, задумавшись, і тільки один раз оглянулась. Іванкові відалося, що вона зідхнула стримано, приховано перед ним.

— Дякую тобі, — сказала, коли завернув уже на доріжку за хутором. Підсилене пальним, авто гнало по рівній, безлюдній доріжці. Іванко, перевіривши годину, запевнив сам себе, що погано на тій гостині вони не вийшли. — Дякую тобі, що завернув на хутір. Непотрібно обдаровано людину совістю, ну, коли вже обдаровано, то треба з нею рахуватися, — докинула, коли з пільних просторів, доріжка входила в ліс. — Даруй, що включила особисте в наше завдання.

— Нічого, — захотілося йому бути великородушним. Ліс, наче дружні, захисні обійми, сховав їх від людей. Стало якось безпечніше й відрядніше. Та й на хуторі, немов би докинули до його думок щось нове, чого він ще сам не вмів та й не намагався зрозуміти. А все ж здавалося, наче вона не та сама дівчина, що виїхала з ним із столиці, а хтось, кого він уже давно знає. — Пропало. Добре чи зле, але воно вже за нами. Тепер добре вважаймо, щоб їхати в

потрібному напрямі.

— Не тільки мапка сотника Костецького, але й сонце показує, що їдемо правильно. Недалеко треба завернути на міст, а там буде дорога до міста і знову закрут до другого моста ...

— Я не хочу до міста!

— То дуже мале містечко. А втім, ми не мусимо вступати до нього. Завернемо на шлях до другого моста через цю саму річку ... — вичитувала з мапки. — Шлях тут трохи більш рухливий, але це ще не гостинець! Ним переїдемо на менш важливий, а там до П'ятки вже недалеко!

Відіткнув.

— Пального вистачить, — сказав. Наплив зміцненої надії на закінчення їзди викликав бажання говорити.

— Ти тому включилася в те завдання, бо хотіла побачити рідних, признайся!

— О, ні! — заперечила живо. — Завдання стоїть цілком окремо. Боже, як подумаю, що котрийсь убитий, то не можу навіть думки додумати до кінця ..!

— Можливо, що котрийсь і вбитий, все ж я не в усі вірю, що говорили в радіо.

— Ні? Чому?

— Вони не знають нічого про тебе! В них тільки здогади. Вони шукають за «двома».

— Маєш рацію! Тут наша перевага!

— Так. Але не занехаймо осторожності!

— Ні! Куди там! Пролковник Банатюк мав добру ідею, щоб включити жінку у завдання.

— Я був проти того, тільки мене не питали!

— Та-ак? Чому?

— Хіба ж таке небезпечне завдання для жінки?!

— Може не для кожної, це правда. На такі завдання треба йти на сто відсотків добровільно.

— Треба мати або чоловічу відвагу, або не усвідомлювати небезпеки.

— Я не маю чоловічої відваги, але небезпеки я, звичайно, свідома. Та якусь свою особисту відвагу, я таки маю.

— Мусиш її тепер подвоїти, бо дивися, там напереді ...

— Вибач, що присунуся ближче до тебе ...

Назустріч їм їхав цілий загін наколесників. Вправно, похитуючись легко і, натискаючи на педалі, вони наближалися до них. Іван з'їхав на край дороги, вони витягнулися гусаком по другому боці і з легким шумом, кинувши поглядом на них, зникли на лісній доріжці.

— Ну, це військо не було грізне.

— Вже видно міст, бачиш? ...

— Так! ...

Рух за мостом на шляху вказував, що наближаються до якоєсь оселі. Тут і там край дороги бачили невеличкі садиби, дбайливо огороженні, з городчиками та деревиною. Запахло селом і димом з патиків. Якийсь пес вибіг на дорогу, вимахуючи весело хвостом. За ним вибігла дитина і, вхопивши пса за пасок на шиї потягнула його на подвір'я. Улянина близькість на сидінню трохи бентежила його, але не дратувала.

— Нічого підозрілого не бачиш?? ...

— Hi, а ти?

— Hi ...!

— На наступному роздоріжжі завертай праворуч ...

— Так. Ти добре казала, що цей шлях не буде такий безлюдний, як той у лісі.

— Нічого. Він не довгий. Аби тільки до другого моста.

— Аби тільки ...

Іванко не належав до читачів. Читання літературних творів він скінчив з хвилиною, як вийшов із середньої школи. Любив театр, кіно, і, хоча й там були «видумані історії», як він окреслював белетристику, то якось він сприймав усе інакше. На кріслі перед екраном чи сценою він приймав усе за дійсність, переживав і хвилювався, вірив у слова героїв і в більшості виходив з усіх тих видовищ збуджений і вдоволений. Особливо ж коли вони мали патріотичний зміст, коли там були військові дії і коли перед його очима розгорталися бої, вирішувалися державні справи. Очевидно, він ніколи не протестував,

коли в те все була вплетена якась більша, або менше палка любовна історія.

Тепер, з руками на керівниці авта, що просувалося попри неглибокі провалля, коли кожний відтинок дороги був непевний, а гуша дерев зрадлива, його настрій та почуття були цілком інші, як у театрі чи на фільмі. Загроза власному життю викликувала бистроту думки, енергію й ініціативу. Хотілося втишити гудіння мотору й тихотишенко прокрастися в безпечне місце. Досі в його думках перше місце займала здобута в музею скринька з документами. На цій дорозі до другого моста, якось самочинно та самозрозуміло дочепилася до того Уляна. Дві вартості вимагали його чуйності й дії. Жмут документів у скриньочці — це історія, яку треба написати й передати іншим. Це свідки минулих подій. Якби вони попали в невідповідні руки, могли б принести нещастя тисячам людей, яких він, певно, ніколи не бачив, і не побачить. А дівчина, що сидить біля нього це одне неповторне життя, що плете свою нитку дій і думок тепер і може мати якесь значення для майбутнього. Вона сама, її діти, може, й далекі потомки. Вона і його ситуацію змінювала, робила більш сприймливою, менше підозрілою. Вже тут і там знайшла якусь непогану пораду. Досі він мав для неї назву «Перешкода», коли ж непомітно перейшла в іншу фазу, назвав її «Необхідність».

Хотів сказати їй як і що робити, якби трапилося щось непередбачене, або й передбачене, але небажане, коли почув її тихий, майже розмріяний голос:

— Ми тут були ... — вона оглянулася, нахилила голову до бічної шибки. — Так, це напевно тут! .. Ми йшли пішки...

— Хто це «ми»? — спитав, не знати чого з невдоволенням у голосі.

— Мій батько і мама. Батько був пристрасний мандрівник! Він був гетьманець і згинув, як і гетьман. Від бомби. Мама зі мною, там ...переживає, що я вдалася в Олену Телігу, яка нібито мала вплив на мене. Нічого

подібного. Я — свій власний твір ... — її голос непомітно перейшов у різкі, навіть визивні тони. — І я не можу не бунтуватися, коли мої батьки не могли жити на своїй землі, в Україні, тільки тому, що не погоджувалися з політикою держави! Всі люди не можуть думати однаково!

Замовкла, оглянувшись. За ними їхало авто і трубило. В дзеркалі Іван бачив двоє людей у ньому, яким він не міг як слід придивитися. З дашками кашкетів насуненими на очі, з якимись відзнаками на них, вони не нагадували працівників органів безпеки. Вони були схожі радше на робітників. На відкритій прятформі авта видно було якесь приладдя, палі, таблиці. Іван не приспішував їзди, але й не сповільнював. Не хотів зупинитися. Раптом авто за ними приспішило біг і, минувши їх з голосним трубінням, загородило їм дорогу.

Іванова ліва рука залишилася на керівниці, а праву він поклав на наган, що його мав за поясом. Якісь дві хатини видніли недалеко перед ними, кущі обабіч дороги прорідилися. Думка була про втечу, але й відразу зникла.

Чоловік середнього віку висунувся з авта, відсунув шапку з чола і пішов до них. Другий і собі висів і почав перебирати приладдя на плятформі.

Іван відсунув шибку дверей. Уляна похилилася в його бік і нехотя чи навмисне торкнулася його рамени. Він відразу відхилився немов то не жіноча була рука, а окріп його попарив. Здавалося, що вона не помітила того руху.

— В чому справа, громадянине? — спитала ввічливо і з усміхом бездоганною чужою мовою. — Чому ви нас затримали?

Чоловік приложив два пальці до дашка й віддав усміх.

— Просимо вибачення, що потурбовали. Ви, певно, не чули. (в Івана серце так і стрибнуло вгору, але поглядом втупленим в чужу людину, не зрадив того). Вночі міст на ріці зірвало. Ще не встигли скрізь таблиці на «Об'їзд» покласти. Їдьте просто або завертайте на головний шлях, як вам вигідніше...

Іван хитнув головою, Уляна ввічливо подякувала за попередження. Позадкував, обернув і рванув з місця, немов на перегонах. В грудях відчув надмір повітря, якого треба було позбутися. Уляна відхилилася на опертя сидіння і зідхнула.

— На злодію шапка горить, це свята правда, — сказала.

Вже майже доїздили до містечка, що його недавно виминули, як він відізвався:

— Цей об'їзд на добру годину продовжить нашу дорогу та зменшить пальне...

12

Перед ними був міст. Взявши до уваги всі події, Іван вірив, що там буде стійка. На обидвох кінцях. Чи перевіряли документи й речі в авті, не міг відгадати. Його положення непередбачено ускладнялося, бо органи безпеки можуть, чого доброго, пов'язати їх вчинок із висадженням моста. Хоч людина, яка затримала їх на дорозі, не вжила слова «висадження», то все таки Іван вірив, що саме так було, що то був саботаж. Що той міст не зірвала нічна буря, було йому цілком ясно. Куди тільки не їхали не було навіть найменшого сліду дощу. Шляхи, на які міг з'їхати, вели на південь, або на схід, тож іншого виходу для них не було, як тільки їхати на міст.

Готовався на найгірше. Шлях, на який завернули, був більш рухливий і ширший. Авта були за ними, були й перед ними, котився й автобус, у вікнах якого показувалися дитячі голови. Почувався, як лікар перед складною операцією. Не був певний висліду, але робив усе, що в його силі, щоб операція була успішна. Скочить у воду на випадок небезпеки. Скринька не промокне, а він вміє плавати й під водою. Тільки ж Уляна, що буде з нею?

— Чи вміш плавати? — спитав.

— Не журися мною, — відповіла, начеб відчувала чи здогадувалася його думок.

Авта перед ними стояли. Могли бачити стійкового, його голову в службовій шапці, що рухалася, показувала-ся й зникала, начеб він обходив авта довкола. Поруччя мосту піднімалося вгору, пішло півколом і обнизилося, наблизившись до другого берега. Міст був довгий, ріка в тому місці поширювалася в вузьке і довге озеро, що тягнулося кілометрами.

Шиба дверей була зсунена, і свіже повітря, насичене запахом води, риби та рослини заповнило авто. Сонце плило своїм шляхом, непотрібно розсіваючи ясність пізнього дня. В теміні він зізнав, що йому робити, а тепер міг тільки посуватися за автами, або зупинитися на місці й чекати з напруженими нервами і спокійним виглядом. Його очі не зраджували ніякого почуття. Зібрав у них усю силу своєї волі. Гіпнотизував людину в службовій шапці, з револьвером за поясом з відзнаками на блюзі. Була вона вже перед ним, ота чужа людина, від якої не зізнав чого йому чекати. Середній на зріст, худорлявий молодий чоловік. Ворожости в його погляді Іван не помітив, коли той з увагою приглядався до чисел на плитках авт. Він тільки брав заблизько до серця свій обов'язок і хотів його як слід виконати. Виглядало, що він вперше виконував таке завдання. Тим гірше, — подумав Іван. З поважним і діловим виразом обличчя, витягненим і блідим, він записував щось у свій записник. Списує числа авт, що в'їздять на міст? — міркував Іванко і нетерпеливився щораз більше. — Чого він хоче? Він, певно, має час, йому не спішно, аби тільки зловити кого слід! В тій книжечці, очевидно, записані якісь числа. Ну, наше назверх впорядку, аби тільки не докопувалися правди...

Все ще з записником у руках, стійковий з увагою приглядався їм крізь передню шибу авта. Іван не хотів і не міг зрозуміти, що та молода людина виконувала тільки свій обов'язок. Він ненавидів його в тій хвилині, його очі стільетами кололи молоду людину, що стояла перед їх автомобем. Уляна, очевидно, мала свою методу, вона всміхалася без журно і, кинувши вряди-годи зальотний погляд на Іванка,

плела якісь нісенітници.

— Ви дуже уріжнородили нам медовий місяць, — випалила на Іванове здивування, коли стійковий підійшов до їх авта. — Затримка в дорозі ще й зі зброєю за поясом!

Молоде обличчя, похилене до бічного вікна, знітилося, брови зійшлися, але відразу, немов розсувні двері, розійшлися. Його погляд спинився на Івановім обличчі і допитливо перекинувся на Улянине.

— Як щось тут не так, як повинно бути, то це не моя вина, — прийшла несподівана відповідь суворим тоном, із близком ув очах. — Вистачить поглянути на обличчя вашого чоловіка, щоб знати хто тут винен! — і відразу діловим тоном: — Що везете?

Уляна рушила раменами.

— Те, що беруть на медовий місяць!

Не подавши їм знаку переїзду, стійковий випростався на чийсь голос, допитливо підняв бороду вгору і зразу ж пішов до дальніх авт. В нього, очевидно, не було ніякого досвіду в дорожній перевірці.

— Що за ідея з медовим місяцем?! — люто промовив Іван. — Нечуваний ідотизм! Тут не забава!

— Ні, — погодилася й, підсунувши коліна, повернулася до задньої шибки авта. — Не в усіх твоя понура вдача, — сказала неуважно. — Ми з ним вийшли з однакових шкіл, у яких нам прищеплювали почуття гумору, — і вдивилася в віконце.

Стійковий стояв тепер біля автобуса, з ним кількох чоловіків. То, певно, були провідники хлопців і водій автобуса, бо за кермою його тепер не було. В усіх вікнах ліворуч від сидіння водія хлоп'ячі голови, одні понад одними, висунені боком, повернені до людей перед автобусом. Один із них махнув рукою, мабуть, сказавши кілька слів, і хлоп'ячі голови вміть познікали. Старші всіли, і автобус, випередивши інші авта, поїхав на міст. Стійковий приглядався якомусь автові перед ним і, видно, нагадавши собі про Іванове, махнув рукою, мовляв, «їдьте»!

Дорога перед ними була вільна. Колеса глухо дудніли

на довгому мості, минаючись із тими, що їхали з другого боку. Хвилі озера-ріки обабіч моста миготіли у блисках сонця, на них відбивалася блакить безхмарного неба. Запахло дозвіллям, мандрами, пригодами, відпочинком від журби. Але замість погідно-безжурного настрою, жартів, сміху та пісні серед тієї краси чужої природи раннього літа, розбушувала в його душі лютъ. Не відчував полегші, що одна з небезпек щасливо проминула. Медовий місяць! Недоречне встрявання в поважну ситуацію! Вони ж утікають тепер, немов звірі перед мисливими!

Він намагався оволодіти своє хвилювання. Погляд на червону стрілку впевнив його, що бензини залишилося дуже мало. В напруженій їзді, у спішному ловленні поглядом довкілля, що мигало обабіч нього, він не міг обрахувати, як далеко зможе заїхати.

— Діти поїхали оглядати замок... — почув тільки за якусь хвилину після того, як Уляна то сказала.

— Ну, то що? — і злість, що от-от могла хоч трохи втихомиритись, вибухнула знову. Як це можливо, щоб дівчина, яка все таки взяла на себе частину небезпечного завдання, могла робити в думках такі бічні стрибки??!

— А то, — сказала вона, — що я поїхала б також туди.

Не відізвався. Хотів забути, що вона сидить поруч нього, але наушників не мав, і кожне її слово доходило до нього.

— Зрозумій, — сказала, — в нас вичерпується бензина і то серед дороги. Я бачу звідси таблицю і, от дивися, автобус завертає туди! Ідь! Прошу! — вона прискорила темпо мови, певно, побоявшись, що мине роздоріжжя. — Нам треба десь залишити авто, а самим зникнути! А в лісі це найкраще зробити! Там можна буде хвилину посидіти й обміркувати, що далі робити. В авті неможливо ...

Роздоріжжя наблизалося. Не було часу обмірковувати, добре вона радить чи ні, а надто дивуватися її швидкодумності. Можливо навіть, що в інших обставинах він міг би спитати себе, чи подобається йому такий тип дівчини одчайдуха-гостродумця. А втім, тоді він ще вірив,

що вона його ні трохи не цікавить!

Думка була не погана, але щось таки бунтувалося в ньому, щоб спіло й слухняно йти за її порадою. Повернув керму біля таблиці тільки тоді, коли вже майже минали роздоріжжя. Із скреготом коліс заїхав на дорогу в глибину лісу.

13

Висока стіна над урвищем, закінчена заокругленими невисокими вежами, здавалося, втягнула в себе всі кольори століття. Бита вітрами, змивана дощами, місцями пощерблена, із жмутами трав у відступах, вона не мала ні одного віконечка, тілька на вежах невеличкі квадратові отвори. В'їзд до замку мусів бути десь з іншого боку, бо автобус, що їхав на деякій віддалі перед ними, завернув на міст над урвищем і зник між деревами.

— Не думаєш хіба, що я туди заверну.

— Ні, не думаю.

— Дорога там розгалужується чи ні? Що каже твоя мапа?

— Розгалужується. Ця, що через міст, веде тільки до замку.

Кидав поглядом на понуру старезну будівлю, сповільнівши біг авта.

— Нічого собі замок ... Шкода, що нам спішно ... Оглянув би його укріплення.

— Можливо, що з того боку замок цікавий. Я не думала про те, коли оглядала його.

— Ти там була??

— Так, школа подбала про те, щоб ми побачили як найбільше пам'яток країни. От і тепер повезли туди школярів. Замок малий, його подвір'я таке стиснене, що й важко уявити там усіх тих лицарів на конях, накритих накривалами з тороками! Я намагалася уявити всіх тих колишніх красунь, що крадьки поглядали на своїх лицарів у шоломах та в панцирях і не могла! Перешкоджала мені

тіснота! А в середині замок понурий, темний, холодний ...
Як ті колишні люди могли жити так суворо??!

— Вони, мабуть, навіть не здогадувалися, що житло може бути приємніше. Мабуть, не мали часу й думати про те, ховаючись і відбиваючись від ворогів! Вони їх мали колись не менше від нас!

— Так, правдоподібно.

— Зроби мені ченість ...

— Яку?

— Запали мені цигарку. У правій кишені є цигарки й сірники, — і подумав чи не забагато він собі дозволив, але відразу ж прийшла відповідь, що вона товариш праці ...

Без слова сягнула рукою по цигарки й сірники.

— Дякую, — сказав, коли вона не тільки запалила йому цигарку, але й допомогла потягнути кілька ковтків. Очі повернулись у її бік крадьки, уривано. Рух, яким запалила цигарку і стріпнула сірником, щоб його погасити мав стільки вправи, що він мимохіт усміхнувся. Цікаво, кому вона так запалювала цигарки? Хіба сама курить? І чи справді вона така відважна, що пішла на таку небезпеку? Не вмів пояснити собі виразу її очей, що на мить були так близько його. Ні лагідні, ні зачіпні, ні суворі. Якісь дрімливі. Так! Вираз її очей хвилинами дрімливий. Але хіба це його цікавить? А ще тут, в чужому лісі!

Нишпорила в своїй торбинці з дуже діловитим видом.

— На, маєш, — простягнула йому щось.

— Шо таке?

— Бери, не отрута, не бійся!

— Я не боюся, але мушу знати, що беру!

— Шоколяду.

— Шо-ко-ля-ду...?! В житті не куштував!

— Нічого. Покуштуй тепер. Може, й не під смак буде, та вона підкріпити.

— Ну, то дай ... — і повернув до неї голову, але очей не звів, тільки наче освоєний птах, роззявив уста. Дивився на дорогу. Місцями вона піdnimalася і тоді видно було далеко-далеко, а часом заломлювалася, і тоді він уважно

стежив, чи не вигулькне відтіля щось несподіване й небезпечне.

— Як смакує?

— Що?

— Таке шоколядя!

— А-а! .. Як лік!

— От вередливий! Господи!

І тепер він усміхнувся. Щиро, на всю ширину уст, відслонивши білі рівні зуби. Вперше від якогось часу міг так усміхнутися.

— Ти поважно?

— Найповажніше.

— А не шкода?

— Кого чи чого?

— Та, хіба мене!

— Hi!

Дорога за ними зникла за горбом. Перед ними простягнулася рівненькою, місцями затіненою стрічкою трохи під гору. Безлюдна, спокійна, тільки пташина мигнула над нею. Її очі видалися йому зелені від листя довкола них, а чи від півтемені в авті.

— Мавка, — почув чимало здивований, що висловив вголос свою думку.

— Лісовик, — відповіла, всміхнувшись. На хуторі (чи це справді було цього ранку, так далеко відбігло від них?!?) вперше побачив її усміх. Цей був призначений тільки для нього. Задивився в її очі, що не відвернулися від нього, доки його слух не підхопив тиші авта. Пальне вичерпалося, авто сповільнилося серед дороги. Він наче прокинувся.

— Зникаймо!

— Так! — і відразу були назовні, все, що мали з собою було в руках. Ділив їх чорний дах авта. — Що робити з автомобілем? — і розглянулася довкола.

— Штовхну його туди-о, — вказав головою бездеревий спад із шляху.

— Помогти тобі?

Поглянув на неї боком, немов питав «Ти що,

жартуєш»? Але від виразу її очей, думка раптом змінилася. Сказав:

— Думаю, що зможеш!

14

Ліс шумів перешіптувалися трави. Легенько хиталося десь у верхах листя високих дерев. Запах розігрітого зілля, грибів, минулорічного листя та землі відсвіжливо вдаряв у ніздрі. Десь угорі старого дуба воркотів птах не то зажурено, не то сварливо. Махнув крилами і вилетів у простір, а листя затріпотіло, зарухалося лагідно, згідливо і знову завмерло в нерухомійтиші.

Не треба було прочищувати гущу поміж деревами. Ліс прорубано, потягнулися широкі алії здовж і вужчі впоперек, а там, де вони збігали вниз у західному напрямі, розгортається широкий вид на зруби й дальні ліси, на западини та піднесення землі.

— Казали, що вежу міського костела видно на кілометри довкола, — зауважив.

— Я думаю, що саме з того боку ліс, і тому ми її не бачимо, — відповіла. — Ми напевно вже дуже близько оселі і П'ятки!

— Дякую за підбадьорення!

— Нема за що!

Скрадливо, майже безшумно йшли спершу поміж деревами, а потім м'якою травою одної з алей. Помітивши однак, що не тільки вони мають такий намір, бо вряди годи хтось показується на ній, вони непомітно шугнули в поперечку, а там і в гущавину лісу. Слідкували тільки, чи посуваються в бажаному напрямі. А втім, прорубані алії скінчилися. Що далі було від замку, то менше ліс був впорядкований. Кущі перепліталися з молодняком, серед якого тут чи там вистрілювали вгору старі, росохаті дуби.

Як тільки заглибилися в гущавину лісу, все більше й більше старих дерев закривали небо, ясність дня перемінилася в сутінь, і здавалося, що день добігає до свого

кінця, або дощеві хмари вкривають небо.

— Чи мені здається, а чи справді хмариться?

— Нехай. Може дош зажене людей до хати!

— Мені здається, що десь далеко гrimить ...

— Причувається.

Не зупинялися. Хруснула гілка, зашаруділо десь листя, дійшли до них чиєсь голоси, і вжé вони, втишивши одне одного рухом руки, зупинялися й наслухували. Питали себе поглядами: перейшли? Або задумано схиляли голови й наслухували.

— Скажи мені, чого ти вплуталася в таку ситуацію? — спитав тихенько, коли зупинилися за росохатим деревом.

— Думаю, що з тієї самої причини, що й ти! — відповіла.

— Я! Я військовий! — і легенько відсунув тоненьку гілку з-над її голови.

— І патріот! — доповнила.

— І патріот, — призвав. Пішли далі, було тихо довкруги. — Якби не любов до рідного, чи, може, якби не віра в свою ідею, то на такі завдання можна йти тільки за великих гроші. Погоджуєшся?

— О, так! Ну, от і бачиш, чому йдемо на такі, можна б сказати, непевні пригоди. Ти сам відповів собі. Любов її на ім'я.

— Лю-бов ... — сказав і замовк.

Раптом відчув гострий біль у п'яті. Намагався ставити ногу так, щоб не спричинювати болю, і тоді неочікувано відізвалася давня рана в нозі. Дерева довкола них не рідшали, і костельної вежі вони не бачили, навіть якби вона справді була десь дуже недалеко. Глянув на годинник, перед сумерком треба було добитися до П'ятки. З тим болем в нозі віддалъ до зв'язкового здавалася майже недосяжна. Від самої думки, що можуть спізнатися до нього, пекучим болем пригадала себе і рана в черепі. Закусивши зуби, пускав Уляну наперед, щоб не бачила, як він більше і більше шкутильгає, як видовжує свій крок, щоб хоч тим способом скоротити простір.

І несподівано зруб.

— Дивись! Дивися! Ось вежа! І як же близько! Ми так, начеб дійшли до мети!

— Начеб...

Зруб тягнувся вузькою смugoю з півночі на південь, виглядало, ніби туди задумали прокладати шлях або одну з лісових алей. З віддалі доходив навіть приглушений стукіт, видно, десь уже розпочали дорожні роботи. В південній стороні зруб лагідно схилявся вниз і перетинав невидну їм дорогу, якою час до часу прошуміло авто. Поміж буйно розрослою папороттю, з мережаним та злегка кучерявим листям, виринали різної величини пні дерев, наче ясні тарілки на зеленій скатертині.

Те, що серед гущі дерев видавалося їм тільки затіненням від старих дерев, виявилося тепер темною хмарою, що насувалася на них з південної сторони. Сиво-чорні сувої згущеної пари пересувалися, переплівшись між собою в напухлі, розтріпані валки. Раптом серед них прорвалася світляна поломана лінія. Десять далеко, і не відразу, прогуркотіло грізно й осторежливо. Одночасно кілька великих крапель впало на лице й руки. Повіяло прохолodoю, що льодом торкнулася Іванкових мокрих від поту плечей. Захиталася-защепотіла папороть, збунтовано зарухалися верхи дерев обабіч зрубу. Пташня мигом поховалася в глибині корон і затихла. Нова світляна ломана лінія прорізала небозвід, хмари, насунувшись на зруб, втратили свою грізну темінь. Рокіт грому пронісся лісом уже багато ближче й голосніше.

Нагло дерева знерухоміли, папороть не хиталася, стало незвичайно тихо. Стукіт у далині урвався. Тільки від недалекої дороги вряди-годи чути було швидке «ша-ах!» проїжджаючих авт.

— Втікаймо! — запропонувала Уляна, натягнувши на голову дощовика, — Треба сховатися перед зливою!

— Куди? — спитав спокійно Іван, — Серед дерев в громовицю більш небезпечно.

— Так, але й сидіти тут не можна. Ми тут, як на сцені!

— Іди. Ховайся, поки не промокла до нитки.

— А ти?

— Я? Мені здається, що я на фронті, в першій бойовій лінії! Все таки я не раджу йти, — докинув, підтягнувши комір та глянувши на неї з увагою.

Грюкіт грому, близький і голосний, включився в мову і його дальші слова пропали. Улянина голова зникла під дощовиком.

— Нічого не боюся! Тобто не боюся людей, а от грому не терплю! — почув від незугарної, накритої сиро-зеленим дощовиком купки на пеньку.

— То ходи сюди! — запропонував і простягнув руку від пенька, на якому сидів.

З-під навислого коміра висунувся верх її голови.

— Справді?

— Справді! — і міг навіть усміхнутися. Вона ні трохи не нагадувала тепер тієї Уляни, що сиділа на ліжку в полковниковій кімнаті, ні тієї, що швидко рушила з місця автом, коли він надбіг з музею. Вона не нагадувала і тієї, що недавно переїхала з ним мостом, видумавши «медовий місяць», бо їй залежало — тепер він розумів — на успіху їх завдання. Пропала її, може, й стримана воявничість. З тією безпорадністю в очах вона видалася йому більш дівочою, принадною. — Ходи!

Дощ уже падав густими краплями, що простягалися товстими нитками від неба до землі. Здавалося, що треба їх розсунути руками, щоб перейти. Схилившись, накрита дощовиком, вона пробігла малий простір із торбиною в руках, і, ніби не бачила його витягеної руки, сіла на пень не біля нього, а за ним, плечима до плечей.

І незабаром його мокрі й холодні плечі відчули тепло її плечей, ніби якийсь добродійний дар. Накинений на нього її дощовик сховав його від нагального дощу. Скорчився, змалів, як і вона.

— Не страшно? — напів повернув до неї голову. Ще перед хвилиною здавалося йому, що розпадається на частини від болю в п'яті, нозі й голові.

— Ні! — дійшло десь знизу за його плечима під супровід грому. — Ми виглядаємо, як високо стятив пень!

— То схилися ще більше! І я також! — порадив. Все ж, коли почув, що її плечі відхилюються від його плечей, нагнувся за ними. «Якби нас хтось тепер накрив»... — почав було думати, але не докінчив, навіть для себе.

Бліскавки ще мигали якийсь час на небозводі, але грім послаблювався й віддалювався. Дощ ще падав хвилини з десять, але вже спокійніший і не такий рясний. У своєму бажанні Іван хотів продовжити його принаймні ще на годину, щоб відпочила нога, успокоїлася голова і щоб затримати ще тепло плечей. Він навіть не уявляв, чи зможе йти далі, хоч би й найкоротший відтинок дороги.

— А не засни там!

— Ні! — і її плечі вирівнялися, голова висунулася з-під дощовика. — Дивися! Тож там за лісом сонце вже світить!

Тільки, коли вже пробралися поміж намоклою папоттю, Уляна помітила, що Іван налягає на ногу. Спершу йшла попереду й не знала, що він ледве встигає за нею.

— Я так люблю папороть! Яка шкода, що вона не цвіте! Її цвіт повинен бути на високому стеблі вогненно-помаранчевого кольору, великий і пахучий!

— На полотні чи на папері можеш мати все, крім запаху! — сказав до її плечей. — Природа тобі того ніколи не даст!

— Яка шкода, ні? — повернула частинно голову, але, помітивши непевність його ходи, обернулася до нього. Він зупинився.

Доходили вже до краю зрубу і знову перед ними стояв густий ліс із насяклими дощем росохатими коронами. Мокра була їх одяга, мокре і взуття. Голови сяк-так довели до ладу, причесавши волосся, але й воно мало сліди дощу. Вона розсміялася, побачивши його жалюгідний вигляд, але відразу сміх урвала.

— Що сталося? — спитала затурбовано, помітивши гримасу болю на його обличчі.

— Нічого не сталося! — відповів шорстко. Жіноча без-

силість підбадьорувала його, але жіноче співчуття дратувало. Він звик був до наглих змін свого настрою, вона проте не знала. Дивилася на нього — чого так кинувся? — Нічого не сталося! — і пробував іти.

— Алеж ти налягаєш на ногу!

— То що?

— Та то, що тобі важко йти!

— Не будь мамою, що цяцькається з тридцятирічним сином! Мені важко йти і все. Але йду. Ти, мабуть, чула про мою ранену ногу в кімнаті полковника Банатюка, ні? От і все! Був ранений! До речі, — спитав цілком неочікувано й непотрібно, — що ти там робила?

Вона повернула голову вбік, але очей не відводила.

— Те, що й ти — чекала наказу. . I взагалі, чому це тебе турбує в цій хвилині, коли не знати як зайди до оселі?!

— Не турбуйся, я зайду. Ходи, ходи, нема чого стояти! Ми не на прохід вийшли сюди!

Зробив крок, наступивши на розкішну папороть, а вона дивилася на нього. На її обличчі була глибока задума. Він майже присів від болю, але зараз же й випростався, гордо закинув голову назад і промовив недбалим тоном: — Зараз я знайду костур ... — і розглянувся, щоб сковати перед нею своє збентеження.

Вона підійшла до нього з лівої сторони, переклада торбину і плащ на ліву руку й простягнула до нього праву.

— На! Маєш костур! — сказала, не глянувши на нього.

Глянув на неї, на зігнене рам'я. Його уста порушилися, ніби самочинно, без його волі, хотіли розтягнутися в усміху, але було нижче його гідності допустити до того.

— Ах ти, Папороте! — сказав тільки якось перекірливо, але руку таки опер на її рам'я.

15

Не Іван поїхав до міста зв'язатися з П'яткою, тільки Уляна. Неохоче, бунтувався, але мусів погодитися з фактом, що нога, поранена на війні відізвалася саме тоді

якимсь хіба тільки осінню, в дощеву погоду відчутним болем. П'яту нагриз черевик до крові, голова «тріскала» від болю. Мусів призвати, що полковник Банатюк був передбачливий, коли подумав про того рода перешкоди. Все ж багато не поміг. Мусів сам призвати, що в ту підвечірню годину він не був здатний до ніяких місій, переговорів чи інструкцій. Навіть його надмірна чуйність, що тримала його всю дорогу, змаліла, ступіла і все, що він здогадався зробити, то покласти скриньку під голову, коли ліг, а радше кинувся на ліжко, добившись на вказану адресу. Мовляв, перше ніж дібратися до скриньки, мусять взяти мене.

Лежав на чужому ліжку в малій, вузькій кімнатці, скинувши тільки черевики й скарпитки. Невеличкий дім наче западався в землю, і єдине вікно на вужчій стороні стіни сягало до землі. Можна було ним увійти чи вийти з кімнати. Міг бачити на маленькому подвір'ї, відгородженному від сусідів зарослим диким виноградом парканом, молоду жінку з дитиною на руках. Дитиня, біле й пухке швидко сповзло з маминих рук, порачкувало до вікна і прилипло до шиби брудними рученятами. Жінка почала з подвійним поспіхом стягати розвішану на шнурах білизну, видно, вдоволена, що її обидві руки вільні. Все ж постійно поверталася до малого, щось говорила і, ніби випадково поглядала на вікно. В тій хвилині вона не була ні трохи схожа на ту молоду жінку, яка годину тому прийняла їх до своєї хати на нічліг. Дуже нерадо відступила їм свою кімнату, залишивши собі тільки обширну кухню по другій стороні сіней. Понурість, недовір'я й неохота зникли з обличчя тієї чужої жінки. У блисках дня, що доходив уже до кінця, її обличчя сяяло любов'ю й захопленням.

Іван заплюшив очі, щоб не бачити щасливої матері з дитиною. Підсунувся головою ближче до стіни, щоб висока стінка ліжка заслонила його від дитячих очей. Ніякої завіси чи фіранки на вікні не було, щоб можна було заслонити кімнату. Все вирувало в його голові. То він здобував

заховані в пивниці документи, то відстрілювався, втікав, або стояв перед мостом і чекав-чекав. Товариші завдання виринали в уяві, появлялися один за одним, бачив їх у музеї — Данилка, Олеся, Міка і знову Данилка ... Потім вони нагло зникали, їх праця марніла і не здавалася такою важливою супроти великої Уляниної посвяти.

«Чого ти влізла в таку ситуацію»?

«З любови»

Коли розплющував очі, все зникало. Було тільки невдоволення з себе, із своєї безпорадності. Хто ж думав, що ці два поранення відізвуться після довгої ходи лісом?! Перед, в часі і після акції все було добре. Непогодження з самим собою робило його настрій нестерпним, а журба чи Уляна полагодить все, як слід і чи потрапить куди треба, замучувала його. Вірив, що дія, рух, навіть звичайний хід без мети розвіяв би важку мряку, що налягла на його думки. Тепер зданий на ласку жінки. Чи вона зрозуміє все як і що їм робити, коли вдастися їй зв'язатися з П'яткою? Чи буде пам'ятати все і не перекрутить чого?

Нагло думка повернулася на себе самого, і тоді біль в нозі та в голові подвоївся, і все видалося йому в чорних кольорах. Він може знепритомніти, поки вона повернеться, і що тоді станеться із скринькою? Хіба на те він наражувався на такі труднощі й небезпеки, щоб так ганебно скінчити? Казав собі, що це нерви, перевтома. «Гей, щезни бідо!» — тиснулися на уста знані з дитинства слова, начеб поганий настрій був людиною і міг повинуватися його наказам.

За вікном лебедить дитина «мама-ано-мама-ано». З допомогою свого сина колишній джура колишнього сотника вростає в чужу землю. Чи відрікся вже себе і всього свого той чоловік, що прийняв їх, не дивлячись на явну нехіті дружини? Він міг це зробити тільки для сотника, для Уляніного дядечка, який, видно, був колись добрий для нього. До дружини він говорить не дуже добірною чужою мовою — отої син Кубанської землі. От два сини тієї самої землі, один з них попнявся трохи вище по

військовій драбині, а другий залишився внизу. Великі змагання за самостійне існування народу скінчилося для одного хутором, що його не зможе передати недорозвиненому синові, а для другого тут, у хатині тієї чужинки, хатині, що стягне в землю під тягарем червоної черепиці. От, довоювалися, можна б сказати. Так, немов він, що у дівчині шукає своєї віднови...

Очі розплющилися широко. Марта...

Вона з'явилася перед ним дійсна і близька, немов справді прийшла до нього. Від часу їх останньої зустрічі, він вперше уявляв її такою. Весь час вона була ніби реквізит на сцені і то на задньому пляні. Він не викинув її із своїх думок, але праця, обговорення деталів, укладання плянів забирали всю його увагу. Навіть коли й приходила пора нічного відпочинку, то й тоді втискалася в його думки Данилкова мова, або він сам проходив в уяві все, що треба було робити і як усе виконати.

Вона не була в його уяві з усім своїм оточенням. Ні, вона була тут, в кімнаті, сама, така розкішна своєю недавно розцвілою красою, наївна в своїй вірі в людину та в життя, квітка в теплярні. І хоч, здавалося, роки пройшли від тієї пори, як тримав її в своїх обіймах, то чомусь не було в нього бажання пригорнути її, поцілувати. Він повернувся на бік, відвернувшись від неї, підтягнув ноги, промовив: «Приложи руку до моого чола, може полегшає». Її рука не простягнулася до нього, зате з сіней почувся жіночий голос в чужій мові, що протверезив його:

—... подали в радіо... Кількох зловили... Музей...

Чоловічий голос відповів кілька слів, відізвалося дитиня. Кроки в сінях, і стало тихо. Двері до кухні зачинилися.

— Уляно, — шепнув. У темноті кімнати не бачив навіть стінки ліжка. — Уляно!

Відповіді не було.

Хотів підвістися й вийти крізь низьке вікно, але відчув, що не має сили рушитись. Хотів повторити в думках те, що почув і не міг докладно нагадати.

Довший час не було нічого, потім був допит, був суд із заздалегідь відомим присудом: смерть! Було йому відрадніше, що це стосувалося тільки його, що Уляні вдалося уникнути того. Якщо йому не вдалося, то хоч вона донесе скриньку. Чоловік перед ним був дуже вродливий, але в його очах було стільки згірдливої ненависті й зневаги, що за ними пропадала вся його врода. Він дивився на Івана нахабно, з погордою, і перечив усьому, що тільки почув.

— Зрадник! — закричав він, і Іванові видалося, що ненависть, наче море, заллє ввесь простір. — Відступник! Де твоя батьківщина? Де твій народ? Відреклися тебе! Викляли!

Іван настовбурчився, волосся на голові бадиллям піднялося вгору.

— Як смієш?! — кричав уже й він. Що ж, нарешті, може втратити той, що засуджений на смерть?! Двох смертей немає! А те, що його гнобить, мусить таки залишитися на землі! — Як смієш?! Хто ти такий, що маєш право робити мені закиди й судити мене? І ти підеш в землю! Але вона не прийме тебе, вона викине твої спорохнявілі кості! Чув? Ти не бачиш яка велика моя любов до моєї землі та її людей, що я йду на найгірше?! Ти дуже відважний і герой, бо за тобою стоїть уряд і всі його установи! А я відважний, бо за мною не стоїть ні одна людина, що має силу, тільки моя велика любов! Любов! Ми з любови йдемо на найгірше! Ти — зрадник! Ти навіть забув ім'я свого батька!

Зчинилася метушня, щось важке впало йому на голову. Він встиг ще подумати, що, нарешті, скінчиться всі його терпіння, але до того не дійшло. Був крик і галас, люди бігали, накидалися одне на одного, хтось бив п'ястуком по чомусь твердому з даремним зусиллям втишити заворушення. Хтось всунув йому в руку наган і наказував їдким шепотом: «Вбий! Убий його, щоб нарешті, був спокій»! Іван побіг за вродливим обличчям, йому не треба було повторяти такий наказ двічі. З будинку вони вискочили на

вулицю, потім якось дуже скоро опинилися в полі серед будяків та кропиви, де по закутках ріс барвінок і його синій цвіт, наче Мартині очі, похитувався. З його револьвера курилося, хоч він не міг пригадати собі, щоб стріляв. Людина з вродливим обличчям лежала на землі, і не була нічим іншим, тільки шкарапалущею, з якої втекло засоромлене життя. Пальної зброї в його руці не було, він мав тільки отруту в мозку, що витворювала отруйливі слова, які вбивали населення міст і сіл. Люди стояли довкола і навіть не скидали шапок з пошани до вбитого. Хтось термосив Івана за плече щораз сильніше, видно, від одної вбитої людини нічого не змінилося. Шепіт біля його вуха не втихав. Він різко рушив раменем, бажаючи відсунутися від нахаби, але термосіння ставало сильніше, а шепіт не втихав. Його дивувало, що він тепер нічого не бачить, тільки чує й відчуває. Значить, вродливий чоловік таки встиг осліпити його.

— Криханюче... Це я, Уляна..!

Уляна? Чого їй тут? Що вона зробила із скринькою? Він спромігся вимовити її ім'я, але перша буква застрягла в горлі, а решта вийшла захриплім, приглушеним голосом, що для нього було великим зусиллям і здавалося криком.

— ..Ляна..!

— Криханюче! Прокинься! Не терпи так... Це я, Уляна..!

І раптом задзвеніли всі дзвінки свідомості. Кинувся на ліжку. Сів. І все ще нічого не міг бачити.

— Чому так темно? — спитав. Не знав, де вона.

— Ніч... — шепнула десь близько нього. — Тобі щось снилося. Добре, що ти прокинувся.

— Страшне снилося... Агі! Щезни бідо! Замість відпочати... І взагалі, як я міг заснути?!

— А попередню ніч ти хіба спав?

— Hi!

— То спи ще. І так недовго. І я приляжу.

— Ти тільки тепер повернулася з міста?

— Яку годину тому.
— Бачила П'ятку?
— Бачила. Маємо всі інструкції. Вранці маємо від'їхати підміським потягом, що везе робітників до фабрик на першу зміну. Бровар іде на повний хід, і тяжка індустрія. О п'ятій годині треба вийти з хати. Казав, що багато жінок і чоловіків їздить до праці в місті з підміських осель, отже ми загубимося. В місті не висідаємо ані на підміській, ані на головній станції. Поїзд іде далі ще дві зупинки. Відвозить робітників з нічної шихти. До кордону не доходить, і це добре, бо не збуджує підозріння. Знову набирає робітників, а пізніше учнів, і вертається до міста. Ми висідаємо на другій зупинці...

— І що?
— Йдемо до одної з осель.
— Далеко йти?
— Ні, п'ять кілометрів, узліссям. Вночі побережник переведе нас через кордон.
— І знаєш докладно куди йти?
— Так. А як твоя нога й голова?
— Нога ще трохи штивна, але нічого, розрухається. Голова... голова не болить...
— То відпочивай. Я також мушу прилягти.
— Почекай! Я встану!
— Лежи, лежи. Тут є лежанка за твоїм ліжком, не бачив? — ледве чутний крок, один і другий. За вікном мигнула далека блискавка і на мить освітила Улянину постать.
— Ляна.. — тихеньке, повне напруження.
— Що, Іво?
— Чи не думаєш, що ми в досить дивній ситуації? Що господарі думають?
— Нічого. Я сказала їм, що ми подружжя, — скрипіт лежанки і тихе, повне захоплення, — Ох, яка ж насолода, нарешті, витягнутися на повний зріст!
— Ляна!
— Ну, що?
— Хочу спитати...

— Та ти вже виспався й тобі хочеться говорити, а в мене навіть очі не розплющаються. Добраніч!

— Та добраніч. Я хотів тільки сказати тобі, що чув, як господиня говорила... Радіо принесло вістку про...

— Я думаю! Я також чула на станції... Спи! Не журися. О четвертій годині треба вставати.

Спати відхотілося. Шкодував, що його ручний годинник не мав фосфоризованих вказівок, щоб тепер знати котра година. Скільки годин залишилося ще до четвертої? Враження із сну поверталося, в нього тепер включилася журба про Данилка й думка про інших. А на два кроки від нього, зараз за спинкою його ліжка, спала дівчина, що ділила з ним таємницю, труднощі й небезпеку завдання. Що то впало їй на думку з тим подружжям... і вже вдруге...?...! Воно мало залишитися тільки в його думках, тільки для нього. Не зчувся, як вимовив то майже на повний голос. І вона почула. Її відповідь була майже обуренням.

— Що ти собі уявляєш? Таж ці люди не повинні знати, що нас в'яже! Як же вони можуть прийняти нас під свій дах, нас двоє, що мандруємо кудись, як хлопець й дівчина? Що ти думаєш? В них нема такої ширини думки, а відразу мораль, і приличність, і які хочеш закони закрутяться в голові. Де ж їм знати, що ти байдужий мені, як гора жуҗелю в Моравській Остраві?!

17

За вікном темно. Ніч. Насичена важкими хмарами. Про такі ночі кажуть «хоч око виколи», і цього саме їм було треба. Назовні виглядало, що всі в оселі ще сплять, і ніякі справи не зривали їх ще з теплих ліжок, з домів на темній вулиці. А все ж у холодному спокою повітря прочувався вже недалекий світанок, новий день, захмарений і понурий, що матиме якусь призначену тільки для себе частинку справ, надій, турбот і, може, успіху. В таку пору в Україні півні вже вдруге витягають свої довгі ший, розгортають крила, щоб байдорим голосом привітати початок

нового дня. Ще за мить невидне, їм чуже життя дало про себе знати ясними світлами вікон, що поклали свою видовжену ясність на городчики, дерева, вулички.

Чорна поволока хмар над ними всотувала в себе їх швидкі стишені кроки по втоптаній землі. Не скрізь були вузькі, на одну плитку хідники. Словеса, які вони кидали одне одному, це не дзвінкі й бадьорі голоси в передранковій тиші, тільки шепотіння, що в прискореній ході ледве доходить до них самих. П'ята забезпечена Ляною, не болить, нога «розійшлася», і можна легко ступати, колишня рана в голові заспокоїлася. Господар, що працює в місті в броварі, ще похрапував. Як виходили з хатини, розрахувалися з господиною. Він встигне ще, доїздити до станції колесом. Можуть тепер цілком відважно говорити, чайже в зеленому просторі природи немає підслухових апаратів.

П'ята ніби чекав на неї, — шепче в ході Уляна. Вона бадьора й дружня, і згадки про гору жужелю немає. — Може й не на неї, а на когось, що відізветься гаслом «шипшина». Він сподіється, що їх прибуде більше, може, Данилко встиг утекти, може, Олесь, Міко, Олег. Очевидно, він того так ясно не говорив, він взагалі дуже мало говорив, тільки необхідне, але це таке її, Улянине, враження. За селом, до якого мають прибути, ставлять три ряди кільчастих дротів, і людей відтіля мають виселяти. Може, вони ще встигнуть, поки мешканці ще там. Людина, що має допомогти їм перейти кордон, не належить до організації, він робить це за гроші, він побережник...

Не минуло багато часу, і замість очікуваного дощу, зі сходу надплила ясність і розпорощила нічну пітьму. Стало холоднаво. Виринали білі, сірі, жовтаві стіни домів, обрамовані садами, все мале, однородинне — от така підміська робітнича оселя. Показалися наколесники, що згорбившись крутили педалями, з'єднувалися з іншими, ще хвилина, і ціла їх громада сунула безшумно в напрямі залізничної станції. Не минуло і дві хвилини, як з'явилися пішоходи з вузликами чи кошиками в руках, що, як і наколесники, з'єднувалися в одну юрбу, що поспішала в одно-

му напрямі. Їх мова не була шепотом, але й не була голосна. Невідомо, чи вони стільки уваги виявляли своїм дітям та рідним, які залишилися в хаті і яких вони не хотіли будити, а чи сон тримався ще їх повік, і охоти до розмови не було. Світло малої підміської станції витягнуло з темряви їх обличчя, одне за одним, деякі з підпухлими очима, може, зі сну, може, з надміру пива. Від світла очі ховалися під повіками. Проходили малою жданьною на перон, прикрашений розцвілыми звисаючими у кошичках петуніями.

Іван змішався з людьми, Уляна купувала квітки. Робив вид, що не помічає їх безцеремонного оглядання його від голови до стіп. Бачив двох вартових, що проходжувалися перед пероном, оглядаючи кожного з увагою. Група друзів чи близьких знайомих, людей малих осель, що знають одні одних дуже добре, знають всі свої справи, скільки грошей хто принесе до хати, яке їх родинне життя. Вони щораз тісніше збивалися в гурт, їх голови наближенні, їх голоси стишені. Раптом Іван опинився сам в коліщатку порожнечі довкола себе. Очі крадьки поверталися до нього, допитливі, недовірливі, безцеремонні. Йому нагадалася крамниця П'ятки, де так само юрба покупців шепотила, відсунувшись від нього з Данилком. Таке недовір'я до чужинців! Закашляв, підняв голову, зробив вид, що підходить до гурта, як тільки помітив, що два сторожі безпеки наближаються до нього. Шкодував, що не міг до них промовити, от щось в тому роді: «Люди! Я вам не ворог! Не вам! Ви бережете своє рідне, а я хочу робити те саме з своїм рідним!»

— За п'ять хвилин приїде поїзд, — підішла до нього Уляна саме в пору. Стійкові наблизилися до нього і стояли приглядаючись, ніби чекали на щось. Дзвінкий, не стищений Улянин голос, що вимовляв слова їх рідною мовою, були наче заслоною, за якою міг скватися. Чоловіки й жінки з гурта глянули на них більш прихильно, стійкові покрокували далі.

Запах пивоварні, машинової олії, що ними просякнута була одежа робітників, заповнила вагони. На пероні розві-

вав його ранковий вітер, тут він згустився, пристав до стін. Ніхто не відчиняв вікон, вони вже привикли до нього і не відчували їдкого запаху своєї одяжі. Ранок був холодний, і холоду вони не бажали. Серед стукоту коліс розмова розвинулася. Іван сидів біля Уляни безмовно, задивлений у вікно. Він був колись у недалекій околиці, був тоді на вишколі і все виглядало інакше. Інколи їх погляди зустрічалися. Тимчасом все добре, — зраджували її очі. — Як досі, все згідно з пляном, — відтворював погляд його думку.

Один гурт робітників висів на першій зупинці, решта готувалася висідати на головній станції. Пробиралися поміж лавками розхитаним кроком, хапаючись за спинки лавок, деякі поглядали на Уляну з Іваном, дехто навіть усміхнувся, або йшов мовчки з відверненою головою, немов там були порожні лавки.

На переході поміж рейками на головній станції горіли ще світла під довгим дахом. Крутилися підозрілого вигляду чоловіки. Нова хвиля людей встигла внести якийсь інший запах до переділу. То були робітники з фабрики кристалів. Представники органів безпеки, два з них, зупинилися недалеко їх вікна і спостерігали, як люди одне за одним входили на ступені вагонів, на їх ноги, обличчя. Потім поважні, насуплені погляди піднялися до вікон вагонів. Іван витримав зір одного з них без дрогнення повік. Другий задивився на Уляну з такою увагою, якби зустрів знайоме обличчя, не міг тільки пригадати, де цю дівчину бачив і як вона називається.

— Задивився на тебе... — тихо промовив Іванко. Він нетерпеливо чекав, щоб з'явилася вже на пероні червона шапка чергового руху, що відправляє потяг.

— Задивився й на тебе, — відповіла й собі тихенько. Вагон заповнювався людьми. З віддалі, голосно виступуючи колесами надбіг поспішний і, мигнувши рядами вікон зупинився недалеко за ними. — Тільки трохи інакше — додала, всміхнувшись. За рядами вагонів пропали два стійкові.

— Ну, рушили, слава Богу, — сказав.

За людьми йти було цілком безпечно. Наче належали вони до тієї гурми робітників, що висівши на зупинці, маршували до якоїсь фабрики. Могло комусь здаватися, що за хвилину й вони стануть за якийсь станок, чи котел, чи машину і будуть давати державі якусь продукцію. На просторі від станції до перших домів оселі їх ніхто не міг помітити. Скінчиться та відносна безпека, як тільки залізні ворота склярні проковтнуть юрбу справжніх робітників.

Ішов разом з Ляною чужою, незнаною дорогою. Ніхто їх не крив, не захищав, ніхто не заступиться за них у разі небезпеки, тільки власний сприт і власна спостережливість. І добре, що їх двоє, чого одне не помітить чи не здогадається зробити, то друге підхопить і діє. І ще той ліс на узбіччях горбуватої землі, яка все більше й більше переходить в невисокі гори, може бути їх прихильником. Його вже так добре видно, він з кожним кроком виразнішає, кличе до себе, манить, ще трохи і він закріє горизонт і сховає їх. Щораз вищий терен, щораз глибші западини свідчать про близькість кордону. Все ж заки дійти до лісу, їм треба ще зійти вниз до оселі, торкнутися її, а там уже вбік і лісом до побережника. Все тут вкрите сірою поволокою хмар, після нічного дощу скрізь ще його сліди, тут калюжа, там мокра трава, від подуву вітру сипне мокрими краплинами на хідник, що тут тільки на одній стороні дороги. Дощу от-от чекати б. Немає ще й сьомої години, і треба зникнути якнайшвидше в лісі, бо життя оселі чи далекого передмістя прокинеться за якої півгодини. Чи дійдуть до лісу, коли навіть не знають, де та дорога, якої їм треба!

Раптом Ляна взяла його під рам'я рухом самопевної і трохи втомленої дружини. Хоч встиг уже звикнути до її несподіваних і оправданих рухів, проте його рука мимохіть порушилася, начеб він хотів відштовхнути її від себе.

Вона легенько потиснула його рам'я. З долини, від домів оселі з голосним торохкотінням надїздив віз. Сіра конина з чорною, розвіяною гривою і таким же чорним хвостом тьопала під гору без найменшої уваги до них. Візник у кепці на сивому волоссі повернув до них голову, як тільки зрівнявся з ними, і, добродушно всміхнувшись, кинув:

— Доброго ранку!

Уляна зупинилася, змусивши Івана зробити те саме, хоч був уже на крок далі.

— Скажіть, прошу, куди найкоротша дорога на лісничівку?

Візник стягнув віжки і кінь став.

— На лісничівку? — і махнув батогом позад себе, а потім ліворуч. В тому місці гуща дерев ховала малі дімки.

— Туди-о! Певно на хрестини, що? — і всміхнувся до них, начеб вони належали до його близьких сусідів, з якими приємно поговорити.

— Та-ак!

— Ну, то проведіть там приємно час! Кажуть, дитинка на славу вдалася!

— Справді? От цікаво!

Поїхав. Поспішили вниз. Уляна сміялася. Іван дивився на неї згори, ніби дивуючись, ніби обурено і не витримав. Всміхнувся й собі.

— Ти! — сказав не то з признанням, не то згіршено. — Лісничівка! Що тобі впало на думку?!?! А що, як тут взагалі немає ніякої лісничівки? Що тоді?

— Я належу до одчайдухів! Але так багато я таки не рискувала. Бо де ліс, там мусить бути й лісничівка! Ми ж ідемо до побережника, ні?

— Все ж ти рискувала...

— Ни! Він побажав нам доброго ранку, неправда? То хіба від такої людини можна чекати лиха?! І тепер ми йдемо на хрестини!

В якійсь невідомій лісничівці прийшла на світ дитина. Знайомі з'їжджаються на хрестини, там буде гамірно й весело. Забута війна з її страхіттями, все знову йде нор-

мальною ходою. Для когось. А він і Ляна, і ще Данилко, і Олесь, і Міко, і Олег, і ще скільки-скільки їх там залишилися поза межами людських привілеїв. Правда, і він задумав був одружитися (Марта! Якою ж далекою і недійсною здається тепер!), а от залишив наречену, бо не вона має бути першою в його житті. Повіривши в своє завдання, в свою ідею, в свій народ, він іде далі тим шляхом, що служить їм, все одно війна це чи мир.

— Яке призначення цієї доріжки? — спитав. Асфальтова, рівненька, вона не була стежкою, але й не була доріжкою, якою міг би переїхати віз чи авто, хіба тільки наколесник. У відступах показалися лавки з обтесаних брусів. За старими деревами та високими парканами хovalися людські оселі. Ліворуч, між доріжкою й парканом, бадьоро плив потічок. Сухе листя ховалося в високій рідкій траві. — Я думав, що ми вже поза межами людських будинків, а ми саме ввійшли між них.

Перед ними був місток з каменю і з поруччям, також із брусів, потічок під ним дедалі вливався в ширшу річку. Збоку міст нагадував вхід до тунелю, заокруглений вгорі, добре викінчений в середині.

— Як зараз піде дощ, то бодай є де сковатись! — сказала Уляна. І в тій хвилині, наче на замовлення, посипало дрібним, теплим дощиком.

— От сказала..., — незадоволено промовив Іванко, ніби вона й справді мала якусь силу над атмосферичними опадами.

Ліворуч від містка розгорнулося широке подвір'я. Хоч оточене парканом та високим живоплотом, то все ж крізь відчинені ворота можна було помітити господарські будинки і, за деревами саду, червоною черепицею критий дах. Оленячі роги пересувалися за живоплотом з місця на місце. Там, видно, виховали собі якогось оленюка, і він вільно мандрував по подвір'ї. Вони відразу знали, що підйшли до лісничівки. Якийсь чоловік крутився біля будинків, не зважаючи на дощ, побіг тільки на чийсь заклик від сторони дому. За хвилину з-поза будинків виїхав візок, запря-

жений в пару коней, і теж завернув до головних дверей дому.

— От маєш добру нагоду сховатися перед дощем — ти ж гість на хрестини!

— Вже спішу! — і побігла під місток. І знову, втягнувшись шию в підніятий комір, Іван шукав сховища перед дощем, як і минулого дня. В їх плянуванні були різні передбачення, перешкоди й несподіванки, тільки ж ніхто не передбачав дощу!

Під мостом було багато краще, ніж на зрубі. Було сухо й захисно. Відділена від них двома великими каменюками, тихенько переливалася заповнена маленькими рибками вода в річці. Кам'яне склепіння мосту над річкою висотою на зріст людини, обнижувалося понад берегами, створивши по середині щось немов малесеньку нишу. Для двоїх, для третього там не було місця. Довелося сісти на землю, бо каміння не було. Було тіснувато. Ляна сіла зализько, але він не відсувався від неї. Не було й куди. Виходити ж із ниші на дощ, не було охоти.

Мостом переїхало авто, потім, мабуть, той візок, запряженій в пару коней з лісничівки. Уляна нишпорила в торбині, заповненій всяким крамом.

— Чи знову шоколяда? — спитав.

— От і здогадливий! — відповіла, блиснувши в усміху білими зубами.

— А можу замовити щось інше?

— Замовити можеш, але й тільки всього!

Глянув на неї боком, допитливо і раптом забув про небезпеку, про важливість доручити документи куди слід, про те чого й чому вони сидять під мостом. Налетіла на нього хвиля збудження, немов зграя птахів на дерева зрілих черешень. Прийшла й не було куди від неї втекти. Та й не було найменшого бажання втікати. Схovalася за ним його напруга, висунувши вперед легкодушність. Чатуючи на них небезпека, наче хижий звір в джунглі? Ну і нехай! От під тим мостовим склепінням із дощевими завісами обабіч вони більше безпечні, ніж у чиїсь хаті!

Тісно біля нього сиділа дівчина. Повів поглядом від чола до бороди, ніби рисував її профіль. Вона не підкреслювала своєї вроди, навпаки, ховала її. Чар її обличчя він підхопив саме тепер, коли була так близько. Легенько похилювався до неї, йому раптом хотілося ціluвати її, пригорнути, пестити.

— Та ѿ тільки...? — спитав майже шепотом.

— Та ѿ тільки.

Вона повернула до нього голову, і з виразу її вмить змінених очей, він знов, що вона зрозуміла його. Що більше, і вона вдивилася в його очі, потім її погляд зсунувся на його уста, і він міг бачити її захоплений, спраглий вираз очей.

Крізь хлюпіт дощу в річці та глухі вдари по дубовому поруччі моста, дійшли до них чоловічі голоси. Хтось надходив дорогою від сторони лісничівки. Іван не встиг навіть притулити своїх уст до її. Вона швидко накинула дощовик на них двоє. Їх голови торкалися, проте настрій розвіявся, з чужими голосами повернулася непевна дійсність.

— Де ж це може тут бути, та тут навіть втопитися не можна, — дійшов низький чоловічий голос. Вони чекали, що голос дійде до них з моста, а потім з другого берега, але здогади не справдилися. Висунувши легко голову та вихилившись із ниші, Іван помітив двох чоловіків в гумових чоботях, які йшли здовж берега з вудками в руках.

— Якісь рибалки, — шепнув до Уляни, заслонившись дощовиком. Побоявся, що голос піде з водою навздогін рибалкам.

Ляна стягнула дощовика, зідхнула й підвела.

— Дощ ушух, — сказала. — Ходім. А то ми цілком подуріли...

— Обидвоє..?.. — спитав, підвівши і собі. Похилив голову, щоб не вдаритись об камінь.

— Та обидвоє, — признала, оминаючи його погляду. Поглянули обидвоє чи не видно рибалок, послухали чи не

доходить який голос з доріжки й обережно висунулися з-під містка.

— Вже я не гора жужелю в Моравській Остраві..?.. — спитав багатомовно, ступаючи за нею.

Не відразу прийшла відповідь. Навіть не був певний, що добре почув. Не говорили ж голосно.

— Вже ти міцне пільзенське пиво ... — і поспішила швидше наперед.

Післав їй навздогін:

— Ковтнув би ...

І знову приглушене на переді:

— Чи тільки ти ..?.. — виглядало, що хотіла обернутися до нього, але не зробила того. Пішла поспішаючи між мокрим листям. Зробивши кілька кроків, оглянулася.

— Ти краще тепер дивися чи добре йдемо! — сказала.

18

Хатина ховалася поміж деревами, і тільки червоний дах козариком заглядав з-поміж листя. Підходили до неї відважно, але в думках тріпалася насторожена непевність. Він з течкою та її торбиною в руках, вона з дощовиком на раменах. Мали готову казочку, якби в нього хтось був. Збилися з дороги, мовляв, йдуть туди й туди. Підшукали якусь оселю, що на мапі була найближчча. Вирішили, що говоритиме Ляна, її бездоганна вимова не зрадить їх, він же, як і промовить, то тільки шепотом, бо от, мовляв, захрип і голосу йому не добути. Мали надію, що в тому загубиться його чужинецький наголос. Думали, що їх вигляд, заблуканих, не повинен збуджувати підозріння.

Хатина була побілена, перед одним вікном невпорядкована гуша різнородного квіття. Чорний з ясним вовчур із спущеним хвостом підвівся на всі чотири лапи і, вишкіривши гострі зуби, голосно й грізно повідомив свого господаря про прихід чужих людей. Але не кидався на них, заспокоївшись тим, що вони зупинилися. Така ж чорна коза з білим підборіддям підійшла до них, як здавалося,

без ворожого наставлення. Але, як тільки підійшла до Ляни, наставила на неї роги і збиралася її вдарити. Швидше, ніж Іван устиг прийти їй на поміч, Уляна вхопила козу за роги й тримала міцно, хоч коза виривалася з її рук. З хатини вискочив чоловік, літ понад п'ятдесят, високий і стрункий, і кинувся до них.

— Перше козяtkо забрала їй одна жінка, і тепер клопіт. Не любить жінок. А ще яке мале в загороді ... — і, поклепавши козу по шиї, штовхнув її в напрямі загороди.

— Он як!

Потрапили в чуже життя, в частину його справ швидше, ніж встигли познайомитися з людиною. Козяча історія ввійшла в їх справи та облегшила нав'язати контакт з побережником. З профілю він нагадував орла. З видовженим чолом, горбатим носом надмірної довжини, з вузькими губами, немов беззубо втягненими до середини, і з обірваною бородою, що закінчувалася повислим підборіддям, він скидався на птаха, що от-от зірветься до лету. Навіть його сиве волосся, нерівно стрижене, підняте над чолом, пристале до шиї нагадувало дрібне й вузьке пір'я птаха. Огортав Івана сумнів чи П'ятка справді порадив добру людину.

Увійшли до світлиці, чисто вибіленої, з лавами, замість стільців, із столом на перехресних ногах. Видно було, що жив тут самітний чоловік, і нікого чужого в хатині не було. Іван сів, не чекаючи на запрошення. Поглянув на нього і на Ляну.

І вона не зволікала.

Пнялися поміж рідкі дерев та ще рідші кущі, побережник попереду, Уляна за ним, Іван останній. Ніхто не промовив ні слова, не закашляв, не пчихнув. Безшумно наче духи, просувалися зарінком, галявиною, лісом. Іван шкодував, що не поцікавився, чи не мають пограничники собак. А втім, вчора їх могли й не мати, а сьогодні могли придбати. Треба бути готовим на найгірше. Тим часом не було ще видно світляної смуги, яка перевіряла кордон.

Побережник повідомив їх, що від тижня, як тільки стемніє, освітлюють кордон. Місяця не було, але й справжньої нічної піт'ми також не було. Трохи боком від них були якісь великі розміром звалища, може, руїни колишнього замку, один із тих, які мав колись їх король. Якесь давнє людське житло, власність людей, що зникли невідомо куди. Чим вони цікавилися, що любили, скільки їх було, пропало в ході років. Колишній свідок минулого, що в Іванка не збуджував іншої думки, як тільки питання, чи безпечно там було б сховатись, якби було треба. Що крок, то близче до мети, що два, то більш напружена увага, слух і зір. Кроків на два перед ним міряла землю обережним кроком Уляна. Ступала мовчки, не обернувшись ніразу до нього. Закинула на плечі торбину, не дивлячись на те, що Іван хотів її від неї взяти. Вона зсувалася з рамени, але Уляна поправляла їй невтомно йшла за побережником.

Раптом засвітилися небесні ліхтарики, більші й менші, тремтливі й нерухомі. Може, від них і стало трохи ясніше, небозвід вичистився від хмар, хоч від сходу якісь залишки ще бовваніли за деревами. Іван не дивився вгору, не бачив зірок. Він ніколи не зідхав до місяця, не перевіряв їх впливу на дії на землі. Перед другою світовою війною своє зацікавлення небесними світилами обмежував до настрою дівчат, і якщо вони якоюсь мірою підсилювали розміряння крашої половини людства, то він був цілком вдоволений з того. У війні вони мали інше значення, від них могла залежати не тільки оборона, але й наступ, ясність приносила більшу загрозу життю, ніж темнота. В тій хвилині їх поява на небі підсунула важливе питання: були ті небесні вогники їх вороги чи приятелі? Присвітять їм чи тим, що чатують на таких, як він? І чи не впало на думку тим, що зруйнували міст, також прокрастися за кордон?

Слідом за блиском зірок на небозводі, виринула й зникла за мережевом листя довга, ясна смуга. Вона була багато ширша, ніж Іван собі уявляв, і була дуже

блізько, майже за тими деревами напереді. До них треба було бігти по нерівному ґрунті. Людина з орлиним обличчям перед ними виглядала начеб злилася з деревом, немов би вросла в землю. Здавалася одним з дерев, що навколо них, прикріплені долею до одного місця. Невідомо скільки часу пройшло, кожна хвилина здавалася безмежно довгою. Від леготу вітру поволі розхиталося листя, і побережник махнув до них рукою.

— Вже, — почули його ледви чутній шепіт. — Там за кущами починається провалля, про яке я вам згадав, що переходить і на другий бік. Обережно. Там і каменюки, і терня. Зайдіть туди якнайшвидше. Щасти Боже, — і зник в одній хвилині, якби розплівся в повітрі.

Світляна смуга проховзнулася краєм небозводу, просунувшись у невідому даль, заграла за густим листям недалеких дерев і раптом насувалася, до них біжче й біжче, широка і ясна, з молочним відтінком обабіч. Здавалася живим єстеством, могутнім і неспійманім, що от-от насунеться на них та змете з лиця землі.

— Донизу! — так і хотілося крикнути за звичкою військових років. — Крийся! — але навіть шепіт не смів тепер вийти з їх уст. Він вхопив Уляну за руку, потягнувши її вниз, але такий намір був, правдоподібно, і в її думках, бо от відразу обидвоє впали на землю. Широка і довга світляна смуга наблизилася до них, майже торкнулася їх і повернулася назад. Іван схопився, потягнув її за руку і побіг уперед. Світляна смуга повернулася знову і накрила їх своїм ясним покривалом. Він стримав віддих, бо здавалося йому, що вона зупинилася на них. Відітхнув, коли пересунулась далі. Хоч як стривожена й повна напруги була його думка, він все таки спромігся обрахувати приблизну віддаль від рефлектора до них. Було біжче, ніж він думав. До стрілу з рушниці навіть і такої віддалі не було треба.

Щільно втуливши обличчя в траву, він блискавкою перевірив довкілля, що йому світло дозволило побачити. За яких десять кроків була вже межа, розділювалися

чи з'єднувалися два світи. Це й було те провалля, про яке згадував побережник. Починалася круча, частинно скелястий, частинно зарослий кущами спад землі. Воно було сковищем, що його вижолобила сама природа. Надія й радість, завзятість і напруга розгойдали серце, він не міг уже спокійно лежати й чекати, аж світло посунеться далі. Почав повзти поволі й обережно, маючи вже цілком ясну мету перед собою. Тепер він був сильний і самопевний. Ляна повзла за ним і, коли повернув голову, вона була біля нього, її віддих приспішений, її обличчя сковане в траві.

Раптом світляна смуга захиталася, то в один бік, то в другий бік з подвійною швидкістю. Виглядало начеб стійка помітила щось підозріле й хотіла впевнитися, чи справді щось там було. Рівночасно з невідомого простору почулися голоси, потім слова «стій», «стріляю» і два постріли справді прошили тишу. Іван був уже на краю кручі, й готовий був скотитися на саме дно, була там вода, каміння, пісок чи шпилькова деревина. Розсудливість зникла, був тільки інстинкт самоохорони.

Раптом довкола стало темно, світляна смуга повернулася в інший бік, знову чулися голоси і стріли. Десять там не дуже й далеко від них, були ті, що пошкодили міст, і мимовільно відвертали від них увагу. А, може, то був Данилко, або Олег, або... О, Боже, ні!!

Чіпляючись гілок, які своєю тонкістю не могли його втримати, він сходив униз назадгузь, посугаючись навскоси. Біля нього була Ляна. Його нога зсунулася з каменюки, хлюпнула вода, але за мить він уже зізнав, що вона не накрила дна. Це були тільки залишки зливи, що зібралися в одному місці. Простягненою взад рукою пошукав Уляни і, коли вона подала йому свою, поволі та обережно посунув дном провалля.

З руху Ляниної руки відчув, що вона захиталася, певно, поховзнулась на каменюці, і він зміцнив стиск руки та сповільнив хід. Вона віддала стиск, немов хотіла впевнити його, що все гаразд і треба йти далі. Можна

каменюках, що утруднював хід, став його компасом. Наука з молодечих мандрів віджила в пам'яті. Провалля було шораз ширше і плитше, аж розійшлося на вільному просторі, попнівшись горбами та узліссями на боки. Перед ними була галівина. Затінена яскравістю на ній походила від освітленого дому та подвір'я, що було не дуже далеко від них. Відтіля доходили голоси і звуки, ніби там включали й виключали радіо. За деревами не видно було всього, та Іван помітив тінь, що ховалася за домом і знову появлялася, без поспіху посувалася сюди й туди, зупинялася, і знову рухалася. Роздивившись краще, Іван помітив рампу, розмальовану трьома кольорами. За високим горбом небо то спалахувало загравою далекого світла, то погасало.

Свіже, паухче повітря заповнило легені, хотілося викрикнути щось гучне та радісне. Та розсудливість була на сторожі їх безпеки і замість вигуку радості, він повернувся до Ляни й відрухово вхопив її в свої обійми. Її постать кинулася до нього з усією силою і їх уста з'єдналися.

І раптом Іван зізнав, що він того хотів чи не від першого дня їх знайомства. Вся його лютъ, різкі слова, поведінка з нею мала своє джерело в почутті невиявленому, незрозумілому і незавершеному. Віджила його мрія, давня туга, приспана й забута, але не завмерла, за незвичайною, одчайдушною дівчиною. Із пограничною сторожею, сковоаною за деревами, що не дуже поспішала переловити тих, що переходили до них, він з радістю відчув, що він, нарешті, вільний від напруги і втечі.

— Ми виконали! Ми виконали своє, Ляночко!

К О Х А Н Н Я

II - га Частина

Як тільки Іванова нога ступила на розквітлу прозолоту зарінку, за яким у віддалі починається спад шпилькового лісу аж ген-ген до далекої дороги, він зупинився і глянув позад себе. За зарінком на злегка похилому травникові розсипалися невеличкі кущики, а поміж них гачками покрутилися в повному розквіті всуміж і петунії, і цинії, і гвоздики, і черевички, і вербена. За ним мур заввишки високої людини, закінчувався відкритою терасою, на якій червоне накриття на округлих столиках здавалося з віддалі доповненням розквіту природи. Кольором і навіть формою вони були схожі на довгу грядку червоних маків. З помаранчевою загравою на шибах зачинених і темними ямами відкритих вікон, з білими стінами ї цеглястою підмурівкою, готель над терасою, плоский та широкий, з вузькою надбудівкою посередині, здавався своєрідною короною, що прикрашувала вершок гори. Обабіч і ген далі за готелем тягнулися залісені верхи, з прорубаною доріжкою-з'їздом для лещетарів на одному з них, із свіжо прокладеними каблями для крісел-піднімачів, або з широким зрубом, наче лисіюча голова, на самому вершку. Ще тут і там була тінь і ген-ген онтам день ще не прокинувся, та вже щораз більше ясніли сонячним світлом східні схили вершків, що здавалися наче вкриті якоюсь зелено-сіро-синявою, вічно живучою, але не грізною лявою. Хиталися легенько вершки шпилькових і листяних дерев, тремтіло листя від свіжого ранкового вітру, кольори переливалися, мінялися, хвилювали з верхів аж униз. Малі, чистенькі дімки оселі, розташованої у невеличкій долині, ще дрімали в тіні вершка, їх вікна були повні квітів, їх дахи — вкриті червоновою черепицею, їх

костел — тонковежий і стрімкий. Високе небо, синьохолодне, насычене свіжістю, з кожною хвилиною ставало все більше схоже на велетенську парасолю, що на її блакитному полі химерний мистець недбало накидав білі повітряні кораблики.

Іван стояв і дивився, свідомий того, що на малій терасі в надбудівці не може ще появитися хтось, на кого він так нетерпеливо чекав. Його очі, ніби два післанці, прилипли до вікна й питали: Спиш? Спиш і mrієш? Я хочу, щоб ти навіть у сні знала тільки мене!...

Не було години, ба, не було й хвилини, щоб він не хотів її бачити, щоб її дрімливі очі, що вміють спалахнути завзяттям, або гнівом, або коханням не розпалювали його палких бажань. Не бувало й так, щоб він не хотів припасти до її уст, червоних і повних, яких поцілунок ніжний і пристрасний, підкорений і загарбний. В кожній хвилині прагнув повести рукою по її голівці, по її волоссі, щоразу інакше уложеному, що надавало її обличчю все нового й іншого вигляду.

Стояв серед розквітлих диких квітів і майже не вірив, що це він, Іван Криханюк тут, серед спокою залісених чужих гір, вільна людина, за якою ніхто не стежить, не питает, що він має в руках чи на плечах, не наставляє на нього кріса, не хоче його впіймати та, засипавши питаннями покарати.

Вийшов з кімнати з думкою поблукати трохи по невідомому просторі, коли ще скрізь було тихо-тихо й безлюдно і можна було спокійно впорядкувати свої думки. Сталося щось непередбачене, навіть небажане, але ж неймовірно прекрасне! І от стояв на місці, очі вп'ялені в одне вікно в надбудівці, нетерпеливо очікуючи появи вже так, здавалося, добре знаної тонкої постаті на горішній терасі. В очах ще дрімки, у тілі лінъки, а вже руки витягаються, щоб викинути їх назустріч сонцю й набратися сили, і наснажитись до нового дня. Помітила б його? Може, не відразу, але напевно так! Махне рукою чи збіжить до нього радісна й розсміяна якась цілком

нова Ляна? Як лише́нь стільки чару може вміститися в одній людині?! І як тут може думка зайнятися спокійним розважанням і холоднокровно вирішувати таке важливе й складне питання: що ж далі? Як може відірватися від тієї дівчини-одчайдуха і дівчини-принади?

Чекав, хоч знова ще спить. Молоденький ще і невинний початок нового дня ніяк не пасував до витівок останньої ночі. Був, немов дитина, що не знає ще й не розуміє змінливости настроїв, тих у молитовній задумі, і тих, що приходять до людини з музикую, танцями, сміхом і сумерком, що невидними ниточками пересуваються від людини до людини, як ось тут, в ту суботню ніч. Від них кожен кущик в городі здавався живим, квіти у вазах на столиках тераси тримали почуттям, попельнички й собі хиталися, де їх тільки ні примістили людські руки. І навіть великі корольові парасолі, трохи стягнені на ніч, і вони тримали й хиталися, нагадуючи дівочі спіднички у танці. І кожен звук голосів, і кожен тон музики відбивався від стін готелю, проникав-продирається крізь віття двох струнких смерек, що, немов сторожа, височіли обабіч в'їзної брами і, простелившись зарінком, завмирали в лісі. Молоді подружжя, закохані пари, принагідні знайомі, чоловіки, що приїздили в суботу до своїх жінок на дозвіллі, шукачі пригод — «суботники», що наїхали з міст, щоб вищуміти, загубити нудьгу праці й турботи буднів, насміятися, натанцюватися та, повернувшись у недільну ніч додому, відчувати якусь нову, заспокійливу втому. Для них ранку ще не було. Кожен з тих людей блукав ще в якомусь окремому, невідомому іншім світі сонних видінь, або впадав у хвилинне небуття. Тільки аж ген пізніше появляється на горішніх і долішніх терасах похмурі, або всміхнені, обличчя, насуплені погляди, або радісні слова, залежно від успіху чи невдачі останньої ночі. Потім ще трохи гудітимуть розмови, обов'язково гратиме музика щось модерне для молодих «суботників», що зникнуть з готелю із сумерком, і тоді попливуть спокійні, мелянхолійні зву-

ки, хто знає, чи не з минулого сторіччя, для тих нечисленних гостей, що словами або тільки в думках згадуватимуть минулу ніч.

Трохи неспокою і навіть люті каламутили настрій Іва. Без люті йому вже, мабуть, не обійтися, бо завжди знайдеться до неї чимало причин. Вона мандрує з його кров'ю по всьому організмі, втихає на хвилину і знову вибухає, немила не тільки для його довкілля, але й для нього самого. Називають це «нервами». «Ваші нерви знищенні війною, ранами, важким життям цілих поколінь». Може, й тому він так лакомо ловить хвилини спокою чи насолоди, що приходять з якоюсь людиною, з дівчиною? Може, він і безоглядний для тієї людини, самолюб, задивлений тільки в себе? Може, він не аналізує, не старається зрозуміти її настрою, не вдається до деталів пережиття, тільки знає себе? Що більше, досі він ані не намагався розуміти, ані не оправдував своїх вчинків. І навіть в цю хвилину, коли в нього з'явилася бажання впорядкувати свої власні справи, він знає тільки голос власної крові, що кожною краплиною стукає в голові: ти ще молодий! Тепер твоє право на життя і любовні пригоди! Тепер! Як проміне, то вже тобі їх не дігнати! І це не пригода, це таки справжнє кохання!

Ні звідси, ні звідти в думках відізвалися оскаржувач і захисник.

«Іване, — казав перший, — ти тільки подумай: там тебе чекає Марта, твоя Жабка, пам'ятаєш? Хоч вона ще за кордоном, але за таким, що не буде труднощів його перейти. Треба тільки, щоб тобі надіслали документи і ти зараз же всядеш до поїзду, що їде на південь в австрійські Альпи, і вже будеш з нею. Вона твоя наречена. А ти тут дурієш за іншою, і навіть карточки до неї не вишлеш».

«Хіба я тому винен?! — відразу кричить в душі інший голос, повен обурення й люті. Його психіка раптом розкололася, і він ніяк не може погодитися сам із собою. — Легко сказати всядеш до поїзду й поїдеш до неї! Як я можу всісти до поїзду й поїхати до Марти (яке ж це ім'я здається тепер далеке й без змісту!), коли в мене за душою ніже

феника»!

«Але якби й був який феник, то й тоді ти не поспішив би, що?»

«Може й так. Ще невідомо. Чого себе обвинувачувати? Я не знав Ляни, коли зустрів Марту!»

«То хоч скажи Ляні про існування Марти. Скажи їй, що ти заручений. Це ж нечесно «крутити» любов з дівчиною, яку ти недавно зустрів, коли в тебе є наречена, що вірить тобі!»

«Чесно! Чесно! Але хто може сказати, що коли справді чесне, а що тільки фальшива гра?! Чесністю є правда. А правдою є те, що я кохаю Ляну. Вона для мене — все!»

«То тим більше їй належиться правда. Їм обидвоїм. Але що тепер немає Марти, тільки Ляна, то починай від неї!»

«Легко сказати «починай», але я не знаю як! Коли скажу їй правду, то вона втече від мене! А я цього не пережив би!»

«Твої нерви цілком розхитані, після всіх переживань. От-от прийде пашпорт і гроші від полковника Банатюка, і тоді негайно їдь до Інсбруку, віддай йому архів (але сам, пам'ятай!), а тоді на оселю до Марти. А може й вони вже в Інсбруку. Вона ж там чекає і не знає, що сталося з тобою!»

«Гм.. Сам! Ми двоє виконували завдання, разом перейшли кордон, двоє й звіт здавати повинні. Хто знає, що сталося з Данилком та з іншими, хто ж там про все розкаже, як не ми? А що це справді, ми, до дитячого садочки ходимо чи що? Ляна не валізка, яку я взяв на дорогу, або залишив. Вона людина, що має свою волю! І нічого я їй не хочу казати! Мої нерви справді розхитані після всіх переживань, і я потребую відпочинку. А це що? Чи справді тільки докори, чи якісь турботи впали на мою долю? Я хочу справжнього, хайби й короткого відпочинку, і думаю, що й Ляні це належиться також! І моїм щирим бажанням є, щоб то тривало якнайдовше!»

«Ляна занадто цінна, занадто вартісна, щоб давати тобі тільки хвилинне забуття».

«Я теж маю свою ціну! А скільки чоловіків на світі зраджує своїх жінок? Всі! І їх совість навіть не затремтить!»

«А, може б, ти таки сказав їй всю правду? Вона дуже далека від поглядів хуторянської панночки, дядько на хуторі, мабуть, проповідував більш вільнолюбні погляди! Їй не цікаве те, що для Марти має велике значення. Хіба можна уявити сильний вплив якоїсь бабуні на Ляну? Смішне! I все ж таки цікаво, як вона повелася б, якби почула від тебе правду!»

«Вона віднова моє життя. Я не можу рискувати її становлення до мене!»

«Тепер ще був би час. Потім, як більше часу мине і більше ланок з'єднає вас, буде запізно й багато важче. Віднова! Ха! Якось недавно ми чули таке про Марту!»

«Я не перечу. Після всіх переживань у боях на фронті, Марта була моєю відновою, але це далеко не те саме. Хіба я тому винен, що людські почування розсипаються на десятки відтіней?! Ляна належить до тих жінок, що для них і через них хочеться робити щось велике, вартісне й важливе! I, може, навіть безглаздо-дивне, але сильне!»

«Ага! Ти постійно шукаєш віднови! Бідна Жабка! Відновила тебе на те, щоб ти пішов до іншої жінки!»

«Ах, це не так! Як ми можемо відповідати за почування, які приходять до нас від впливу іншої людини?! Легко бути праведним, коли немає нагоди до гріха! Ляна, як бура на морі, вона пориває...»

«... руйнує і нищить також! — докінчив оскаржувач у його душі. — До чого ж ти додумався? Що Ляна має зайняти місце Марти?»

«Я не додумався ні до чого. Потребую часу, потребую відпочинку, щоб узагалі могти думати. I беру те, що приносить хвилина. I все! Не хочу більше докорів совісти, ніяких роздумувань!»

Цілком таки поважно розсварений сам із собою, Іван зупинився серед шпилькових дерев і, помітивши недалеко пеньок, сів на ньому. Витер чоло від поту і, сховавши хустинку, сидів ще якийсь час, сперши лікті на коліна, задивлений у звислі гілки зелених шпильок. I чи від попереднього діялогу з собою чи під впливом пташні, що роз-

водила якісь незбагненні розмови між собою, в його душі й в думках формувалося щось, немов компроміс.

«Не скажу Ляні — вийду людиною, позбавленою чести. А коли скажу — розвістеться чар, без якого мені навіть до Марти неможливо буде вернутися. Взагалі, нікуди не вертатися. А, може б, так якось тільки натякнути...»

2

Коли вертався, ніби заспокоєний і рішений діяти, червонява прозолоту у готелевих вікнах зникла. Був уже ранок, ясний і веселий, надійний заповідник нового дня. Хмарі, наче льодові гори на океані, напливали на синю купу небес, але не заслоняли сонця. Виглядало, ніби вони й справді були з льоду, що стоплювались, ледве наблизившись до нього. Невисокі гори вияснили, розгорнувшись на всю широчінь, і нагадували вахляр в руках невидного велетня. Соковита їх зелень, із тут і там жовтими мазками або лисиною зрубів, нагадувала химерно розгорнений взір. З віддалі Іво чув голоси й приглушенні звуки музики, люди були вже на долішній терасі і на критій веранді, дівчата ввихалися поміж столиками з повними й порожніми підносами в руках, життя готелю набирало повного розмаху нового дня.

— Снідання? — спитала його всміхнувшись дівчина в білій запасці, минаючи його на порозі тераси. Тут, серед того розгорненого вже руху дня, була Ляна! З ясним поглядом, тут і там хитнувши головою на привітання, він повів поглядом у «їхній» куток. Стукнуло розчаруванням. Її не було ані за тим столиком в ідалльні, ані на терасі, ані на веранді. Заспала? Ну, ніяк відспатися не може! Чи ж не шкода гаяти час на спання, коли вони могли б так розкішно провести його вдвоє??!

— Дякую! За хвилинку!

Стрибаючи по два ступені нараз, він вискочив на найвищий поверх. Збудить! Збудить і покарає... палким поцілунком! Відчинине вікно її кімнати було до половини за-

слонене завісою. Під час їх зупинок по дорозі до кордону, Ляна так щедро розкидала заяви, що він її чоловік, що він, повен надійного очікування, сподіався, що зробить те саме, прибувши за вказівками П'ятки до готелю на вершині невисоких гір. Мріяв, що впише в готелеву книгу: «Уляна й Іван Криханюки», від чого думка збуджено закружляла, завиравала. Та виявилося, що був тільки Іван Криханюк і Уляна Ленчик в окремих кімнатах.

Перехилившись через поруччя тераси, що не доходила до її вікна, він тихенько викрикнув:

— Ляно! Ляночко! Чудовий ранок! Тільки сплюхи можуть прогавити таку чудову ранкову свіжість!

Чекав на її голос, може, заспаний і невиразний, на її появу, кинувши погляд на сусіднє вікно. Не хотів нікого будити, не хотів свідків до виміни їх слів чи поглядів. На щастя, сусіднє вікно було зчинене й заслонене.

— Ляно!

Відповіді не було. Заглянув до кімнати, висунувшись ще більше на край поруччя. Бачив в одному куті невеличкої кімнати спинку ліжка, тільки ріжок його, але воно було застелене.

— Ляно! — кликнув голосніше, ставши раптом байдужий до інших людей, насторожений та непевний. Хай чує, хто хоче, хай навіть прозвуть його «Ромеом»! І знову ні слова, тільки чуже дівоче личко виглянуло до нього і всміхнулося прихильно. Оторопів. Її вже там немає? Що сталося? Виїхала, не сказавши йому ні слова? Ні, о, ні!

Дівчина зникла в глибині кімнати. Він кинувся до дверей, у вузький коридор. Двері Ляниної кімнати були відчинені, недалеко порога лежало приладдя до прибирання, ганчірки, щітки, паста. Дівча, що всміхалося до нього в вікні пильно стирало порох з комоди і, помітивши його в дзеркалі, знову всміхнулося. Віддав усміх. Відлягло від серця. Нікуди Ляна не поїхала! Від несподіванки, що замість Ляни до нього виглянув хтось інший, він не пізнав студентки, що помогала в готелі. На його питання дівчина відповіла, що не знає, де Ляна, пішла кудись. Він, певно,

розминувся з нею, і тепер вона чекає його за столиком. Він смішний, що відразу допускає несамовиті думки!

Один погляд від порога впевнив його, що вона на нього не чекала. Знову пробіг поглядом по їdalyni й веранді. Не знайшовши її, він знеохочено вернувся на терасу. Вимушено всміхався до «знайомих», минаючи їх столики. Треба було відповідати на питання як почувається чи добре спав, і самому ставити такі ж питання, на які не хотів відповісти. На ввічливе питання замалим не відповів шорстким голосом:

«Киплю всередині! Залишіть мене моїм думкам!»

Нерви на кінчиках пальців тримали, коли рука сягнула по хліб, піднесла горнятко з кавою. Ковтком гірко-солодкої рідини проходив горлом, а неспокійна, збуджена від приспаних підохрінь думка подратовано снувалася по всіх-усюдах. Заройлося від здогадів, не встиг ще один вияснитися чи доповнитися, як уже другий і третій відганяв його і снував нові можливості. Хіба міг забути, відкіля тількищо прийшли і чого там були? Хіба так далеко відійшли від кордону? Хіба тут були такі безпечні? Замість сидіти тут за столиком, між тими гамірними людьми, повинен би скочити нагору до своєї кімнати і впевнитися чи так важко здобуті документи находяться там, де він їх сховав!

А втім, досада бере. Таж він узяв із сховку не чиюсь власність, тільки добро, історичного значення, що належить усім, народові. То яким правом хтось має втрутатися до того??!

Власниця готелю «Панорама» не прийняла їх з отвертими раменами, але її обійми тут нерахувалися. Одержані дві наріжні кімнати, без тераси, найдешевші в готелі, але був дах над головою і то було все, чого ім в той час було потрібно. Були гістъми, як усі інші. Втому й напругу нервів відіспали дуже швидко. Може, ще не наїлися досхочу, але це вже дарма. І радість, ота шалена радість, що вирвалися й тепер вільні і що вже на дев'ятдесят відсотків виконали своє завдання, по кількох днях якось ніби

вспокоїлася, не підвищувала настрою і стала чимсь буденним та самозрозумілим. Але кохання, що вибухло так несподівано, не мало меж. Навіть клімат, соняшна і в міру тепла погода та різнобарвно закилимлений світ довкола них, підсилював почуття, а настрій дозвілля та любоців став їх союзником.

І Йован вхопився його цілою спраглою повноти життя душою. Він не знав досі такого безтурбоття, справжнього дозвілля, особистих і тільки особистих зацікавлень. Він був майже від народження повний почуття відповідальності перед своїм народом, бачив народну кривду й хотів її направити, включитися в боротьбу за нього. Був фронт, бої під Бродами, рани, лазарет. Були й любовні пригоди — що тут і там вони були, хто їх відречеться, коли смерть майже кожної хвилини заглядає в очі? Але вони були без значення. Потреба любові прийшла з людиною на світ, без неї не було б життя, його краси, його вартості та існування взагалі! Були якісь жінки, імен яких не пам'ятав і навіть місць, де їх стрічав. Всі вони були краденими хвилинами чи годинами, які могли для нього не тривати навіть тридцять хвилин!

Право людини на дозвілля, на пустощі та безтурбоття прийшло до нього саме тепер, серед тих чужих людей, які належали до нації, що програла війну. Коли дивився на них, думав, що їх ніщо не турбує, або вони роблять вид, що їх не турбує те, що ввесь світ судить їх за війну та її вчинки. Притягнули до відповідальності їх чільних мужів на інтернаціональній площині. За свої жорстокості втратили почесне ім'я «носіїв культури». Чи вони просто ігнорують погляди інших?

Підвівся, щоб побігти до своєї кімнати й перевірити, чи документи не пропали, спитати в господині про Ляну, але для сторонніх, що за столиками докінчували сніданок, виглядало, що він підвівся тому, що Ляна підходила до столика.

І от стояла перед ним соняшна та всміхнена і вітала його без слова, самим поглядом.

Забув про свої постанови, які снувалися в його голові. Думав, що не відізветься до неї і дуже довго даватиме їй нагоду перепрошувати себе. Залишить її саму й піде кудись, як зробила вона. Але нагло все пропало. Стало тільки дуже радісно й добре, що вона тут, що нічого з нею не сталося і що бачить її вузькі, темні, всміхнені очі, повні губи, які в мові заломлюються й вигинаються та розтягаються в якийсь тільки їй притаманний спосіб. Ціла її струнка постать, яка от склонюється до крісла з такою грацією, манить його безмежно і навіть те, як бере булку та мастиль її маслом звичним рухом, має для нього щось небуденно-принадне. Переводив погляд від ножа в її руці до масла, до горнятка з кавою, що вона його саме підносилася до уст, як повернула голову до дівчини, що зупинилася біля неї з якимсь питанням.

Ані слова. Вона їла, глянула час до часу на нього, а він відхилився на спинку крісла і не зводив з неї очей, грізного погляду, як йому здавалось. Довкола них щораз більше втихав гамір, гості один за одним зникали, хто йшов на соняшні чи водні купелі, хто на карти, чи шахи, хто складати речі до валізи, а хто на Службу Божу вниз до оселі.

— Чи то можливе, щоб він занімів? — спитала, нарешті, Ляна, ніби звернулась до когось іншого за столом. — Виглядає, що не тільки занімів, але й оглух, — додала зажурено. Все ж журба не перешкоджала їй насолоджуватися кавою.

Хотів бути поважним, але не міг. Йому хотілось вхопити її в обійми, вицілувати, а потім зачинити двері на всі замки й забути зовнішній світ. Тільки він і Ляна, і так у безконечність, у безмежжя.

— Я занімів від люті, — хотів він сказати, але в останній хвилині думка змінилася, або яzik зрадив, і замість «люді» сказав «радості». — Куди ти пропадала?

— Я не пропадала, я ходила на пошту.

— В неділю? Вона ж зачинена!

— Хіба ж ти не знаєш, що поштар став моїм добрим знайомим за тих кілька днів, бо постійно допитуюся, чи не

прийшли вже до нас гроші?

— І прийшли?

— Ні!

— А чому ти пішла сама? Треба було мене закликати!

— Ні. Я мусіла бути сама.

— Ляна! Хіба я вже надоїв тобі?

— Справа не в тому надоїв ти чи ні, а в тому, що мені треба було посортувати все в своїй голові.

— Поки не прийшли гроші, не можна ще нічого сортувати, — сказав, хоч і знов, що не те в її думках.

— Не вдавай, голубе, не вдавай. Ти дуже добре знаєш якого то рода сортування... Ходи, — сказала і підвела.

— Тут треба їм наводити порядки перед обідом, а ми поговоримо собі на горішній терасі.

Щось вона там говорила про красу костела надолині в оселі, про те, що трохи втомилася, пробираючись усіма закрутами, стрімкими спадами, а все вгору, та вгору. Іван навіть не слухав, він з напругою чекав розмови нагорі. Значить, і в ній назріла думка, і без його зусилля підійшла нагода обговорити їх положення, і, може, так навіть краще. Всі карти на стіл!

Ніхто їм не перешкоджав. Вітер пробігав по розгорнених лежаках, смагнув раз і другий, захитав верхами шпилькових дерев і побіг вниз. Не відразу прийшла його нова хвиля. Лянині очі сковалися за соняшними окулярами, але він, кинувши скісний погляд із свого лежака, бачив, що вони були заплющені. Хотів принаглити, мовляв, «кажи вже, кажи, що маєш на думці», але це так і залишилось бажанням.

— Іво, — сказала, — мені здається, що ми втратили почуття дійсності. Ти забув, і я з тобою, що все мусить мати свій кінець. Сидимо собі тут спокійно, не передавши документів куди слід, не завершивши нашого завдання...

— ... не з нашої вини, — вплів у її мову, — Чекаємо ж на гроші і на документи, ми ж не плянували зупинятися тут...

— ... ніби попали в якесь зачароване царство, де все попереднє автоматично викреслене.

— Я погоджуся з тобою, до певної міри, очевидно. Тим часом єдина дорога, яку нам ще треба відбути, це Інсбрук, а туди ми не можемо їхати через те, що не маємо ще потрібних пашпортів. Ну й грошей. Так що не можна робити собі викиду, що ми не довершили свого завдання. Ми ще його довершимо!

— Маю надію. Тим часом... — і затихла.

— Так?

— Тепер я думаю, що ти можеш і повинен зробити це сам, і нам пора попрашатись...

— По-пра-ща-тися?! А тобі не шкода?? — і рвучко повернувся до неї.

— Чого...?...

— Та... наших спільних хвилин, годин, днів!

— О... не знаю...

— Ти не знаєш??

— Ну, скажім... я не маю виробленої думки...

Він повернувся знову горілиць і заклав руки за голову.

— Он як. А я думав... — і не докінчив від напливу нespодіваних думок. Між ними ні разу не впало слово «кохаю», хоч почуття вибухло з нестримною силою. Спершу було якось незручно. У нього ж наречена! А втім, воно здавалося зайвим. Тепер із збентеження чи зі страху, що вимовлене воно або викличе її усмішку або розвіє силу почуття, буде птахом випущеним з клітки, він розгубився.

— Я думав, — додав, бо вона затихла, наче не хотіла переривати тягlosti його думок. — Я думав... що ти певна того... Що ж, помилялася, це людська справа.

Чекав на заперечення, на вияснення, на впевнення, на якесь її слово взагалі. Але вона лежала тихо й безмовно, якби її нагло вхопив сон і поніс у якісь незнанійому світі. Відчував, як щораз більше й більше затискаються гіркою завзятістю його уста. Як вона не говорить, то й він мовчатиме! Хто там збегне тих жінок! Але сама тільки думка про її виїзд вносила велику порожнечу в його життя. Десять у глибині душі таки крилося бажання розтягнути їх побут тут якнайдовше. Мріялися полковникові труднощі

в одержанні пашпортів для них, неможливість зібрати в короткому часі потрібну суму грошей. Ах, такі дітвацькі, неоправдані мрії й бажання, що мали над ним силу!

В тиші, у повному напруження мовчанні пробігло чимало хвилин. І не втримався.

— Ляночко...!

— Так?

— Ти заснула?

— Ні.

— То кажи щось!

— Я скажу, але й хочу широї відповіді.

— Так. Певно. Все!

— Іво... Ти одружений?...

Уста пересохли й ніяке слово не вийшло у відповідь на те безпосереднє питання.

— Що в тебе немає обручки на пальці, нічого ще не доказує...

— Ні. Перстень нічого не доказує, — і тільки тепер нагадався йому його власний заручиновий перстень, залишений у «штубі».

— Отже, Іво...

— Ще ні... — відповів іншим тоном. І тепер, коли таємниця між ними розкрилася, здавалося, ніби великий, холодний тягар зсувався з грудей, але не скотився на землю, тільки застряг десь посередині.

— Ще... — ледве рушилися її уста, і наглатиша гнітила, мов каменюка, що скотилася зі шпиллю. Тільки птах, байдужий до справ людей, тріпнув крилами над ними й голосно та жалісно заскиглів. — Значить заручений... — прийшло повне надуми доповнення.

— Це було, Ляночко, це минуло, я за те не можу відповісти, я тоді не знав тебе. Тепер ти для мене єдина на світі, — блиснуло в думках, але з уст не вийшло. — Так, — призначався тільки і ненавидів себе в тій хвилині. Правда знищить його, чому ж призначався??!

І наче у відповідь на його побоювання, вона підвелася й без поспіху перейшла до поруччя тераси.

— То про що нам говорити? — спітала різко, повернувшись до нього. — І чи я виїду чи ні, це моя справа, і нікого вона не обходить. Скінчено! — і вхопившись, як видалося йому, нагло двома руками поруччя, задивилася на дальні верхи.

— Ляно!

Іван сів. Не відважувався підійти до неї. Не знаходив слів, щоб зігнати з її обличчя почуття кривди, якої вона не чекала від нього, змінити на усміх маску неприступностій гордости, що за нею сковався біль.

— Ляно, я справді не хотів зранити твого почуття... Я не хотів кривдити... ані тебе, ані... Марту. Справді ні! Я хочу, щоб ти це знала, навіть відвернувшись від мене. Моє почуття до тебе прийшло несподівано, непередбачено й непрошено, ти це сама повинна знати. І воно таке сильне! Коли я усвідомив собі, що ти стала для мене всім на світі, то вже було запізно!

Вітрець тріпав її квітчастою спідничкою, розвівав волосся. Не повертала до нього голови, не поправляла зачіски. Йому здавалося, що от віддалюється-віддалюється від нього вже тепер, в тій хвилині, і стає чужою.

— Хто ця Марта? — спітала.

— Віднячка. Може, я неправильно висловився, але так хлопці назвали її і так залишилося. Вона з Відня.

— Чужинка??

— Ні, тільки народжена у Відні. Там її батько був суддею. Австрійська спадщина. Її дідо був гофратом...

— Он як. Ну, то щасливо, — і відвернулася, зробивши кілька кроків до дверей. — Як прийдуть гроші, можеш їхати до Інсбрuckenу. На мене не треба чекати, бо я іду сьогодні до мами і... не повернуся!

Схопившись на ноги, загородив їй дорогу.

— Ляночко! Ні! Не так! Ми так не можемо розстатися!

— О, ні? А коли не тільки можемо, але й мусимо!

— Я не шукач пригод чи принагідних розваг, Ляно!

— А я не уприця, що розбиває подружжя!

— Але я тобі казав, що я не одружений! Що ти хочеш,

щоб я одружився з нею, а кохався в тобі? Це ж нечесно! — і простягнув до неї руки. Вона відсунулася від нього, і знову повернулася до поруччя. — Ти і тільки ти мій скарб єдиний!

— Гм... Єдиний! А десь там у просторі, треба думати, що в Інсбруку існує інший скарб і теж єдиний! Як цікаво!

— Ляно! Не глум. А на глум я не заслужив. Я признаю, що для стороннього може все виглядати, скажім, дивно, алеж стороння людина не знає нашого почуття! Марта, — і ніби слова застригли в горлі, не міг відразу висказати своєї думки, хоч образ нареченої був якийсь дуже далекий і чужий. — Марта... перестала бути єдиним скарбом, бо ти зайняла її місце!

— Скажім, що це правда. Але вона того не знає і в своїх думках вона в тебе єдина. До речі: думаєш, що вона не журиться, не знаючи, що з тобою діється?

— Думаю, що журиться...

— А я думаю, що їй треба ще більше журитися. А втім...

— Ляно! Тепер я спитаю тебе: ти одружена або заручена?

Розсміялася. Але була хвилина надуми, заки відповіла:

— Я вільна, як вітер! Чи можна уярмлювати, впіймати, або дігнати вітер?

Дивився на неї допитливо.

— Ні, — признав. — Не можна. Проте в мене непереможне бажання... послабити його силу...

— І що?

— І впустити до тих стін, в яких я житиму!

Тепер її погляд був повен запиту.

— Невже...?

— О, Ляно, чи не бачиш скільки в нас спільногого? Все те тількищо пережите з'єднало нас, як шлюб! Велика таємниця з'єднала нас. Нам немає розлуки! Не відчуваєш того? Не знаєш?

— Я не знаю, що тобі відповісти. Нам немає розлуки, це правда, ця таємниця вічно залишиться з нами...

— Тож...

— Але нам немає і спільного життя.

— Але чому? Чому, Ляночко? Я поладнаю свою справу, це залиши мені, я її розпочав, я її й розв'яжу, не дивлячись на те, що священик благословив наші перстені, ми ще не подружжя!

— Аж так?? Ну-ну! І ти хочеш то зірвати? Таж про таку подію цілий Віденсь буде гудіти!

— Не турбуйся! Я знайду спосіб і зроблю так, що не буде, як ти кажеш, «гудіти». Її бабуня й так не була мною захоплена, то я її улегшу розстання.

— Бабуня?! Батько суддя, бабуня законодавець чи що? Є там і мати? Ну, бачиш, і ти хочеш у такому гнізді виграти!?! — і відвернулася від нього, голова гордо закинена назад, широко розтягнені рамена вхопились за поруччя. Вітер знову тріпав її спідничкою, відслонюючи бездоганні формою, прирум'янені сонцем ноги. І він вперше подумав, як вони впевнено й міцно стоять чи ступають по землі, без бажання поступитися чи схитнутися з місця на чийсь наказ! То чому ж вона так легко дає відсунути себе? Чи її почуття до нього без значення? Чи це жіноча гордість? Чи він так глибоко зранив її почуття?

— Ляно, послухай, ми ж не договорилися ні до чого...

— Ні? Ти маєш свою думку, а я свою, це й усе. Твоя Марта...

— Чи ми мусимо про неї говорити? Найважніше — наше з тобою майбутнє!

— Щоб вирішити наше, як кажеш, «майбутнє» треба спершу говорити про неї. А втім... цікаво б її бачити!

— Можеш, — сказав.

Пробував наблизитися до неї. Не втікала, але назовні не виявляла ніякого захоплення.

— Ляно, може, підемо на компроміс, добре? Не кажи нічого рішуче саме тепер. Я... неспроможний прийняти твоєї відмови, занадто ти стала мені дорога... — почав дуже лагідно, що не приходило йому легко. — Ти вже знаєш правду і повір, мені навіть легше від того. Подумай, добре? Поїдемо разом до Інсбруку... і я даю тобі слово, що

чесно розв'яжу свої заручини! Але не кажи нічого тепер, прошу. Подумай.

— Що більше я буду думати, то гірше буде... для тебе...

— Тільки для мене? А я був певний, що ти мене... що я тобі не байдужий!

Сказала дуже тихо, навіть не був певний, чи чув добре.

— Я думала, що ти... вмієш... відчути без слів...
Інакше...

— Інакше?

— Інакше... що ж то було...? Чи, може, «хто який, той думає, що кожний такий»?

— Ляно! Як я це маю розуміти??

— З одною заручився, а коли трапилося, що треба було від неї на коротко відійти, то вже півником закрутися біля другої! Не так?

— Ні! Ніяким півником я не крутився! З твоїх слів виглядає, що я користувався нагодою! Ти сама добре знаєш, що це не так! Ти чекала, що я відчую, тож сама повинна вміти відчути!

— Згода. Я відчула. І що? Коли відчула, то дізналася, що в тебе наречена. Що ж ти хочеш, щоб я з радості пішла в танок?

— Ні, я не чекаю того. Я тільки хочу, щоб ти вірила в мою щирість і що я... відколи я пізнав тебе, я... я не маю наміру одружуватися з Мартою. Ясно?

— Дуже. На жаль, твій намір її невідомий. Ясно? — тепер вона поставила питання, із силою глянувши ѹому в очі.

Не встиг відповісти. Спершу вона з увагою вдивилася в дальній відтинок дороги, а тоді побігла в другий кут тераси. Похилилася над поруччям так нагло, що його піт облив з переляку. Звідти починається стрімкий спад до дороги! Тільки, коли ѹ сам добіг і вхопив її за рамена, зінав, що ніякі самогубні наміри навіть не блиснули в її голові. Вхопившись руками поруччя, вона не переставала вдивлятися в дорогу.

— Іво! Дивися! Та це ж Данко!

Іванко затінив очі долонею. Почав дуже тихенько та скінчив радісним вигуком:

— Світе! Це ж справді Данилко!

Було з ним так, начеб ѹого з одної гарячої купелі неочікувано вкинули в другу. Ще трималася ѹого арома запашних галочок вкинених до першої, —ніжно-приманлива і сильна — а вже друга просякала ѹого стрільним порохом, дихала на нього гейзером, що от-от здійметься вгору гарячим мережаним обеліском і попарить ѹого. Залишилася тільки свідомість, що Ляна ще тут, що бачить її, але не промине багато годин, і вони розійдуться, не договорившись ні до чого. Ще бриніли в ѹого вухах її слова, а вже Данилко втягав ѹого у свій світ, який був завжди і його світом. Кортіло хоч глянути на Ляну, промовити очима, коли вже не словами, перехопити її німу мову. І не відважувався. Здавалося, немов з появою Данилка, Марта із своїм правом нареченої всунулася справді поміж них, і було незручно так явно виявляти своє почування до іншої дівчини.

Данилко приніс із собою притаманну йому енергію, захват, рух, він всміхався радісно, що бачить їх, жартував, наглив «пакувати куфри» ѹ готоватися в дорогу, але по лівій брові, що нервово смикалася, по жорстоких скалочках його погляду, коли він несподівано замовкав, вдивившись в одну точку, Іво знов, що щось важке в нього на серці, щось хвилює його думки. Був то Олег, Міко, Олесь? Чи Боженка, якої так і не вдалося йому стрінути? Так, так! То Боженка! Знову він тут, а вона там, силою обставин розлучена пара закоханих!

— До вас дальше, ніж я думав, — говорив він. — Як тільки вдалося зв'язатися з проводом та одержати вказівки, вирушив в дорогу. Від п'ятої вранці маршую отак то вділ, то під гору. Я перейшов кордон трохи дальше від вас. З два десятки мостів перейшов! Важко вам було, що?

— Не дуже! — сказала Ляна безтурботно. Поглянув на неї.

— Ага! Я так і думав! А ви свідомі того, що за вами не

було погоні?

— Що ти плетеши? Вони не бачили мене чи що, як я біг в алею? Стріляли ж....

— Видно, ти так вправно біг, що вони тебе не помітили!

— Не вірю!

— Мусиш вірити, бо ніхто тебе не дігнав! А чому не дігнав? Бо не гнався за тобою. А по-друге, вони ввесь во-гонь скерували на нас. Так ми тебе добре крили! Що я пережив?... — майже шепнув, закривши обличчя долонями. — Сам собі не вірю, що так справді було. Виглядає, наче сон, який не переривається. Або як фільм. В кіні, якби побачив такий фільм, то сказав би, що то фантазія вже задалеко посунена, що то просто неймовірне. А от правдиве. Я то пережив. Я ще й досі не опритомнів...

— Данку, я не знаю твоїх переживань, але те, що бачу тебе живого й здорового, вже дає мені спокій. Я певна, що Іво теж так відчуває.

— Хто?

— Іво. Криханюк, якщо не догадався!

— Іво..!

— Дивно? Чи смішно? От ти для мене «Данко», а для Іва «Данилко». Він для тебе «Іванко», а для мене «Іво»! Бачиш? У кожного свої уподобання!

Іванкові відалося, що вона якась надто оживлена, надмірно збуджена, але й зворушлива в обороні його здрібнілого імені. У контраст із нею Данилко нагадував ватран, що ще недавно палахкотів веселим полум'ям, а тепер залишилися тільки обгорілі поліна.

— Живий... — повторив він задумано. — Одна половина. Друга глуха, німа й сліпа.

— Ну-ну, не пестися! Випростуй хребет! Не ти один із тим почуттям у душі.

Ляна скоренько всунула свою думку:

— До відходу потягу маємо ще досить часу. Мусимо собі розповісти, що ми пережили, не думаєте ви обидва? Хто починав?

— Ти, Ляся. Дамам першість!

— Я думаю, що ти, Данку, бо ми своє знаємо! Ні, Іво? Поглянув на неї.

— Хіба можна забути... — сказав без питання в голосі. Данилко вдивився в нього боком, з допитливою увагою.

— Кажи, кажи, квался! Хочемо все знати. І про хлопців.

— Я так само знаю, як ти, — відповів Данилко. — Очевидно, я більше бачив, як ти. Якби котрийсь із них не впав у руки переслідувачам, то було б чудо.

— І ще Олесь в останню ніч із своїм «Ми жертвою в бою...», ніби передчував щось.

— Я не знаю, чи кого більше мучать передчуття, ніж мене. На фронті так бувало і в ту ніч теж мене муляло, і я відразу знов, що щось буде не так. Скільки я не відкидаю моїх передчувань, вони все одно спрощуються. В ночі перед акцією я бачив у сні... Боженку... в білих шатах, як з'ява... всміхалася до мене, руки простягала... І вже, як тільки я прокинувся, то знов, що щось буде погано... — він урвав і різко повернувся до Ляни, що вигідно вмістилася на лежаку біля смерек. — Що ти сказала, Лясю? Що ви свої пережиття знаєте? Ах, ти дотепнице! Та я свої також знаю! А ваші мусять бути ці-ка-ві...!

— Кажи, кажи, Данку! Ми своїми також поділимось з тобою. І спішися, бо от-от покличуть нас на обід!

Дві дівчини верталися вже від річки з купелівками в руках. За хвилину показалося їх ще більше. Обкинули їх цікавим поглядом, і пропали в дверях готелю.

— Ну, добре, — признав Данилко. — Немає часу зволікати, це правда. Вискажу і, може, вантаж своїх переживань залишу тут. То було, як на фронті! Люди повтікали з майдану. Стріляли з вікон, з дверей, з вежі. Кулі відбивалися від бруку, торохкотіли, свистали, цокали в мур. Я бачив, як ти, Іванку, побіг в алею і пропав там серед зелені дерев, навіть зловив слухом гуркіт мотору. Я був певний, що тебе не помітили, бо я не бачив за тобою погоні. Спершу я видав наказ: «Кожен на свою позицію!», як було домовлено. Але, схопивши в одну мить

ситуацію, я мусів змінити наказ. «В музейний сад і до ріки!» Я крикнув, але в тій хвилині котрийсь із хлопців, чи не Міко, кинув ручну гранату в музей, на сходи, і її вибух заглушив мій голос. Сотні осколків посыпалися на майдан і на нас.

— Міко перший скочив у сад, ми за ним. Ще хвилина і були б зникли, але погоня наступала нам на п'яти. Ми розбеглися кожен в інший бік. Я потрапив між квіти — Данилко всміхнувся із співчуттям до тих кольорових пахучих листочків, до яких так не пасувала кров і їх топтання. Іванко із зрозумінням хитнув головою, він встиг всеціло вжитися в Данилкову розповідь. — Спершу в квітник, а там на грядки й попав у малинник. Я заплутався, вони колять немилосерно, як троянди, чіплялися одежі, хитали тонкими гілками із своїми карбованими ягідками перед самим моїм носом. І я впав. Наслухував. Потім підвівся, висунув голову, але не бачив, ані Міка, ані Олеся, ані Олега. Я побіг у глуху вуличку, а там у браму камениці, і вискочив подвір'ям на другу вулицю. Недалеко, просто під боком, була залізнична станція, але туди небезпечно було йти. На вулиці не було нікого, виглядало, що вся подія із стріляниною ще до них не дійшла, а, може, й поховалися зі страху, бо відгомін стрілянини, хоч і приглушений, але таки доходив туди... Шибнула думка: на другий бік вулиці! Звідти до ріки!

Він замовк, пальці заграли на коліні мелодію хвилювання, але тим разом ані Ляна, ані Іван не переривали йому.

— Я вже кинувся перебігти вулицю, коли з легким шумом і шиком перед якийсь великий будинок, заїхало елегантне авто. Я відразу уподібнився до дерева на хіднику. Не рухався з місця. Хто знає чиє то авто, хто ним приїхав і що було в тому будинку. Біля дверей була табличка, але з моого місця не можна було бачити напису на ній. У всякому разі сторожі я там не бачив. Чоловік з поза керівниці посунувся на сидінню ближче до хідника. Двері широко відчинилися, спершу показалися довгі

ноги, похиlena голова і... Я не чекав, щоб він опинився на хіднику. В одній хвилині одчайдушна думка блиснула в моїй голові. Риск і величезний, але це було єдине, що мені залишилося. Кількома стрибками я був біля нього. В авті не було нікого. Моє щастя, що він не висів іншими дверима. Я не дав змоги йому висісти. Моя «бельгійка» була в руках. Все сталося так нагло й несподівано, що він вмить посунувся назад за керівницю з руками вгору, хоч я того не вимагав. З-під крис капелюха глянуло на мене перелякане обличчя, його погляд не відривався від мене.

Данилко підвівся, зробив кілька кроків по травнику. Жовтий метелик затріпав біля нього тендітними крильцями, але він його не бачив. Сказав якось дуже спокійно:

— То був мій колишній в'язень, якого я на Мадярщині пустив на волю. То був той старшина, якого разом з іншими зловила була наша патруля. Той, що його Кляйн хотів повісити! Пам'ятаєш, Іванку? Я тобі розказував. Ти, Ляся, знаєш про те, ні?

Вона тільки схилила голову. Іво сидів непорушно, не відривав погляду від побратима. Все було в стилі Данилка! Інші хлопці не могли мати таких переживань!

— Признатися, я задеревів, збентежився, занімів, — сказав Данилко, зупинившись перед ними. — Він вдивився в мене, а його переляк переходив у здивування, тоді, як мої очі набирали переляку. Я вже не грозив йому пістолею. Я не міг всунутися на сидіння авта і не міг втекти від нього! Він пізнав мене! Була тільки одна свідомість. Я сам і добровільно вліз у пастку! Я ледве вищептав, і то не були мої слова, тільки його, коли я, тоді пан ситуації, почув був від нього: «Мені грозить небезпека..! За мною погоня»!...

— В тій хвилині почулися стріли, вже таки зовсім близько. Чути було як посипався тинк із сусідньої камениці. Він потягнув мене за руку до авта. Включив мотор. Авто відразу рушило з місця з великою швидкістю. Ми вихопилися на автостраду. Якщо в автаках за нами й були мої переслідувачі, то ми їх дуже скоро загубили. Я певний, що свідомість того нам обидвом принесла відпругу.

Данилко знову сів на бамбусовий фотелик біля них і хвилину задумано мовчав.

— Їхали мовчки. Врешті він покрутів головою і всміхнувся. Я був в його руках. Він міг завезти мене куди хотів, і за мною не було б кому застути. Він був щасливіший, бо тоді за ним заступилася Шаріка! Все ж я знат, що я більше не загрожу йому пістолею і щось мені казало, що він не видасть мене. Його слова тільки підтвердили мій здогад. «Їдемо до мене додому, — сказав. — Від погоні ми відірвались і тепер ви безпечний. Не треба хвилюватися». Потім він ще додав, що він хоче, щоб я вдома розповів йому, що трапилося й чому за мною була погоня й стрілянина.

— Я встиг дізнатися, що він займав високе становище в уряді і не міг йому зрадити свого завдання. Але в тій хвилині я почував, що хоч він інших поглядів, то ми обидва все таки були військовики-старшини, і для нас важлива була справа чести. Колись він був у моїх руках, а тепер я в його. Який дивний збіг обставин! Чи вірити в фатум? Призначення? Невже ідея Шаріки, не вбивати людину за якою погоня, діяла і далі? Чи це якась загадка? Чи просто випадковість? Чи, може, в тебе в Карпатах, Іванку, сказали б, що це палець Божий? Вжите якого хочете слова — мені було дивно, ніяково.

— Данилку! Може, там моя Гуцулія й забобонила трохи, але ти...

— Iva', це не забобон, ти того не розумієш! — Знову посидів кілька хвилин в задумі, а коли повів поглядом по них, мав легеньку усмішку на обличчі.

— Занудив? — спитав.

Ляна обрушилася.

— Занудив? Таж то боротьба із смертю! Горю від нетерплячки, щоб почути, що було далі! Це справді, наче на фільмі, правда, Ivo?

— Це Данилко, — відповів він. — До Данилка не приходять, звичайні події. Як ти втомився або надмірно перехвилювався, то помовчи, а я содової води принесу, як

хочеш.

Залишив їх самих. Подряпавшись трохи по похилому ґрунті, оглянувся. Сиділи обидвоє в тіні куща, зайняті палкою розмовою. Про що вони говорили? Його починала вже точити туга за Ляною, хоч була ще тут, міг її бачити, говорити з нею. Все ж то був уже трикутник, що не допускав до широї виміни слів. А пройде ще кілька годин і він її втратить! Але не назавжди, о, ні, не назавжди! І в тому круговороті почуттів залишився якийсь малий, немов надкрайний кусничок для Данилка, і майже нічого для Марти.

Коли знову стояв перед ними із склянками, пляшкою й коркотягом, спитав підозрілим тоном:

— Наговорилися?

— До Інсбуру післав поздоровлення? — Данилко вклав трохи хитrosti в свої слова. Ляний погляд півколом пересунувся від одного до другого. Як добре, що сказав їй правду! — Ляся саме згадала про ваші пригоди. Ну, вам не було так важко...

— Ну, добре, добре, не легковаж собі наших переживань! — Він налив по черзі кожному шипучої рідини і сів.

— Прополоши горло й далі балакай.

— На чому я зупинився? Ага! Коли ми їхали автострадою, то я встиг подумати про тебе і про Лясю, але, признаєшся, не надовго. До власної шкіри добиралося, розумієте? Ми в'їхали до гаражу. Серед дерев сковалася вілля. Ми висіли і пішли стежкою поміж кломбами квітів до старих кам'яних сходів. Йду, як у сні. Нараз зупинився. По стовпах ганку попнялася шипшина! Уявляєте? Цвіт — гасло нашої акції! Очевидно, одно з другим не мало нічого спільнного, бо в столиці на кожному кроці цвіте шипшина! Але таки був якийсь поштовх думки чи почуття. Переслідує мене! Не втекти мені від того. Я несвідомо зупинився, і це мусіло тривати довше, бо аж доторк руки бувшого в'язня рушив мене з місця. Я скоренько оволодів виразом своєго обличчя, бо бачив, що він здивовано дивиться на мене. В гостинній кімнаті зустрічає мене його дружина. Вона мила

й привітна. Очевидно, нічого не підозрівала, але й нічого не питала. Він хотів знати чого мені треба. Я сказав широ: пашпорту з чужим прізвищем і виїзд закордон. І то ще цієї ночі. Я був лихий на себе, бо ніколи не був ще в такій ситуації і трохи розгубився. Залежність від тієї людини, яка бачила мене в іншому становищі та в іншій позиції, дратувала мене й відбирава самопевність. Все, що ми всі перейшли, було багато, а тут я наче якийсь нахаба чекаю відплати за колишній благородний вчинок! Хоч я так і не відчував, але так виглядало. Я не мав іншого виходу. Він обіцяв, що до вечора все буде готове і сам відвезе мене до кордону.

Данилко перервав сам собі увагою:

— От бачите мене перед собою, говорю до вас, отже живий і здоровий, то певно думаєте: виліз з халепи і слава Господеві! Чого нам ще тут голову мороочить?! На жаль, все так гладенько не йшло. Згадати мені важко...

— Не натягай струну, друже, — сказав Іванко. — Вона й так досить натягнена.

— Я не тільки був подратований, — Данилко повів рукою по своїй ясній, хвилястій чуприні, — але й незадоволений тим, що не вмів оволодіти своїм хвилюванням і та чужа людина, від якої я залежав дуже добре це бачила. Я боявся, що після всього мої нерви не витримають, або я, чого доброго, впаду на той килим на підлозі. Скандалально, що? Все ж, як на людину нападе якийсь настрій, не завжди можна його опанувати, ні?

Іво рушив бровами, Ляна відізвалася заспокійливо:

— Певно, певно, ми не завжди можемо бути такими, як бажали б бути.

— Він каже мені, що працює в консуляті, що дуже добре розуміє мене, бо й він був у такому положенні. І він мені поможе. Він згадує той пам'ятний вечір, коли я був із Шарікою, й розповідає, як йому за моїми вказівками вдається втекти, а там різні зв'язкові допомогли йому дістатися до Швайцарії, до сестри. Як скінчилася війна, він повернувся до дружини й доні та до нової праці в консуляті.

І тому він тепер тут.

— Його дружина була з нами, — помовчавши хвилинку, розпочав Данилко знову свої переживання. — Заніміла й поблідла від тої розповіді. Видно, він їй ніколи й словом не зрадив, що був близький смерти. А, може, вона боялася, що моя присутність стягне нещастя на їх дім. Бог мені свідком, що я не хотів лиха тим людям, але в тій хвилині таки думав тільки про себе. Одна була потіха, а це ви. Я таки був певний, що ви не попали в небажані руки. Тож за тебе Іва', та за Лясяю я був спокійний, але думка про Олега, Міка, Олеся сиділа в моїй голові. Згинули вони, чи їх ранили, чи впіймали і тепер десь замучують питаннями? І якщо зловили, то котрого? Знаєш же настрій ночі перед акцією, Іва'? Олесь із тими своїми словами, може, він предчував, що то була його остання ніч? Я ледве слухав, що господар до мене говорив. Здається, його дружина помітила мою розгубленість на обличчі, бо запропонувала викупатися, відсвіжитися та привести до порядку моє запорошене вбрання.

«— Найкраще було б, якби ви могли заснути, — сказала мені, підводячись. — Це вас заспокоїть і додасть сили.»

— Повела мене до кімнати для гостей, навіть збиралася приготувати ліжко, але я помітив, що там був вигідний фотель до розтягання й відразу вирішив, що того для мене досить, і просив не турбуватися. Я закурив, як тільки вона залишила кімнату. Ти знаєш, Іва', що під час усіх тих готувань до акції ми курили, аж темно було в кімнаті, але від ранку того дня, хоч як кортіло курити, ми не курили, щоб не зрадитися димом. Затягнувся отже димом і немов рівновага духа повернулась. Нерви одержали трохи поживи. Почав розглядатися із деяким зацікавленням, зовсім, як дикун в культурному світі. Признатися — позаздрив.

І знову затих, задумався.

Ляна почекала хвилину.

— Данку, от-от нам до поїзду буде треба, а ти не встигнеш скінчити... Чи так важко тобі скінчити?

—

— Кінчаю, бо ти так кажеш. Я радо не кінчив би. Я думав тоді, розглянувшись довкола, що, може, в тому домі і не так уже все ідеально, та все таки назверх було дуже принадно. Я, що тільки видерся з пекла переслідувань, перейшов без усякого корисного висліду фронт, бо от наші люди й далі не мають можливості не те що доконати якихсь великих діл, але хоч би свободно висловити свої думки рідною мовою та назвати якусь вулицю в місті за своїм бажанням — мені таки стало заздрісно, що люди живуть собі так культурно, спокійно й безжурно! От що значить власна держава! Бездергавність — жахливий народний стан. Справді, тільки «В своїй хаті своя правда і сила, і воля»!

— Данилку! Нам це не новина! НАМ!

— Святі слова, — признала Ляна. — Нам доля дарує тільки малі перемоги, які скоро йдуть у забуття. Те, що ваша п'ятка виконала, це вже перемога. А хто про це знатиме? Якби хтось визбирав таких перемог більше, а вони напевно є — то зложив би нову «ПОВІСТЬ ВРЕМЕННИХ ЛІТ»!

— Я не можу сказати, чи я тоді розжалобився більше над собою, чи над долею народу. Здається, шукав безуспішно причини, чому саме так є. Думав, що ота наша добродушність, наївність, довірливість і пошана до погляду чужинця і є тими чинниками, що нам шкодять. Не можу сказати скільки часу минуло з такими думками, що переварювалися в моїй голові, але вони так мене втомили, що я ослаб, хотів заснути й не міг. Забагато було того на мою голову. Хотілося спокійно лежати й нічого не думати, не відчувати, а просто бути і все. З дальньої кімнати доходили звуки фортепіану, може, то було радіо, а, може, таки хтось грав Лішта.

— Лішт своєю музикою діє на мене якось дуже дивно. Нехай його признають великим композитором, або дуже маленьким, для мене це немає значення. Він зворує мене і якось гірко-солодко збуджує, викликує біль і радість й ще багато дечого, що й пояснити не вмію. І тоді від тих

звуків я цілком розкис. Я бачив в уяві Боженку, і все те почуття, викликане музикою Лішта, закружляло, завириувало довкола неї. Я не мав змоги втекти від музики і від уявного образу Боженки. Я завжди боявся, що якби так довше слухав Лішта, то та музика або вбила б мене, або я зробив би щось невідповідальне. Я її любив і ненавидів. І от в тій кімнаті мусів слухати і, крім інших почуттів, зв'язаних з нашою акцією, ще тужити-тужити за дівчиною, якої не міг побачити. Я був певний, що вона в місті, але де, не міг відгадати. А в тій хвилині навіть не могло бути мови про зустріч з нею. Мені здавалося, що я так легко дав згоду взяти участь в тій акції, бо вона провадила мене до того міста де жила Боженка! Ви дивитеся на мене так дивно. Чи не розумієте? За тією дівчиною я дурів, вона перемогла всіх інших. Я був такий щасливий з нею! Я навіть, призначатися, плянував, що як ми вже виконаємо своє завдання, то ви всі зникнете за кордоном, а я залишуся в столиці і так довго шукатиму її, аж знайду! А тут вийшло все, немов наперекір, і ввечорі я буду за кордоном, так і не знайшовши її. А Лішт паношився і паношився в думках, в почуваннях і дуже мало бракувало, щоб я не підвісив й не пішов просити, щоб переключили радіо, якщо то було радіо, або заграли щось інше, якщо в тому домі був якийсь справжній піяніст.

— Але ось, тихенько ступаючи, ввійшов до кімнати мій визвольник. Я мав заплющені очі і спершу навіть не бачив його. Тільки слова дійшли до мене. «Таж ви зовсім не спіте! Моя дружина просить вас до обіду. Зараз після обіду я поїду до консуляту й привезу вам потрібні документи. А ви тим часом відпочивайте після всіх вражень і хай вам Бог помагає. Ви щасливі, що маєте ідею, — говорив він, коли я підвісився, — в якій ви не розчарувалися, та якій можете служити. Гірше тому, хто розчарується в своїй ідеї...» — Він додав це з таким гірким усміхом, що я не мав сумніву, що він думає про себе. Те, в що він вірив теоретично, розчарувало його в практиці, так я бодай його розумів. Якщо ж то було випитуванням, то від мене

він нічого не дізнався, бо я не відповідав.

— Його дружина заглянула до кімнати і всміхнулася, зловивши нас на розмові. «Там обід стигне, а вони собі конферують», — сказала. Я розглядався за піяністом чи піяністкою, але нікого не було. То, очевидно, грало радіо, яке на час обіду виключили. За столом його дружина створила цінний родинний настрій. Я мав враження, що опинився серед близької, дорогої мені рідні. Ні сліду напруги, замовчувань, розпачливого шукання за темою. Коли от нагло від дверей дзвінок. Я відразу витягнувся, глянув на нього, на неї. Відставив вилку й ніж. Його дружина підвелася й заспокійливо сказала: «Це, певно, наша доня. Вона знову забула ключа. Тільки Божена казала, що вернеться пізніше»...

— Не треба вам казати, що почувши то ім'я, я затремтів. Помітивши його погляд, я сказав йому, що в мене тут була колись кохана. Називалася Божена. Я мав надію зустрітися з нею, але нічого не вийшло. Вона студіювала медицину... І замовк. Я вчув голоси з передпокою, один такий знайомий, такий рідний, дорогий, незабутній. Я вдивився в широко відчинені двері і не знав сон це чи дійсність. Але в кімнату таки входила моя Боженка...

Замовк, затих, знерухомів. Тільки кудись далеко-далеко відбіг його погляд.

— Я здогадувалася, що там буде Боженка, — сказала Ляна. — Іво має рацію. В тебе, Данку, всі переживання незвичайні.

— Так, — признав, повернувшись до них думками, — незвичайні. Я волів би, щоб все було буденне, звичайне, щоб вона прийшла була пізно, як обіцяла, і я б її не бачив. Що ж вам ще сказати? Я підвівся дуже помалу, бо ще не вірив власним очам, але відчував, як усе більше й більше розцвітає усміх на моїм обличчі. Вона зупинилася на порозі, нічого не розуміючи, а її мама за нею, і ми дивилися одне на одного, а врешті не витримали й кинулися в обійми.

« — Ніль! — викрикнула вона, я вигукнув її ім'я, і справді ми забули, що тут і тато й мама, що тато заховав мене в пам'яті, як старшину в чужій уніформі, з мадяркою, а не любого його доні, а мама і не здогадувалася з ким цілувалася її доня. Я вхопив її в обійми міцно-міцно пригорнув до себе і все, що було довкола, сковалося за мрякою. Я був певний, що от-от знепритомнію!

« — Це молодий поручник, який колись врятував мені життя», — сказав батько. В одній хвилині я став притомний, ще й не на жарти наляканий! Він же міг додати, що я був тоді з Шарікою! Тепер думаю, що було б краще, якби був сказав. Вона відсунула б мене від себе. А так спитала з любим докором:

« — Чому ти не написав мені про те? І чому ти не писав так довго? Недобрий! Я так чекала вістки від тебе! А ти забув мене»!

— Як було відповісти тепер коханій, коли тут же сидів батько, свідок переживань з іншою дівчиною?!

— О, Данку! — зідхнула Ляна. — Чи ти завжди мусиш мати... — і не докінчила, тільки головою покрутила.

— І що ж ти їй сказав? — Іво з великою увагою дивився на нього.

— Правду! Я був на фронті, а фронт вимагає від нас дуже реальних дій і почувань. Це не те, що спокійні часи. Вона вирішила, що я нікуди не поїду. «Я не хочу тебе знову втратити! — сказала. — Нічого тобі в нас не грозить». Я впевнював її, що не можу, що пізніше, як багато дечого зміниться, я вернуся до неї. Нас залишили самих. Батько поїхав, як обіцяв, до консультау, мама зайнялася хатніми справами, а ми були просто щасливі, що знову разом. Пригадували одне одному пережиті хвиlinи, пестили одне одного, цілувалися, присягали досмертну вірність. Впевнювали себе взаємно, що наша розлука не буде довга, бо світ мусить дістати інше обличчя ради нас тільки! Під вечір документи були вже в моїх руках. Батько збирався відвезти мене до кордону. Так не хотілося розстання! Так не хотілося! Боженка почала просити: «Ще до наступного

вечора залишився! Один тільки день! Чи так багато бажаю»!

— Чому в мене не стало сили відмовити? — помовчавши говорив він далі. — Чому я піддався її намовам? І чи це була тільки вона, чи й батьки, що прийняли мене, як сина? Я залишився. Цілий день пройшов мені, немов у казці, повен вражень, щасливий, хоч ми не рушилися з віллі, не вийшли навіть поміж цвіти. Взагалі, не питайте, як було. Було чудово! Були слова кохання і був її докір.

« — Ти ніколи не сказав ні слова про наше спільне життя, — сказала мені. — Ті, що кохаються, мусять думати про майбутнє. Скільки я вже не передумала, а все надаремно. Твій обов'язок супроти батьківщини нас постійно ділить і розлучує. Я це розумію й оправдую, бо кохаю тебе. Ти в мене перший. Я ще ніколи нікого не кохала. Навіть не думала про кохання, а от тепер живу ним».

— Я відчував докір, чекання на слова потіхи, на надію. Але, що я міг сказати? Я відчував так само, як вона, а терпів ще більше, бо був безрадний. Я полюбив її, чужинку, але з народу, який нам прихильний. Я познайомився з нею завдяки нашій боротьбі за волю, яку я також полюбив і яка була для мене такою важливою, як і любов до жінки. Мене кликав обов'язок супроти батьківщини і мене кликала кохана до себе! Не було моєю виною, що я полюбив саме її, чужинку. В коханні немає «чужинки», є тільки хтось, хто розуміє й любить нас і за якою ми «гинемо» («Кохання не збуджує в нас почуття провини» — ніби далекий відгомін, колись почутих Мартиних слів, появився і зник в Ілових думках). Всі роздумування, розчарування, неполадки приходять пізніше. Прийшли і до нас у той день. Що я міг їй дати? Запропонувати їй подружжя, вивезти її з батьківщини і куди? Я ж своєї ще не здобув. Мене члена української нації, ненавидить пів світу! Кожний з них бажає, щоб ми не існували, постійно шукає за нами злочинів і хоче нас судити. Підкладає колоди, де може, щоб ми, борони Боже, не здобули собі у світі якогось приятеля! Чому ми такі страшні для інших, що не хочуть нам дати можливості

жити? Ми мали на наших землях народжених німців, і вони були певною мірою прихильні до нас. А що виявилося...

— Данилко, — перервав Іво його мову й подав йому склянку содової води. — Ти забрив у політику, а політики ти не скінчиш ще довго і наш потяг від'їде! Кажи, що було з Боженкою?

— Будь терпеливий, Іва'. Я мусів забристи, як ти кажеш, в політику, бо вона стала впоперек нашого з Боженкою кохання. Як я не рішався забрати її в невідоме, то значить, я мусів лишитися з нею, так чи ні? Поминувши те, що за мною шукали, і я не був такий безпечний, як вона мене впевнювала, то залишившись там, я мусів би сказати собі раз і на завжди, що я в двадцятьсім років пішов безсоромно в резерву. Твоя, брате, участь у боротьбі скінчилася і твоя батьківщина — Гуцулія, Бойківщина, Поділля, Лемківщина, Полісся, Волинь, та все інше, нічого від тебе не дістануть. Даремно природа наділила тебе силою волі, відвагою, енергією, гартом, даремно дали тобі військове знання, сприт у боротьбі. Ти сам скапітулював для жінки. Амінь! Я сказав їй широ: «Я маю два кохання. Хоч слово «кохання» стосується тільки до тебе, бо почуття до батьківщини, це любов, проте обидва ці почування однаково сильні, і я хотів би зберегти обидва, але як? Вона заплакала тихо, не схлипуючи, тільки слози брилянтами заблисли на її довгих віях. Вона не хотіла, щоб я їх бачив і відвернулася, але я помітив їх, і мені стало боляче, просто нестерпно. Ви обидвое здогадуєтесь, що я тулив її до себе і зціловував її слізози. Вона шепотіла мені на грудях:

«— Я не плачу, я не хочу плакати», — ніби бадьоро, а в голосі нотки розпуки.

— Я успокоював її і впевнював, що ми залишимося на завжди разом.

«— Ти маєш таку силу наді мною, — шепотіла вона. Скажеш слово, і я м'якну, як віск. Я часто думаю про твою країну, якої не знаю. Для мене вона чужа, таємна, незнана. Все ж я не можу відірвати думок від неї. Мої думки літають далеко-далеко у смерекові Карпати, в широкі степи,

на високі могили, рвучкі потоки, зелені балки та гаї — в твою рідну, чудову країну! Чи вона не могла б прийняти мене? Я вже її люблю і твій народ, бо кохаю тебе. Він для мене приманливий, як казка для дитини. Я відкрила, що не маю власних мрій, ні власних бажань, відколи зустріла тебе, бо я хочу жити твоїми радостями та твоїми змаганнями».

— Я очадів, сп'янів, я присягав їй, а вона мені, я бачив тільки її, а вона мене.

Данилко тер скроні двома пальцями, піт виступив йому на чолі, губи тремтіли, здавалося, він от-от розплакеться. Ляна не дивилася на нього, її очі були напівзаплющені, наче вона не хотіла бути свідком чоловічих сліз. Іво думками, почуваннями і враженнями був з Данилком. Власна справа та пов'язані з нею труднощі відійшли набік, Данилків біль передався йому. Але він був і розгублений, хоч до нього, Іва, ще не дійшов кінець цілої Данилкової історії. Івові думки понесли його в новому напрямі, і він приглядався їм, ніби чужим. Коли віддаватимуть архів, то ніхто з проводу не спитає їх про їх особисті переживання. Для команди вони не існують. Наказ. Вислід його. Зразкове виконання завдання — от що важливе. За нього можна одержати медалю, похвалу, підвищення в чині. Що в тому часі відчувало серце, що передумав розум, як терпіло тіло, не належить до справи і в ніякі акти не буде втягнене. Люби, людино, терпи, гинь, але завдання, яке накладає на тебе батьківщина, виконай! Куди ж воно належить?

Запалив Данилкові цигарку. Вдавав, що не помічає як йому легенько тремтіли руки. Затягнувся й собі димом. Не принаглював до розповіді. Поглянув тільки на годинник на руці. Кинув погляд на Ляну, що все ще сиділа з похиленою головою. Що вона думає? Що відчуває? — хотів знати. — Чи можливо, щоб і вона кохалася колись в Данилкові і такі розповіді їй були не в смак? Та ні ж!

Данилко знову почав дуже тихим голосом, що все більше й більше набирає сили й приспішеної темпа:

— В найбільш невідповідну хвилину почувся гуркіт мо-

торів. Світло мигнуло в вікні кімнати, де ми були, просунулось одне, за ним друге й третє. На конарах дерев відбилося світло рефлекторів, поскакали світляні зайчики по зелених коронах каштанів, що росли край городу. Кілька авт заїхало на подвір'я. Поворот із любовної екстази до жахливої дійсності був несамовитий. Вояцька настороженість вмить прокинулася, пістоля була відразу в руках. З гостинної кімнати почувся розпачливий крик господині. Загупали важкі кроки й почулась лайка. Боженка впала мені на груди, шукаючи захисту. Вона, очевидно, не зрозуміла ще цілої ситуації. Вони впали на мій слід! Я вмить збагнув ситуацію! Тут же мені кінець! — мигнула думка. Але тепер, видно, свідомість небезпеки, що грозила мені, дійшла і до неї, бо вона відхилилася від мене й шепнула: «На веранду і в город! І туди далі! Втікай»!

«— Без тебе? Ні! Ми присягали...»

— Я потягнув її за собою, але було запізно. В двері ввалився вояк-старшина і зажадав піднести руки. У відповідь я вистрілив, і позадкував на веранду, потягнувши за собою Боженку. Старшина впав на землю, загородивши вхід до кімнати. Ми вже були на веранді, коли в кімнату вдерлися інші. Раптом вона вихопилася з моїх рук і, розпростерши руки, загородила собою вхід на веранду. Це сталося так нагло й несподівано, що я не встиг перешкодити. Три стріли нараз і Боженка з тихим зойком впала на позрі. Постала стрілянина, я косив людей, які хотіли дійти до мене, аж моя пістоля замовкла. Остання куля вилетіла з неї, і я відкинув її геть. Напасники, видно, збагнули мое становище, бо раптом рев радости прошив спокій ночі.

— Я побіг з веранди дерев'яними сходами в город, поміж кущі, поза овочеві дерева якогось саду. Біг перед себе. Не знову куди і не знову як. Біг у якійсь гущавині, правдоподібно, чиється городини, падав, заплутувався, знову підводився і знову падав. Стріли й голоси віддалювалися, тепер відзвивалися тільки собаки. Зойк Боженки гнався за мною. Нарешті я спіткнувся на чомусь твердому, впав і знепритомнів. Обвіяло мене холодом, і я більше нічого не знову.

— О, Боже, о, Боже, — шепнула Ляна.

— Коли розплющив очі, не знав де я, ані що зі мною діється. Щось шуміло біля мене й обвівало холодом. Рука доторкнулась піску. То була ріка, то був беріг! То було місце, де ми зустрічалися! Пісок підо мною, небо ледь помітною ясністю на сході, каменюки оброслі темним мохом. Недалеко рожевів кущ шипшини. Я був поза межами столиці...

Стало тихо-тихо. Десь дорогою проїздило авто. Відкільяється наднеслися надмірно голосні людські голоси.

— Пора, — перший відізвався Данилко і даремно намагався нагнати на обличчя байдужий, самопевний вираз. Підвівся й помалу пішов геть від них.

— Пора, — повторив Іво, не рушившись з місця і з скорботним, повним жалю поглядом повернувся до Ляни.

— Пора, — промовила й вона ледве чутно. — Пора! — повторила, наче принаглювала його, щоб підвівся й поспішив за Данилком.

Ні одне з них одначе не ворухнулося. Спершу оглянулись за ним, в їх очах біль і зрозуміння, але за хвилину їх погляди таки повернулися на себе.

Скільки часу минуло — не знали. Що Данилко без поспіху, не оглянувшись ні разу, доходив майже до підмурівку тераси готелю — не бачили. Що плюскіт води біля мосту, де вода була найглибша, втихав, а людські голоси, розсміяні й веселі були щораз блище — не чули. Данилкова розповідь важким тягарем поклалася на їх думки, віdbилася на їх особистому почутті. Хоч були там між ними обіцянки, надії, запевнення, що все буде добре, то це таки було розстання.

3

Господиня готелю, ввічлива й чепурна, з досвідом в очах та свідок не одних складних чи пікантних ситуацій, не зрадилася ні словом, ні поглядом, що губиться в здогадах. Чи він, Іво, допоміг Ляні перейти кордон, і тепер з'явився її

чоловік, якому вона так жваво вибігла назустріч? Чи цих двоє молодих насолоджувалися життям та його можливостями в таємниці перед чоловіком? Чи вони не насолоджувалися, хоч до себе не були байдужі? Щось, ту трійцю з'єднує, але воно сковане перед чужим оком, якесь стримано-дружнє. Суперники вони чи друзі ці два молоді чоловіки? Все ж тому, що ні на одне з них питань не могла знайти задовільної відповіді, відсунула їх від себе, впевниши себе, що найважніше тут, щоб вони заплатили.

Сказала дуже ввічливо «Авфвідерзеен», побажала щасливої дороги, попросила колись знову приїхати і, коли тільки автобус щораз більше віддалювався від її готелю, викинула їх із своїх думок. Так, вона вже неодному дала притулок, що крадьки переходив кордон, тож чи можливо всіх пам'ятати?

Швидкий поїзд не витрачав часу на дрібні станції, ковтав простір, і з кожною годиною зникало за ними по шістдесят кілометрів. Струми дощу, що спливали на шибках вагонів на одному відтинку дороги, висихали й зникали від сонця серед лісів чи долів на другому. Все, що було за вікнами вагону, не мало для Іва ніякого значення. З подібним настроєм міг би їхати довгим тунелем, де панує темнота, або летіти понад стратосферою, теж у вічній темряві. Кожна хвилина наближувала їх до Нюрнбергу, де Ляна висідала.

— Ляно! Дай мені свою адресу! Як же так? — засипав її закидами й питаннями, висівши разом з нею. — Втікаєш від мене чи що? Я не знаю, де тебе шукати! Ти не можеш мене так лишити, бо піду з тобою і не вернуся до вагону!

— Мене не треба шукати, — вона відібрала свої речі від нього. Візки, повні валіз, торб, клунків і скринь, що переніздили пероном, розділювали їх, відсували набік, не дозволяли докінчити речення. Кондуктори проходжувалися здовж вагонів, перекликалися, давали якісь пояснення пасажирам. — Я знайдуся сама! А втім, у мене немає постійної адреси. Я так, як Фігаро, і тут, і там...

— Чому не їдеш з нами до Мюнхену, до Інсбрику?

- Тепер?
- Так!
- Я думаю, що мені не пора тепер там бути..!
- Але ж ми не домовилися, де зустрінемось, куди до тебе писати! Ляно, я не можу так...
- Ми дуже легко можемо одне одного знайти. Що таке адреса? Сьогодні тут, а за місяць можемо переїхати куди інде. Особливо ж я, немов той циган, у вічних мандрах!
- Але я хочу зв'язку з тобою! Я не хочу посередництва полковника Банатюка! Що ти кажеш, що ми легко можемо знайтися?
- Дай оголошення до газети, до «Трибуни».
- Яке оголошення? — і дивився на неї поглядом, що нагадував градову хмару.
- Залежить, що будеш переживати. Ах, ти нездогадо! Розгорни трохи свою фантазію. Наприклад, «Гора жужелю насувається на оселю», то я буду знати, що ти маєш труднощі в розв'язанні своїх заручин. Або «Овид розширився, і легко віддихати!», тоді я знатиму, що ти вільний. Якщо, очевидно, ти не забудеш мене до кінця цього місяця! Може, і я помішу щось у «Трибуні». Слідкуй! Тільки ради всього святого будь більше здогадливий і вмій читати між рядками! Ну, тепер прощай..! — і простягнула йому руку.

Стиснув її, відвернувшись плечима до вагону, біля вікна якого сидів Данилко.

- Я так хочу залишитися з тобою! Так хочу. Чи можу?
- Ні! Скінчи своє завдання! Спершу в Мюнхені, а тоді в Інсбруку. Ти і Данилко. Ти старшина, ні? Ти вмів глядіти смерті в очі, а тут такого трагізму немає! Подумай, що Данилко пережив!

— Для мене вже в цій хвилині світ померк!

— Іво! Будь сильний! Це твоя роля підбадьорувати мене, а виходить, що я мушу підтримувати тебе на дусі! Всідай! Кондуктори зачиняють двері!

Вона легко підвелася навшпиньках і поцілуvala його. У вікні Данилко повернув голову в інший бік. Поїзд пома-

лу рушив з місця. Кондуктор на східцях простягнув руку до нього.

Коли вийшли з Головної квартири і за ними залишилися похвальні слова та військовий настрій, тільки тоді усвідомили, що їх завдання справді завершене. Захопили все таки з собою трохи надій і підбадьорення та ще згадок і їх настрій став більш бадьорий і крок жвавіший. Знайшлася тема до розмови, далека від особистих справ, а дівочі постаті, що їх минали, притягали їх погляди. Зловили себе на тому, що якось без узгіднення та питань згідливо прямували до тієї маленької каварні, в якій були перед акцією.

Не могли збегнути, чи то справді проминули роки, відколи сиділи тут, така зміна зайшла в усьому. Все приміщення було перемальоване, прибуло більше обслуги, що була в одностоях, замість патефону, грала оркестра з кількох чоловіків. Молоді люди, жадні розваг були більш елегантно вдягнені, з'явилося більше різноманітних напитків та юстивного. Чудо! Все ожило. Тільки для них немає зміни на краще, так начеб вони належали до істот, для яких життя не повноправне самостійне існування, а комірне животіння.

— Як ми колись тут сиділи, чи думали ми, що саме такі додатки будуть до нашого завдання? — відізвався Данилко.

— Якоюсь мірою, ти навіть плянував їх, але... я...?!

— Ти і Ляся — кохання, що?

— Так.

— Що ж тепер?..

— Я не знаю напевно... Одного я свідомий, що не можу одружитися з Мартою... А що ти зробив би на моєму місці?

— Я? Я романтик! Я пішов би за коханням!

— І я йду, але...

— Розлюбив Марту, що?

— Чужа стала...

Пили. Між реченнями видовжувався незаповнений

словами час.

— Такі ми, Іванку, були собі близькі, завжди були разом, а от прийшла така пора, що ми не можемо нічим допомогти один одному. Не міг ти мені, не можу я й тобі.

— Хіба, що Марта закохалася б у тебе...

— Ідея! Але я не вибираюся до Інсбрuckenу, буду крутитися якийсь час у Мюнхені.

— Дивно. Два друзі, два побратими й обидва вийшли з пораненими серцями з дорученої акції...

— Дивись, щоб не вийшло таке, як у мене...

— Не повинно...

— Добре подумай чи Ляся...

— Запізно думати...

Знову ковток рідини, і Данилко підвівся.

— Ну, то бувай, друже. Я пішов, — і кинув монету на стіл. Іво не питав куди, не підвівся. Спитав тільки:

— Чи зустрінемось...?

— Може... як не поїду до Еспанії... може до Бельгії... то...

4

Стало відразу холодно, як тільки поїзд заїхав у гірську смугу. Понад зеленню дерев біліли засніжені шпилі. Виринуло й зникло за горбами гірське шосе. Тут і там заблистоє плесо води. Сперши голову об тверду стінку вагону, Іво заплющив очі і намагався не бачити нічого. В усьому, що було тепер за вікнами вагону, була Марта. Свіжа, життерадісна, повна надії на нове щасливе життя. Справді! Яка досада, що саме він мусить розчарувати її, знівечити віру в чоловічу вірність, замінити понурістю отой світlossenний вираз її обличчя! Дівчина заслужила на найкраще, але мусить відійти з його життя. Навіщо їй чоловік, що любить іншу?! От свідки їх кохання, там над озером, і на шпилю, звідки поглядали на Цугшпіце, і навіть оті старі сосни, і вони могли б щось сказати. Здавалися такі повні почуття хвилинни, палкі, захопливі, а от тепер ніби небо,

що вкрилося хмарами та сковало свою синяву, ті хвилини втопилися десь у минулому і не промовляють більше до нього. А от зарис Інсбруку, до якого саме під'їздить, нагадує не тільки полковника Банатюка, але й відтворює в уяві його першу зустріч з Ляною. Здавалася тоді така непомітна, не гідна уваги, а от встигла заповнити собою цілий його світ! Марта була кохана дитина, але «дитина», а Ляна — жінка, свідома своїх бажань і сили, і чару, що від нього не може звільнитися.

Як на злість, не тільки Добриня Левицький і Тосько Сперкач були вдома, але приближалося ще якихсь двох, яких Іво ніколи не бачив. Сиділи при невеликому столі, чиясь рука тут і там підносилася вгору з картою в трьох пальцях, яку дуже обережно, або рвучно витягала з цілого їх вахлярика в другій руці. Карту клали легенько, обережно, з любов'ю, або сердито жбурляли на середину стола. Якісь слова, що були шифром для Іва, який не любив карт, переходили від одних до других, погляди були вдивлені в вахлярики карт, або сковзували на ті, що були на столі із зосередженою увагою, із перекривленими устами, або глумливо стягнутими бровами. Так усі були захоплені грою, що навіть не помітили, як Іво увійшов до кімнати. Тільки, коли він дійшов до свого ліжка, на яке хлопці накидали все, що їм заважало, Тосько повернув до нього голову й відізвався неозначено «а-о», начеб він перед хвилиною вийшов і тепер вернувся до кімнати. Зате від Добрині дійшов голосний вигук, що мав означати радість із зустрічі, але, як за мить виявилося, не його власної.

— О, дивіться, Мартина радість з'явилася! — вигукнув і ніби обухом вдарив по голові Іванка. — Дівчина очі виплакала за погибшим рабом Божим Іваном, своїм нареченним, а виходить, що він ні трохи не потерпів! Ти живий, генерале, що?

— Не знаю, — відповів і одним рухом скинув на підлогу всі речі, що їх наскідали на його ліжко. — Живий, здається...

— То поголися й біжи до неї! — порадив Тосько, не виймаючи з уст цигарки. Дим цигарок, що піднімався над чотирьома головами тоненькими струмочками, клубився й перемішувався та заповнював невеличку кімнату сивим чадом.

— Та нехай там ще одну нічку перемучиться, що вам то шкодить! — докинув, ніби дотеп, чужий хлопець і розсміявся на повний голос. — Королем її, бестію, королем! — загорлав і накрив своєю картою ту, що була на столі. Про свою увагу, правдоподібно, забув.

— Лишіть його, — порадив Добриня, кинувши уважний погляд на Іва, що важко впав на ліжко. Очі його зупинилися на видутих рукавах його ж вітровки, яку він повісив був на дверях перед виїздом. Здавалося йому тепер, що то було півторіччя тому. Той такий не важний чин не зберігся в його пам'яті ані секунди, але тепер кричав криком пережитої з Мартою хвилини на шпиллю гори. З радістю відіслав був тоді тих дітваків геть, щоб бути з нею на самоті. Святий Онуфрію, зовсім забув про тих дітваків! Тепер благав би їх, щоб не залишали його з Мартою на самоті. Дивився на рукави, що зберігали форму його рамен і думав, чому прив'язуються переживання людини до одежі, до речей, до будинку, до природи. Щоб за якийсь час мучити її самою згадкою? Щоб збуджувати викиди совісти? Щоб відвернутися з відразою?

Тепер така дошкульна відраза була в нього супроти себе самого. Заліз у таку принадну халепу, що тепер не знає як вилізти з неї. Заплющить очі чи не заплющить, але бачить тільки одну дівочу постать, відчував її цілим єством, усім бажанням, усією волею, а право й претенсії має інша.

Стіл, за яким курили, вигукували й сперечалися картярі, був віддалений від нього на півтора кроку, але в Іванковій уяві він був далеко від нього, на цілі кілометри.

Ранок проптерезив думку і наказав діяти більш обдумано, солідно й гідно. Його два співмешканці хропіли на всі

голоси. Сивий дим з невибагливих цигарок пристав до стін невеличкої кімнати, до речей, що там були, завис у повітрі, бо ніхто з тих, що курили минулого вечора, не здогадався відчинити вікно. Йван відчинив вікно коло свого ліжка і, подумавши, що немає потреби йому спішитися, ліг знову. Праці в нього не було, а студії в університеті в Інсбруку, куди він устиг вже записатись, починалися восени. Ще кілька годин ділило його від якоїсь рішучої дії, а що Добриня і Тосько похрапували, то він був певний, що Марті ніхто ще не доніс про його поворот.

Зустріч з Мартою, що була неминуча, наповнювала його такою люттю, таким нервовим напруженням, що починав боятися сам себе. Неможливо стати віч-на-віч з з нею в такому настрою! Очікував, що в голові от-от почнуть вистукувати молоточки, або запече, як звичайно бувало, коли він перехвилювався. Він боявся її сліз, плачу, бо вони можуть викликати цілком небажану реакцію. Аби тільки полковник Банатюк знову знайшов якесь завдання! Аби він знову покликав його й Ляну! Може, краще було б поїхати мотором до Інсбруку, до полковника, замість іти до Марти?

Всупереч його бажанню, ранкові години помчали вперед з незвичайною швидкістю. Коли гладив перед дзеркалом свою бороду, приглянувшись колючкам темного заросту, не міг не помітити зміни на своєму обличчі. Вираз його очей був тепер інший, суворий, напружений, постарілий. Обличчя витягнулося і схудло. Щось спалахувало й гасло в ньому, це навіть він помітив. Мило обсихало на його бороді, бо він, задумавшись, не переставав гострити бритву на паску на одвірку. Почуття — як перед початком битви, — думав, — треба конче обдумати тактику, плянувати відворот, і то на двох фронтах — Марти і її рідні, точніше бабуні, — коли стрінеться з «ворогом». Треба передбачити їх реакцію і свою поведінку. І хто був би подумав кілька місяців тому, що саме так уложиться його справи! Долю мільйонів людей хотів вирішувати, до чого відваги йому ніколи не

бракувало, а коли дійшло до справи з наївною дівчиною, невинною й щасливою, якій він відмовляється бути товаришем життя, то він перетворюється в боягуза, хоч і знає, що це смішне й неважне у ширшому значенні. І нікому не цікаве. Так, так, але це його життя, і це її життя — дівчини, що повна віри в нього, носить заручиновий перстень, як запоруку незмінної вірності.

Знерухомів із бритвою в руці. Перстень! Де дівся його перстень? Залишив його тут! Мусить десь тут бути, не продали ж його хлопці на тютюн! Має заложити його на палець? Або ні, хай вона відразу здогадається. І звернути їй? З одною половиною бороди поголеною, а другою намиленою, він кинувся до нічного столика шукати персня. Стягнув коц з Добрині, з Тоська, але персня ніде не було.

— Де дівся мій перстень, який я залишив тут? — зверещав над ними. Збуджені зі сну хлопці, повернули до нього голови й закліпали очима.

— Чого верещиш? — спитав Тосько, позіхнувши на всю губу. — Тут нема диктатури, і військова влада тут ні при чому. — Добриня міжтим склався під коц, видно, вирішив, що «Революціонер» сам полагодить справу. — Ти перше пригадай собі де ти його залишив. Пригадуєш? На підлозі, от де! Нас він не цікавив, хоч немало грошей взяв би за нього! Міг собі лежати й до кінця року. Подякуй господині, що знайшла його і скovalа для тебе.

— Що ти мені тут проповідь говориш? Можна було одним реченням сказати! — Іванко знову повернувся до своєї бороди. Тосько лежав горілиць і приглядався йому.

— Ти виглядаєш, як крук, — висловив свою думку. — Ніс витягнувся, обличчя почорніло, ще й крячеш...

— І для таких ми гинемо в боротьбі за державу, — сказав Іво ледь відхиливши одну половину уст. Натягнувши шкіру, з увагою стягав мило з обличчя.

— Що ти там бурмочеш, генерале? — почав Тосько дуже солоденьким голосом, але, видно, пригадав щось із попереднього вечора, зірвався з ліжка й кинувся шукати

чогось між розкиданими на столі картами. — Що він мені тут говорив, що то був ас...? Добриня! Ти пригадуєш, що Влодко кидав тут...

Із розвіяними чупринами, потираючи то груди, то рамена, вдалися в якусь незрозумілу для Іва розмову. В запалі слів, Іван був певний, що вони забули, що він повернувся.

5

Вілля «Соняшник» дрімала, затінена соснами й смереками, і тільки частина червоного даху показувалася поміж ними. Було тихо й сонно, начеб мешканців тут і не було. Вікна віллі були зачинені, на горішньому бальконі не було нікого, тільки на долішній терасі снувався дим цигарки над столиком. З димом виринали й виразнішали, немов і справді появлялися перед ним мешканці віллі. Спершу відповідна до віку зачіска і вся велична бабунина постать, за нею все ще з густою, хвилястою чуприною її син, суддя Лідинський, а потім трохи метушлива, трохи затурбована пані Наталя, Мартина маті. Ось вони, «вороги», невинні люди, на яких він готове наступ! Мусять піддатися! І він, щоб не дати можливості заволодіти собою непотрібним думкам, кинувся вперед, наче в справжній бій!

Дві срібні сосни біля фіртки, які він саме мінав, насищені свіжістю своїх шпильок, та запах маленьких шишок сусідніх смерек, війнули якимсь спомином, який однак не викликав сильнішого почуття. Коли хоч трохи сподівався або чекав, що ці спомини, матимуть якусь силу, то тепер міг упевнитись, що то було даремне сподівання. Вони втратили свою силу, як і почуття до Марти.

— Чи ж би це справді поручник Іванко? — десь збоку почувся запит, і бабуня в капелюсі, які носять мешканки гір при згортанні сіна, з китичкою гірських квітів у лівій руці, з'явилася перед ним, немов справді за помахом чаюдійної палички. — Знайшлася наша згуба! Ну, прошу!

То добре! Вітаю! — і простягнула йому руку до поцілунку.

— Прошу ближче. Дорко з Наталею поїхали до Інсбруку розглянутись за мешканням, бо прийшло вже повідомлення про перенесення з Відня, а Мартунька пішла на Велике озеро купатись. Прошу, прошу на терасу, я знаю й розумію, що молодим спішно стрінутися, але не зашкодить посидіти трохи з бабунею, яку залишили саму, — все голосом привітним, з легкою усмішкою на устах, що не втратили своєї принадної форми. — Нап'ємося содової або чистої води з малиновим соком, бо на щось сильніше в таку спеку немає охоти, — і пішла спокійним, маєстатичним кроком на терасу, певна, що він не відмовиться й піде за нею. Достойна в своїх руках і принадна своєю постаттю літньої жінки, що не плаче за молодими роками.

Іво сів, вмить охрестивши бабуню в думках «хитрим лисом», бо такі запрошені були не без причини. Все ж здобувся на чесність.

— Водички з малиновим соком радо нап'юся, — сказав і з тugoю зідхнув за пивом. Ковтнув би з насолодою, і з тим бажанням відразу віджив спомин. Ляна! Якісь слова, напевно, зараз градом посыпляться на нього і, хоч він не мав причини їх боятись, все ж не хотів вибухнути неперебірливою мовою, що йому, він знов, приходило легко й скоро. Рух, яким бабуня скинула капелюха, та, пригладивши волосся, кинула його на поруччя, був рухом Марти, тільки більш стриманим, та опанованім. Схопився з фотелю, щоб допомогти їй внести з кухні дзбанок з водою, склянки та пляшку на дерев'янім підносі. І зараз же так само спішно засвітив сірника й піdnіс до цигарки, спершу їй, потім собі. Відчував її уважний погляд на своєму обличчі.

— Давно ми не мали приємності оглядати Іванка, — промовила, вдивлена в його очі. — І мусіли бути якісь незвичайні пригоди, бо відбилися на зверхньому вигляді.

— Так, — сказав він тільки і, заокругливши уста випускав коліщатка диму в простір.

- Напевно були якісь важливі справи.
- Так, дуже важливі.
- І призначенні тільки для вибраних.
- Дуже влучний здогад.

Вона рушила головою, звівши вгору брови й повторила за ним, ніби дивуючись:

— Здогад... — докинула вже іншим тоном. — Таємниці ми, звичайно, шануємо і не беремося їх відгадувати. Вони мусять мати якесь відношення до справи нашої державності.

— Так, прошу.

— Дуже похвально! Все ж, цікаво знати, наскільки вони зачіпають інших. Чи такі... випади... будуть частіші?

Іво, який починав уже крутитися на фотелі, ковтнув води. Це питання видалося йому дошкою серед хвиль.

— Так! — запевнив дуже скоро й надмірно голосно. І, похопившись, додав спокійніше: — Я думаю. Ми ж не здобули ще незалежності.

Бабуня затягнулася димом і теж дуже спокійно сказала:

— Ні, ми ще її не здобули. Чи не думає поручник Іванко, що така ситуація відіб'ється на подружньому житті?

Ні, доля несподівано таки виявилася ласкова для нього, сама вигладжувала йому дорогу до волі!

— Я думаю, — запевнив її вже з меншою готовістю, щоб не викликувати підозріння.

— В кожній справі дві сторони. Посвята — справа шляхетна й потрібна. І борці конче потрібні. Але появляються на світі діти, яким перш усього треба дати нагоду вирости, бо ж і боротьба ведеться для них, і мають вони повне право на опіку батьків. Чи не думає поручник, що людина зв'язана боротьбою, яку ми всі признаємо святою, не повинна в'язати своє життя з іншою людиною?

Справа була поставлена руба без найменшого його зусилля. Вона відчиняла йому двері до бажаної волі. «Боже, — подумав, — як легко приходить розв'язка моїх

заручин! Та хай така бабуня живе хоч сто років! Все ж виявiti свою радiсть було таки незручно.

— Я не накидую себе і боротьби ніколи не зречуся, — сказав гордо i, хоч це була таки правда, але іншою правдою було й те, що в ту хвилину він в думках висилав телеграму до Ляни: «Запілля впало. Перші позиції мусять здатися»!

— Певно, — признала бабуня. Цигарка жевріла між двома пальцями, спертими на поруччі плетеного фотелю.

— Ніхто не підозриває. I, думаю, це цілком зрозуміло, що й ми своєї дитини не накидуємо. Як будете колись мати своїх дітей, то зрозумієте, що перший обов'язок батьків берегти дітей, дати їм можливо нормальнє життя й велику любов. Мій Дорко ще хлопцем приєднався був до своєї частини війська, але він не мав тоді навіть нареченої! Ми з чоловіком благословили його на подружжя тільки тоді, коли всі небезпеки залишилися за ним.

— Тепер трохи інакше дивляться на світ. Тепер і дівчата включаються в боротьбу! — Іванко знову ковтнув води з соком, не помітивши навіть бабуниних нагло здогадливо звужених очей. Він чекав тільки хвилини, коли можна буде перервати розмову і вийти. I хоч йому не було ні трохи спішно на Велике озеро, то він знову, що неможливо було й оминути зустрічі з Мартою. Відповіді на його увагу він навіть не чув, бо саме в тій хвилині помітив на столику біля дверей між газетами «Трибуна». I тепер уже Ляна заволоділа ним неподільно.

Хід на Велике озеро забрав би багато часу. Він узяв мотоцикл не зважаючи на голосний спротив обидвох співмешканців. «Що ти собі гадаєш».. i «Ми обіцяли бути»... i «Тобі здається, що то твоя власність, і береш її коли тобі подобається»!.. i ще «Уявний генерал»! Ivo на всі їх слова тільки натиснув на газ. Відкрикнув:

— Як мене не було, ви також користувалися ним скільки хотіли! I певно забули, що це не тільки ваша власність! Підійті трохи пішки! На добре вийде! — i

всміхнувся до них ще й махнув на прощання рукою. Вони також махнули руками, але цілком іншим рухом.

Доки ще їхав оселею, її асфальтовими вузькими вуличками, колеса котилися гладенько. Коли ж минув сіножатъ, на якій люди згортали скошену траву і доріжка почала крутитися під гору, колеса захиталися, заскакали підкидаючи його, як клунок. Крізь малинник, що майже лягав своїм довгим пруттям на доріжку, крізь гущу дерев, що близько підсувалася до нього, їхав то в гору, то в бік, то нижче, то вище. Був час, коли саджав Марту за собою й наказував, «тримайся мене, тримайся міцно!» і збільшував біг й допитувався: «Страшно? За звичкою, після стільки днів розлуки, вона напевно сама пригорнетися до нього, бо мусить відвезти її до дому, що б там не було. Не може вірити, що в його неприявності вона закохалася в іншого і так, стрінувшись, вони відразу й розійдуться. А, може, однак? Ну, яка смішна думка! А, може?... Чому ж ні? З'явився хтось новий, його не було... Може, тому бабуня сама так радо й легко підсувала розв'язку заручин? Хтось більш підхожий до їх пестійки, людина на становищі і бараж... Так, так, цілком можлива ситуація, що відразу широко відчиняє перед ним двері у вільну дію!

Серце наповнилося радістю, скаламученою доволі обурливою думкою. Як могла?!

І він, похилившись до переду, натиснув на газ.

Люди на сіножаті спішно стягали не висушену ще, як слід, траву до малих будок, розкиданих тут і там. Вони бачили грізну хмару, що підходила, підплівала до оселі. Ці соковиті трави були їх життям, їх дорібком, кормом для худоби, і вони стерегли їх. Люди над озером — мала їх горстка — рахували на дні свій побут у горах, вони прибули з великих міст, часто закурених і задимлених і хотіли якнайбільше гірського сонця та свіжого повітря. Розтягнулися на березі, плавали човном, сиділи за столиками, що їх розложили майже над самим берегом. Гори залісені високими деревами, що з усіх сторін скували

темно-зелене плесо води, простеливши над нею блакитну поволоку, цілком сковали грізну хмару. Ніхто не спішився відходити, ніхто не шукав захисту, навіть не поглядав на небо, чи не має небезпеки і не люне тут за хвилину такий частий улітку дош.

Примістивши мотоцикл, Іво підшукав додінне місце за одним із столиків і розглянувся по людях на березі і по тих, що в човнах. Він належав до далекозорих і був певний, що навіть на другому березі озера, до якого саме причалив якийсь човен, він пізнав би Марту. А втім, озеро не було велике і не треба було надто доброго пливака, щоб опинитися на другому березі. Човен прив'язали до кілка, і пара людей розглядалася, треба думати, за якимсь пригожим місцем для відпочинку. Іванкова увага повернулася знову до тих, що були на цьому боці, біжче до нього; тією дівчиною на другому березі не була Марта. Але й тут він її ніде не помітив. Хіба вже вернулася додому? Але він нікого не зустрічав подорозі, хіба доганяв тих, що йшли до озера! А, може, й вона десь там на другому березі в тіні якогось куща?

Праворуч від нього — поверховий будинок, де на першому поверсі були кабіни для жінок, а внизу для чоловіків, заслоняв перед його зором другу частину берега. Він підвівся, щоб кинути оком і туди, зйшов униз до плоского берега й зупинився, побачивши там якесь молоде товариство. Не встиг однак добре роздивитися, як раптом одна дівоча постать відділилася від гурта — за смаглі від сонця ноги в білих сандалах, темно-блакитна купелівка і біла гумова шапочка на голові. Одним рухом стягнула її, і тоді золотисте волосся розсипалося в бігу, розкидалося по раменах. Бігла просто до нього. Одна мить, в якій справді не міг ще вповні усвідомити собі всього, і її рамена простягнулися до нього, ціле розігріте гірським сонцем струнке дівоче тіло було коло нього, її очі, повні невисказаної, аж закропленої слізами радости вдивилися в нього, а голос щебетливий, переповнений почуттям, впав водоспадом на нього:

— Іванко? О, Іванчику! Та невже це справді ти?, Яке щастя, яке ж то щастя бачити тебе знову, скарбе мій!

Занімілий, ошелешений, заскочений таким привітанням слухав Іванко безладного, щасливого потоку слів, що гарячою лявою спливав на нього. Не встигав відповідати та й, здавалося, вона й не чекала відповіді, засипала його своїми справами, власними зацікавленнями, дбайливо оминаючи час, коли був без неї. Десь там і чогось там — вона не випитувала. Не міг збегнути: справді не зацікавлена, чи дбайливо ховає перед ним свою цікавість. Весь час його неприявності її життя було заповнене таким неспокоєм і тугою, що тільки святі можуть зрозуміти! Від ранку й до ночі була якась така довжелезна віддаль і маса часу, що невідомо було, чим його заповнити! В усьому відмовляла собі, і то все було в його наміренні. Тільки вчора звернулися до неї...

Зелені води озера помутніли, потемніли, захвилювали, з відбитого у них неба зникло сонце, пропала синява. Дерева зашуміли, підхопили відгомін грому і рясний дощ душом впав на них. Марта зірвалася з місця.

— Втікай під дах! Але нікуди від мене! Я біжу одягнутися й зберу свої речі.

Затягнув мотоцикл під дах і палив цигарку. Минаючи будиночок, вітали його в бігу Оля, Оксанка, Ігор та Богдан і ще якийсь юнак, якого ніколи не бачив. Він не привітав його з поворотом, тільки боком, зацікавлено глянув на нього. Мартин залицяльник? Ну-ну..! Берег був за кілька хвилин порожній, зі столиків спливала вода, власник будинку чи його наймит кінчив накривати човни, що погойдувалися на припоні. Шуміло вгорі, шум ішов від збуреної води.

Інший образ літньої бурі був тепер в його думках. Так само шуміли дерева й бурилося небо. Інші турботи хвилювали тоді думку, інша дівчина була тоді біля нього. Думав ще, що байдужа-байдужісенька йому, що він ні

трохи не дорожить нею. Ще вірив у те. А то вже був початок його одержимості нею. Не вірив досі в таке, а от сам упевнився в тому. Одержаній Ляною, що в сні і наяві, наче тінь, наче невідступна сторожа постійно з ним. Тепер чекає на дівчину, свою наречену, що її треба безоглядно й брутально відштовхнути від себе, щоб зненавиділа, щоб сама відійшла від нього. Хіба він спроможний на таке? Був би спроможний, якби отут з'явила перед ним Ляна. Пішов би за нею, залишив би свою наречену. Хай плаче, терпить, соромиться перед іншими людьми такої зневаги з його боку — він таки пішов би за Ляною. Одержаній. Тільки, що вона тут не може з'явитися, вона десь у Нюрнбергу чи де, може, знайшов би якусь вістку від неї в «Трибуні»? Мусить поїхати до полковника Банатюка до Інсбруку, може, там буде та газета, або трапиться нагода купити її. Не піде ж шукати вістки в «Трибуні» для нього до Лідинських!

Дощ усе ще падав, голос біля нього не вмовкав.

— Прекрасно, що ти повернувся, і я знову зможу думати. А то навіть не знала, що інші хочуть від мене. Страшний, неймовірний, незнаний досі неспокій так гнобив мене, що я не могла собі знайти місця! Скажи! Чи справді грозила тобі небезпека, і я відчула її?

— Так, грозила мені... і тобі...

— Ну, певно, як тобі, то вже цілком певно й мені! Тато й мама поїхали до Інсбруку шукати мешкання або купити дім...

— Так, я знаю, бабуля казала, — перервав. — Слухай, а куди пропало молоде товариство, з яким ти прийшла?

— Чого ти журишся ними? Пішли пiti мост до кантини. Вони знають, що я з тобою, і ми так довго не бачилися... Тобі, видно, не цікаво тепер здобувати терен...

— і завис у погляді недосказаний докір.

— Який терен? — здивувався.

— Там, де ти був, то, напевно, не мав часу думати про те, що було тут... А я цілими днями могла бачити ті «терени»...

— Тобі дивно? Мені здається, що я тобі вже згадував, що мій титул на який ти горда, може коштувати життя.

— Я розумію. Перейдім на щось інше. — І зараз же почала розвивати перед ним плян молодих студентів. Хочути влаштовувати літні вечорниці. Запросили і її до співпраці, але відмовилася, бо його, Іванчика, не було з нею. Тепер обидвоє можуть взяти участь у підготові вечорниць. Студентів дуже мало, і то ще такі студенти, що тільки знають, як увійти в двері університету, але ще не встигли нічого навчитися там! Отож з'єдналися з бувшими вояками й запросили на провідника вечорниць — він ніколи не вгадає кого!

— Таки не вгадаю, — признався Іванко, приглядаючись її повному очікування поглядові. — Напевно, не мене, бо я нічого про те не знаю.

— Ні, не тебе, бо ніхто не знав, де ти! Вони запросили твого Данилка!

— Да-ніл-ка?..! А хіба вони знали де Данилко?

— Видно, що знали, бо самі піддали таку думку.

— І зв'язалися з ним?...

— Як досі, то ще ні, але мають запевнення, що Данилко згодиться, бо для нього перейти кордони не є ніякою проблемою!

— Кордони! Що там кордони після всього, що Данилко пережив!

— Що пережив? Ти бачився з ним?

— Певно, що бачився. Данилко трагічно втратив дівчину, яку дуже любив. Можна б сказати, що вона своє життя віддала за нього.

— Ісусе Христе!

— Які вечорниці, можуть бути йому тепер в голові!??

— Так, справді. А, може, навпаки, може, він потребує чогось іншого, чогось, що допомогло б йому забути всю трагедію? Я така була цікава на зустріч з тим твоїм приятелем!...

— Цікава, що?

— Так. Ти так багато говорив про нього! Знаєш, я розу-

мію ту дівчину. Звичайно, я не знаю обставин, як усе те сталося, але я відчуваю щось подібне. Хочу сказати, що коли якнебудь небезпека увижається мені для тебе, що тобі щось грозить, то в своїй уяві я завжди бачу себе в одній ролі.

— В якій ролі? Що ти говориш?!

— Я кидаюся між тебе й людину, що хоче тобі заподіяти зло! Не віриш? Я тільки так бачу це в своїй уяві! В моєму понятті життя без любої людини, коли її тратимо, не має найменшого сенсу!

— Ти це розумієш?

— Так! Я признаюся до того, хоч моя бабуня осудила б мене за таку щирість!

Хотів їй сказати: «Ти розумієш. Добре, що розумієш, бо й я саме так відчуваю!» Але ні! Краще того не говорити, хоч невідомо, чи так справді не було б добре. І з тих безладних думок сказав щось цілком інше:

— Так не можна ставити справи, бо людину завжди можна втратити! І як немає сили, що підтримала б, то треба собі ту силу виробити.

— Я мушу доторкнутися до тебе, щоб повірити, що це справді ти! — відповіла вона, але не зробила того.

Несподівано озеро знову відбило синяви неба, човни заспокоїлися, і з будинку показалися люди. Молоде Мартине товариство наблизжалося вже до них, і вона встигла щепнути Іванкові:

— Мушу тобі зрадити таємницю. Я маю вже шлюбну сукню...

6

Студентсько-вояцькі вечорниці Іванко прийняв, немов вістку про формування другої бойової лінії ще з командиром Данилком. Збори, наради, плянування, суперечки, сміх заповнювали час і не залишали нагоди бути з Мартиною на самоті. Якби Данилко не міг прибути, бо вістки віднього все ще не було, а час утікав, то вирішено вибрati на

провідника вечорниць Іванка. Полковник Банатюк, в якого Іван не один раз бував, не міг йому нічого сказати про Данилка. Більщ, ніж скромне влаштування його кімнати завжди однаково притягало Івана. Кожний раз, як відчиняв двері, сподівався побачити там любу постать. Скуленою й непомітною видавалася йому, коли вперше її там побачив. Той час однак минув. Тепер вона б зіркою сяла, де б не побачив її, але даремні були його сподівання. І не тільки Ляни не було, але й в «Трибуні», що її переглядав у полковника, не було ніякої вістки від неї.

Сказав собі: «До вечорниць». Хай ще Марта втішається безжурністю до вечорниць. Після них він мусить розв'язати свої заручини з нею. Був шорсткий, непривітний у прив奔ості інших, і в тому була своя калькуляція. Чекав, що, може, вона розгнівається на нього, кине якесь гостре, обурливе слово, і тоді вже легко може дійти до розколу. Не забував натякнути на небезпечно вродливого юнака, що прибув з Америки на студії медицини в Інсбрку. Бачив здивування, біль, навіть слізози в її очах, але ні слова бунту, обурення, уваги.

Тепер якось раптом Іванко помітив те, чого не бачив до того часу, не присвячував таким справам уваги. Був же, як той ославлений турецький святий! Заробляв гроші прилагідно, від випадку до випадку. В Карпатах залишилося його добро. Тут тільки Лідинські мусітимуть зробити з нього «людину», допомогти скінчити студії, заплатити комірне, або прийняти до свого дому, вдягнути, накормити, щоб якось влаштувати життя своїй доні та внучці. І своїй дружині, тобто Марті, він нічого не зможе дати сам, поки з їх же таки допомогою не діб'ється якогось становища. А це ж потриває роки! І чому дівчина так липне до нього? Така глибока її любов? Так мовчки й терпеливо приймає його грубінство, якого сам соромиться? Навіть головою не пробігла така його дійсність, коли зустрів Марту, коли почала діяти на нього відсвіжуоче, заспокійливо і в той же час підбадьорливо. Не було часу. Не здавалося важне. Захоплення з нею, віднова його самопочут-

тя після фронту та програної заволоділо було ним докраю. Про ніякі заручини чи одруження він навіть не думав. Старші, її батьки та бабуня із своєю постановою заручин ще й із священиком, впали на нього, як камінь згори, і приголомшили. Піддався. Після того прийшло завдання й палке головокружне кохання з Ляною.

І от стояв роздвоєний, прибитий, розгублений. Треба ж бути чесним, але як, як?

Що більше він вдумувався в своє положення, то більше дивувався, що такі аристократи, як Лідинські, довголітні віденці, заручили свою одиначку з таким, як він. Він гуцул. Гуцулом народився і, хоч як там шліфували його в домі судді Пищанського, то, в душі, таки ним залишився. Вроджене перемішалося з насадженим, і тепер створило роздвоєність в його душі. Замучувало його занехане почуття такту й уважливості до Марти, що його перемагала вибуховість і неопанованість. Йому ставало жаль Марти щораз частіше, він її не зненавидів, дівчина не заслужила на його грубу поведінку. Свідомість того, що залишає за собою не тільки знівечене дівоче кохання, але й насмішку та поговір, стримувала його від рішучого кроку. Ось, гляньте, пішла покинена наречена! Так дерли носа оті Лідинські, а от знайшовся такий, що не схотів їх доні та внучки! І хто? Отой, що дослужився до порожніх кишень, що нічого не має, тільки заслуги, про які ніхто не знає та й не потребує знати. Стара Лідинська із священиком заручувала, перстені благословили, а показалося, що й то не помогло! Говоритимуть, напевно, так говоритимуть, вже тепер Оля й Оксана боком дивляться на нього, шепочуть між собою і вмовкають, коли він наблизиться до них. І вони помічують, що він не той, що був.

Не має охоти кривдити Марту. Але як же жити без Ляни, якої не можна позбутися з думок, із серця, з бажань?!

Її з ним не було, але її сила тримала його подавньому і тепер, здавалося йому, наступило якесь незрозуміле йому духове з'єднання, бо вона була з ним постійно, де б він не

був, куди б не рушився, щоб не говорив. Коли ж Марта наставляла йому свої уста, Ляна не зникала. Навпаки, то були її уста, то була її рука, що обвивалася довкола його шиї, то був її стан, який він обіймав. Це страшне, думав, одну цілуєш, бо того домагається правом даного слова, а про другу думаєш, що не має до тебе ніякого права. Він зненавидів себе самого. То було жахливе й жалюгідне почуття. Нечемність супроти Марти замучувала його, Лянин образ відбирав сон, позбавляв охоти до життя. Хотілося втекти, виїхати кудись і забути про одну й другу. Бажав нового завдання, хай і небезпечного, але з Ляною.

Колись признавався Данилкові, що він одержимий їх ідеєю визволення, віднови України-держави. Казав, що ні про що інше не може думати, не дбає про ніщо, що було б відокремлене від загального добра. Признавався, що до нічого іншого не може змагати, тільки до здійснення їх високої мети, і не бажає осягнути щось тільки для себе особисто. Тільки те, що було потрібне Україні, мало значення і сенс для нього.

Тепер, коли завдання було виконане, коли знову опинився в заручиново-весільному настрою, що панував у дому Лідинських, до якого він тепер ніяк не пасував, він із усією силою відчував, що одержимий теж почуттям до Ляни. Ніщо інше не мало значення, не було потрібне, без неї світ темнів і не мав сенсу самого особистого існування ради. Без тієї дівчини, що в своїй уяві творила квіт папороті.

До вечорниць, — казав собі, — тільки до вечорниць, а там я поставлю справу руба!

7

В день вечорниць у віллі «Соняшник» мала революція. Марта плакала, невістка, всупереч своїй вдачі, воювала словами, тільки радник, що звик до несподіванок та маминих вигадок, найскоріше скапітулював. Від ранку того дня бабуня заповіла, щоб не залишали її саму, бо вирішила їхати з ними до Інсбрuckenу

— І де мама там буде? — спитала невістка. — Мешкання ще не влаштоване.

— Там, де всі.

— Якто? Мама йде на вечорниці?

— Ти вгадала.

— Мама справді не жартує? Таж від нас я буду в буфеті!

Бабуня витягнула з шафи чорну сукню, приложила до себе, спитала, чи не внесе нею понурий настрій і спокійно відповіла:

— В буфеті? Я цілком не вибираюся до буфету. Я і буфет?! Таж то був би сміх на залі!

— Сміх також може бути, як побачать маму.

— Можливо. Треба навчити молодих, що старші також люди!

— То де мама хоче бути?

— Там, де танцюють.

Невістка глянула на чоловіка благальним поглядом, але він не поспішив їй з допомогою. Він знову свою маму і її сильну волю чи впертість.

— Наталю, може маєш вату? — спитала бабуня, розглядаючись за праскою.

— Навіщо мамі вати? Яку вату?

— До вуха. Не хочу чути тих диких звуків. Хто б то думав, що такі Моцарти, чи Шуберти, чи Штравси так скоро перестануть цікавити людей!

— Тепер інший світ і інша мода.

— Ну, не можна сказати, щоб доля обдарувала їх добром смаком. Наталю, де наша праска?

Згори збігала Марта вся в слізах.

— Бабуню, що бабуня робить??

— Я? Те, що й ти. Вибираюся на вечорниці. Що ти хочеш? Щоб я жила тільки в думках?

— Бабуню, таж там будуть самі молоді люди!

— А старі, що, не люди?

— Бабуню!

— Ну, бо я почиваюся людиною і хочу йти між людей.

Чому не затримуєш свого тата? Він також уже немолодий.

— Тато буде грati в карти. А що бабуня буде там робити?

— То залежить. Я ще ніколи не була на студентсько-вояцьких вечорницях і хочу їх бачити. Ти так, Мартунько, говориш, якби старі й молоді не могли бути під одним дахом. А от ми всі тут у «Соняшнику» якось живемо в згоді під одним дахом, а в кожного роки інші.

— Та ні, бабуню, не в тому справа, — вона заломила руки, не дивилася вже на бабуню, тільки на чорну сукню на її рамени. — Ми зійдемося, щоб потанцовати, забавитися, посміятися, познайомитися. Бути з собою. Мама буде за буфетом, тато за столиком з картярами, а що бабуня робитиме?

— Чого ти так журишся мною? Вже я знаю, що я робитиму.

Вона закинула бабуні руки на шию, що відразу стала мокра.

— Я не хочу, щоб з бабуні сміялися, — шепнула, — Я не хочу, я бабуню люблю!

— І тільки? Дитино! Щоб більше журби в тебе не було! Вони посміються з мене, буду я там, чи ні. Я не можу їм того заборонити. Молоді завжди так роблять. Хіба ти не чула насмішливe: «то ще наші бабці таке носили, чи так думали, чи так говорили...» словом, архаїзм, антики нікому нецікаві. Хто б тим переймався? Їх те саме чекає! І хочеш знати таємницю? Старі з молодих також сміються! Гумор страшенно влегшує життя і... зменшує журбу... Словом, я йду на вечорниці, і ви, прошу, перестаньте цікавитися мною, найвище, допоможіть всісті до таксівки й висісти з неї. Дуже вони невигідні. Згори дякую.

— І хочеться мамі не досипляти ночі!

— Ти забув, що я не досипляла, коли ти ще не вмів мені дорікати!?

8

Радник Лідинський примістив крісло для мами на підвищенні для оркестри. Наталя додала ще маленьку подушку.

шечку, щоб бабуня — «стара» — не дорікала, що кажуть їй, немов за кару, що сюди прийшла, сидіти на твердому. Музики, судячи з поскладаних крісел та інструментів, були трохи збоку перед нею, тож сподівалася, що з допомогою вати таки не оглухне. То була добра точка спостерігання. Вся невелика заля, тепер цілком порожня, була перед нею. На стінах, замість прикрас, були вписані на широких стрічках речення із стрілецьких, упівських, дивізійних пісень. Тут і там порозкидані поміж ними вишивки, лагідніли їх бойову суворість. «Дівчино-рибчино подай же ручину», «Засяло сонце золоте», «Ми за рідний народ ідемо в поход», «Гей, повстанці, не журіться, не хиліть голов!» промовляло, нагадувало, закликало із стін.

Ліворуч, у просторій кімнаті, де був буфет, Дорко з своїми приятелями — інженером Остаповичем, професором Рущаком та доктором Волинським розглядалися вже за кутком, щоб якнайшвидше розпочати партію бриджа. Остаповичева перша прибігла до бабуні поцікавитися її здоров'ям та виявити свою радість, що її бачить. Прижмуривші очі, уважно приглядаячись до Рущакова і відразу сипнула новинами Волинська.

— То пана поручника щось довго не було! Мушу повчити панну Марту, щоб не дозволяла на такі довгі екскурсії! Небезично!

— Розстання потрібні для зміцнення туги, — відповіла бабуня. — Ні?

Вона не бачила тих трьох пань від часу Мартиних заручин. Багато дечого від того часу вона передумала й не знала тепер як сприймати поведінку Криханюка. Хто знає куди він їздив і що там робив, зате зміну, що зйшла в ньому, кожний може побачити. І немає ніякої запоруки, що більше таких виїздів не буде і чим вони скінчаться. Дотепом та усміхом та ще жартами бабуня намагалася прибити свою журбу. Мартунин вибір не був найкращий, але як могли запобігти тому її заборонити її зустрічатися з ним? Такі методи не приводять до бажаної мети. Заборони тільки підсичують бажання поставити на своєму. Щиро

говорила з Мартусею, виразно натякнула Іванкові, коли повернувся, і нічого не помогло. Готова навіть дати нагоду Волинській потішитися небувалою сенсацією, як от зірвання Мартуневих заручин. Після його повороту та розмови з ним, повірила, що до того дійде, але час минув, і нічого не змінилося. І що найбільше боліло й обурювало бабуню, це Іванкова поведінка, без ніжності й уваги, немов вони вже яких десять років по шлюбі! Здобув уже її?? Закохався в іншу чи що? Яка тому причина?

Чи Мартуся із своїм неприхованим виявом кохання, вже набридла йому? Чи поруч тих якихсь, нібито великих діл був у нього теж «скок у бік», без яких чоловіки не можуть обйтися? В її гофрата також були такі «скоки на боки», та так майстерно влаштовані, що вона нікак не могла здогадатися, котра то нівечила її спокій. Та й Дорко не завжди пам'ятав про свою Наталю, тільки ж її материнське око було більш спостережливе. Чи це необхідність, потрібна для втримання рівноваги подружнього життя? Чи панове, творці законів, надали тільки собі такі широкі права і волю, заборонивши її жінкам під суворим гріхом, за який чекає вічна кара? Правда й те, що подружжя буває жахливо нудне, і тільки посвята одного з них може врятувати його від цілковитої руїни. Вона сама, без свого гофрата, багато сильніша духом, збагачена зрілістю думки, але якби не Дорко, ніхто не виявляв би їй стільки пошани, що тепер. Кожний, навіть тепер, підходить, вітається, дивується, подивляє, «цілуйручкає». Це не їй віddaють таку пошану, вона вдова без значення і впливу. Це притягає на себе увагу її син, що став тепер в осередку уваги, він тепер щось наче амбасадор, який може допомогти своїм людям чи взагалі людям в їх важкому положенні повоєнного життя. І свідомість, що вся увага до їх дому керована тільки власною користю викликала дуже немиле почуття. А, може, вона все таки помиляється, бо от Остаповичі чи Рущаки не потребують їх та й Волинські можуть обйтися без них, хіба що в одному домі більше вона може похвалитися своїми новинами-плітками. І

ніколи б її, Лідинську-старшу, такі плітки не цікавили, якби оті по суті непотрібні Мартусині заручини. Ще рік і мала б дівчина диплом з музики! З тих вечорниць вона сподівалася виробити собі думку як їй діяти далі та як і чим впливати на батьків. Приспішення шлюбу чи навпаки, відсунення його?

Зайнявши всі крісла під стінами, старші заповнили залю. На підвищення виступило п'ять членів оркестри, покосили поглядом на крісло з подушкою, посміяввшись, що воно для княгині вечорниць, та помітивши, як статечним і ні трохи не старечим кроком підходила до нього Лідинська-старша, споважніли, стримавши свої дотепи. Тільки скрипаль шепнув валторністові ледве відкривши уста:

— Це Мартина бабуня...

— А їй чого сюди? — відшепнув той. — Диригувати збирається?

— Xi-xi-xi! Княгиня вечорниць!!

Не зрадилася, що почула їх слова. За поважним виразом очей ховала свою думку про молодих. Вони всі, оті Мартусині знайомі вже викреслили її з життя! Знайшли для неї якийсь там принадний куток на пустелищі, що називається цвінтарище, і, хто зна, чи не приготовили вже й промови з нагоди її відходу туди, якого, певно, от-от сподіються. А вона, як на гріх, завзялася жити і поки справді дійде вже до того, то ще, чого доброго, доведеться змінювати якесь місце в промові, або Мартуся, одружившись, відійде від них, взагалі порвуть її на кусники. Найсмішніше для неї те, що молоді ще несвідомі того, що й самі крокують у тому ж напрямі — до старости! Чому не подати б собі дружньо рук, замість споглядати на себе із глумом та недовір'ям? І навіть Мартуся, її золотко, і вона прямує туди ж, і як же скорим темпом! Ні, ні, вона не хоче бачити перших Мартусених зморшок, смутку в очах, гостроти зору! Хай уже буде тоді вона у своїм, постійнім, куточку, якщо на світі є щось постійне! Ах, як же чудово бачити, коли розвивається й росте дитина, коли набирає

краси й мудrosti і як же жахливо спостерігати оті зморшки та гіркоту, що приходить з віком, отої спад униз, що викликує жахливу думку: що ти створила людино?!

Зали все ще була порожня як і буфет. Навіть картярі, із Дорком на чолі, з'явилися на порозі, видно, їх хтось закликав. Тільки за дальніми дверима, саме напроти підвищення для оркестри,чувся підозрілий шум, і бабуня сподівалася відтіля «наступу». Молодий хлопець, диригент п'ятичленної оркестри, перевірив свій годинник, звів погляд на дальні двері і, коли вони ледь-ледь відхилилися, повернувся до своїх музик.

Сподіючись гучної галасливої зливи звуків, бабуня затиснула щільніше вату в ухах. Попереджене «барабанним вогнем», поплило щось цілком мелодійне міле для слуху, хоч і нескладне свою будовою. І то не був танець, тільки маршова музика і бабуня скоренько звільнила трохи вату в лівому вусі. Рівночасно дальні двері напроти неї відчинилися, і з'явився молодий чоловік у мазепинці, з левиком на чорному вбранні. Під тakt музики він ішов просто до підвищення, на якому сиділа бабуня. За ним, сформовані за ростом, маршували молоді пари — хлопці в мазепинках, дівчата у вишиваних стрічках. Перша пара радісним коловоротом закружляла в бабуниних думках. Чудова з них пара! Чудова! Їх діти можуть бути прекрасні, підуть у Марту чи в Іванка. Аби тільки не мали його нерівної вдачі... І чому тепер отої якийсь скаменілій вираз у нього? Чому саме після того, як повернувся відкілясь? Де він був? Що робив? Кого стрінув? Накоїв собі якогось лиха? Сказав про те Мартусі? Його врода навіть виграла на тому, став більше мужній, і те молоде дурненьке дуріє за ним, не помічаючи всіх його хиб. Не знає чи не вміє помітити, що такого виразу обличчя давніше в нього не було, і тепер, перед їх шлюбом, він щонайменше доволі дивний! На Мартусю не має чого гніватися, тоді чому оте суvore, без усміху обличчя й чому ані погляду на неї? А, може, це просто її

старіюча уява і надмірні вимоги до людини, що має грati важливу роль в житті її внучки?

В білій сукні, з вишиваною стрічкою на волоссі Марта сяяла. Супроти суверої поваги Криханюкового обличчя, Марта здавалася виплоченням щастя. Він крокував, немов справді на військовій параді, і здавалося, що піднесе руку до мазепинки військовим привітом, але не як наречений, що от-от поведе свою любу до престолу.

Молодий чоловік — Данилко — що маршував напереді, ніби старшина, що провадить свій загін, підійшов до підвищення, ступив на нього й, обернувшись військовим рухом, повернувся до залі. З його ходи, рухів, виразу обличчя бабуня відразу відгадала, що в його дитинстві було те, що в Відні окреслювали «Кіндерштубе». Він був одного росту з Іванком, не менш уродливий, тільки білявий, з виразом обличчя цілком підхожим до нагоди. І бічна, мимовільна думка пробігла бабуниною головою. Ах, такого б для Мартуньки! Чому він не з'явився, поки вона познайомилася з Криханюком?!

Плескали в долоні спостерігачі в дверях буфету та тут і там під стінами.

— Пара вправо, пара вліво! Пара вправо, пара вліво! — командував на підвищенні Данилко, і пари слухняно розходилися на боки і знову поверталися до нього, але вже чвірками. Команда далі наказувала «вправо-вліво», і так утворилися вісімки, що обкрутились і створили колесо, все ще маршуючи під звуки музики «Засяло сонце золоте, народ збудивсь зі сну, і все зірвалось, що живе, країну боронить свою», — потрясло залею, а на бабуниних руках від несподіванки чи від сильних звуків молодих голосів з'явилася «гусяча шкірка».

— Стати стань!

Пари зупинилися, оркестра затихла. Знову команда, і дівчата повернулися лицем до середини колеса, а хлопці залишилися в тій самій позиції. На знак диригента хлопці рушили з місця під звуки мелодійного маршу.

— Будьмо знайомі! — прийшла одночасно команда з

підвищення.

Із зростальною увагою бабуня слідкувала що буде далі. Не спало б їй ніколи на думку, що можливий у якому-небудь виді мілітарний підхід до вечорниць. В молодості снилися їй різні кадрилі, лянсієри, польонези на віденських балях, не була їй чужа і біла коломийка, коли приїздила з батьками до Львова. В них були мрії, грація, нагода кокетувати, зідхати на згадку якоєсь «симпатії» і чекання на повторення подібних вражень. Дух часу, що, безперечно, виявився в започаткуванні вечорниць, перемішаний з чаром рідного, з бадью рістю й захватом молодих людей передався якоюсь мірою і їй.

Хлопці минали дівчат, салютуючи по-військовому, дівчата з усміхом легко схиляли голови. Виглядало, начеб вітер перебігав ланом збіжжя. Не могла надивуватися скільки їх тут узялося тих молодих. Були з дивізійними чи студентськими відзнаками, але були й без відзнак. Напевно приїхали з Ляндеку, Зальцбургу, може, і з Відня та Грацу, а може, і з-за кордону. В молодих все легке й можливе!

Данилко зійшов з підвищення, приєднавшись до маршуючих хлопців, коли вони вже майже доходили до своїх партнерок. Неоправдана надія розцвіла в бабуиному серці. Для нього партнерки не було, він, напевно, зупиниться перед Мартусею, найкращою на залі! Хотілося відразу знати хто він, яке його прізвище, яка освіта, хто його батьки і де вони.

Нагло вона помітила, як із громади літніх людей у дверях буфету з'явилася дівоча постать і шмигнула в колесо й примістилася серед дівчат. Ще хвилина і бабуня задеревіла від нового враження. Маршуючи військовим кроком, до дівчини підходив Криханюк, саме напроти бабуні. Вона помітила, що він тільки глипав на дівчат, яких минав і, засалютувавши, проходив далі. Він глипнув і тепер на дівчину, відвів очі, як робив і досі, але нагло погляд його знову повернувся до неї, здивований, радісний, розсміяний, від чого закаменілість обличчя

відразу розплилася. Його обличчя засяло, здивування й вибух радості відступили місце такому захопленню, якого бабуня ніколи й не бачила в нього, коли він був з Мартою.

Його темні очі милувалися дівчиною, цілували її, горіли пристрастю. Ті, що марщували за ним, мало не наскочили на нього від несподіваної зупинки.

Холодна крига торкнулася її серця і зразу ж хвиля гарячі вдарила в обличчя. Здогади її міркування навпереди гнались одні за одними, від чого гарячність у цілому тілі не зменшувалася. Тонесенькими голочками закололо раптом на поверхні рук, чого не відчувала досі. Жаль і обурення на Івана повернулися з подвійною силою. Як він сміє?! Як він смів сягати по Мартуню, коли в душі горить ще такий сильний старий вогонь?! А, може, ні, може, це новий здобуток відтіля, де недавно бував? «Дівчата теж беруть участь у боротьбі», — нагадалися його слова. Так! Тільки ж так не дивляться на товариша в боротьбі! Так! Це ота ославлена гірська любаска!

Пригортав до себе Марту, кружляючи по залі, а очі так і косили, так і поверталися туди, де була Ляна з Данилком. Кожний міг то бачити. Заля не була переповнена, не була й велика. Кожний раз, коли понад і поміж танцюючими парами їх погляди зуміли зустрітись на коротеньку мить, вона всміхалася до нього, а він поглядом цілував її. Вони навіть не ховалися із своїм почуванням, безсоромно виявляли його на залі серед усіх тих чужих людей — вона в обіймах Данилка, а він із своєю нареченовою! Дівчина могла не знати про те, що Іван заручений, але він? І відкіля вона з'явилася, що не знає про їх заручини, коли вже вся Австрія гуде?! А втім, чи Криханюк не розуміє, що це значить бути зарученим і як треба поводитися?

Кров стукала в бабуниних скронях, приспішено билося серце. Погляд на танцюючих, на Марту викликував нову хвилю гіркоти. Вона не помилялася, ні! А скільки довір'я виявляла її люба внучка до того гуцула, свого нареченого! Серце розривалося! Вона навіть не передчуває, що понад її

головою він стріляє очима до іншої! Таки її гофрат мав більше такту!

Сказати Марті? І що? Викликувати скандал? Сказати Наталі? Звернути її увагу на невідповідну поведінку майбутнього зятя? Як можна допустити, щоб він став зятем, коли він не стоїть на висоті навіть як наречений?

Із внутрішнім тремтінням, непевна того, що принесе наступна хвилина, вона пильнувала, щоб не зрадити свого почуття виразом обличчя. Аби тільки без скандалу! Аби тільки не дати нагоди до пліток! Ах, яку ж дурницю вони зробили, заручивши з ним Мартуню! І як Дорко міг вимагати швидкого шлюбу? Де і в чому він бачив отої палкий вогонь, що не спроможний був перенести довгі заручини? Що сказав би тепер, побачивши їх разом? Криханюкове почування справді палає, тільки ж не до Марти! Чи, може, перед заручинами Криханюк вірив, що його люба пропала або згинула від бомби, а тепер, виїхавши кудись, несподівано довідався, що вона живе?

Хоч у такому оформленні крилося оправдання для Криханюка, то бабуня не спроможна була його прийняти. В думках вона гонила його геть від своеї внучки. Все ж вірна своїй засаді «без скандалу», вона передумувала, як би то зробити без шуму, без галасу й поголосок і, що найважніше, без болю для Марти.

Але хіба то було можливе, коли от Волинська вже стриже очима, слідкує за Криханюком і гонить очима за Ляною?

Тут світ валиться над їх дитиною, а мама спокійно собі продає в буфеті торти, а татові дуже хочеться виграти партію бриджа!

— Пані вибирають! — викрикнув Данилко, наблизившись до підвищення для оркестри. Виявивши Данилкові подяку всміхненими очима, Ляна відразу покинула його.

Перед очима Лідинської-старшої позасвічувалися тонесенькі свічечки. Вони танцювали тепер обидвоє,

наречений її внучки, який надмірно швидко залишив серед залі трохи збентежену наречену, і та чужа дівчина, Ляна, яку бабуня відразу зненавиділа. Тісно пригорнені і вдивлені одне в одного спрагло-захопленими очима, вони, здавалося, не знали, що довкола них люди переглядаються, шепочуть, усміхаються, оглядаються за Мартою. А вона, немов риба, зловлена в сітку, кидалася на боки, в погоні за своїм нареченим.

Пройшов цілий рік чи одна хвилина — для бабуні не мало значення. Скільки хвилин була Марта в обіймах Криханюка, а скільки Ляна — не знала. Враження не рахувалося довжиною тривання, тільки почуттям, що його створило, тільки силою, що рила глибокий слід. Жаль, біль, сором, згіршення розковтали сильніше серце. Сиділа із спокійним виразом обличчя, вишколена від дитинства приховувати свої почування, але уява не знала меж, не хотіла спинитися. Піднімала її з місця, відтягала додому Марту, давала полічника Криханюкові, щілинами очей колола Лянине обличчя. «Геть відсіля, завадо! — кричала в думках. — «Геть, заблудо! I забирай собі того зрадливого гуцула! Не смій кривдити моєї внучки! Вона останків не збирає! I бачила себе зомлілу на підвищенні для оркестри, від чого замовкла музика, каменіли на залі пари, а Марта припадала біля неї, своєї бабуні, що бажала її добра, обіцюючи зробити все, що тільки вона захоче. Криханюк покірно просив вибачення за свою поведінку. Hi! Він пропав!

I нараз усі образи зникли. Навіть в думках вона не повинна була так понижувати себе! Їй хотілося бути вдома, у своїй кімнаті, за зачиненими дверима, самій із собою, без сина, без невістки і навіть без внучки! Не бачити того світу молоді, що їй чужий музикою, танцями, поведінкою. Де ж би вона була так бігала коли за своїм нареченим, якого відбирає інша дівчина, як робить Марта! Можливо, що це є справжня, така потрібна на світі між людьми щирість, але в такому виді вона не була її потрібна. Ввічливість та увага до близнього, недосказане,

таємничість між закоханими, заховання перед іншими своїх інтимних почувань — от що було їй потрібне.

Кров, що нагло вдарила їй до обличчя, спонукала її зійти з підвищення, змішатися з тими, що метушилися на залі. Люди, певно, підхопивши поведінку Криханюка з чужою дівчиною, починали вже зглядатися на неї. Перехопила в бігу Мартусю, як могла найскорше, і шепнула кінчиками губ, надавши обличчю безжурного виразу.

— Не роби сміху з себе...

— Сміху? То слізози, бабуню... — відповіла внучка, не стишивши навіть голосу, що, на щастя, пропав у звуках музики. — Прошу, не затримуй мене...

— Так тобі залежить на ньому?

— Так, так, так..! — і включившись у свій гурт, побігла відбирати від Ляни свого нареченого.

Дивне враження не дозволило Лідинській-старшій рушитися з місця, хоч її не раз штовхнули танцюючі. Було їй якось дивно — нерухомо, безчасово, порожно. Здавалося, що пересунулося щось в горішній частині мозку, перейшло в долішню, немов він був стовпчиком, і там пропало, повернувши всю її увагу на себе саму. Знову закололо на поверхні рук. Що діється зі мною? — подумала, захоловши. Музика стихла, метушня скінчилася, видзвонював молодий сміх, розходилися на всі сторони пари. З ким була тепер Марта, не хотіла знати. Хотілося зідхнути на повні груди, але й на те не могла собі дозволити. Остаповичева саме підсунулася до неї, ввічливо подавши їй своє рам'я.

— Може, хочете перейти до буфету, пані добродійко? — спитала з потрібною бабуні увагою і пошаною. — Забагато тут метушні і гамору...

— О, доброе, що ви тут, моя люба, — бабуня рушила непевними ногами, спервшись на рам'я дружини інженера. — Так, ходім до буфету, — і, минаючи Волинську, змусила себе погідно всміхнутися до неї. І раптом здавалося їй, що знає, чому стільки відрази мала до неї, а дружнім

почуванням обдаровувала дружину інженера. Волинська була шукачем сенсацій і скандалів. Остаповичева дбайливо їх оминала. — Ви вмієте стояти на межі, — сказала їй.

— Що я вмію, прошу? — зависла та допитливим поглядом на бабуниних очах, не спроможна, видно, поспішити за ходом її думок.

— Стояти на межі поколінь, — відповіла колишня дружина віденського гофрата і достойно, з ласкавою усмішкою кивала головою тим, що розступалися перед нею.

Простора буфетна кімната в якій у дальньому кінці із стоїчним спокоєм заглиблювалися в грі літні картярі, була повна людей. Під брязкіт і дзенькіт тарілок, склянок і ложечок та голосного вибуху корків відчинюваних пляшок дивною мелодією мішалися акорди людських голосів від найвищого до найнижчого.

— Принаймні бажаю, — відповіла інженерова дружина майже в саме вухо Лідинській-старшій. — Намагаюся розуміти кожне покоління. Моє, старше й молодше. Я знаю, що вони не можуть бути однакові, та коли це усвідомити, то вже потім легко їх розуміти...

— Не кожний то вміє, — признала бабуня. — Наприклад, я — ні!

— Мама вже хоче йти до дому? — Лідинська-молодша зажурено глянула на бабуню з-поза довгого стола, з якого в спішному темпі зникало їстивне. «Я так і знала, що мама скоро втомиться», — доповнював погляд її думку. — Вечорниці тільки почалися, і Мартуся напевно ще не схоче йти до дому.

— Ні? Може, й ні, — бабуня відсунула від сусіднього столика крісло і, вхопивши рукою спинку, тяжко схилилася до нього.

— Я знала, що то буде забагато для мами, — звернулася Наталя до пань, які стояли за буфетом.

— Забагато? — перепитала бабуня. — Можливо. Але я зовсім не збираюся додому. — І раптом здивувала всіх своїм запитом: — Може, заступити тебе в буфеті, Наталю?

Ти поглянь трохи на залю...

9

Решта ночі, що вже ввійшла була в ранкові години перейшла Іванкові на розмові з Данилком у кімнаті полковника Банатюка. Сам полковник минулого ночі опинився в лікарні, бо несподівано відкрилися внутрішні рани й стан його здоровля був загрожений. Не переміг ворогів і невідомо чи переможе своє поранення, — міркував Данилко. — А шкода, людина він вартісна. Іван погоджувався з ним, хоч не спроможний був довше зосередити свою увагу на здоров'ю Банатюка. Враження від несподіваної зустрічі з Ляною все ще не покидало його. Те, що визначила йому побачення перед полузднем того дня, тримало його, як на стійці перед складом динаміту — в постійній напрузі. І хто знає котрий раз перевіряв себе, чи справді він знає де той затишний куточок, в якому вона визначила йому побачення, і скільки часу забере йому їзда мотоциклом. Тільки опритомнівші від надміру вражень, пригадав собі, що мотоцикл в оселі, а він залишився з Данилком в Інсбруку, щоб не вертатися з Мартою та її рідними (мусить обчислити касу й прибррати, сказав їй) і щоб порадитися-поговорити із своїм побратимом.

Данилко на полковниковому ліжку, з цигаркою в зубах, відкинув маску свого обличчя, що була призначена для дівчат, для пань, для людей на залі і, насупивши брови, дивився в стелю. Хто знає що, — так і було написано на його обличчі. — Не розрухали дівчата.

— Що ж ти задумав робити? — питав, приглядаючись Іванові, який з усією дбайливістю та педантністю готувався до зустрічі з Ляною. — Вліз ти, чоловіче, між молот і ковало. Не думаю, що почуваєшся добре.

— Ні. Певно, що ні. І гірш усього те, що ніяк не хочу зранити Марту. Сказав собі: «до вечорниць». І мусіла дівчина так закохатися саме в мене?!

— Щож, ти хлопець нічого собі...

— Вечорниці вже минулись, отже завтра починаю наступ на цілому фронті, і перемога мусить бути моя!

— Навіть, як будуть слізні бомби... — не то спітав, не то ствердив Данилко.

— Навіть, як будуть слізні бомби!

— На що ми зійшли?! Воюємо на любовних фронтах! Але бої на жіночому фронті можуть бути жорстокі... В мене все пішло так безглуздо... Ми два, він і я врятували один одному життя на те, щоб невинна дівчина пішла зі світу! Його донька, а моя наречена... Знаєш, що я думаю? Якби того всього не було, то вона була б моєю дружиною, а мене за те були б заїли, що я, старшина, одружився з чужинкою!

— В твоєму випадку вийшло інакше. Чужинка врятувала тобі життя. Але правда, мабуть, таки заїли б тебе. Ти ж старшина української армії, ні?

— Так, так, але дівчина не ворожого народу!

— Але може бути ворожих поглядів!

— Дивися, Іва', її батько таки вратував мене, не дивлячись на все. Якби мішане подружжя було з вирахування, або із зради, то я розумію. Але осуджувати його, коли воно з кохання? Невже ми не маємо зрозуміння для почувань?

— Не можемо мати, поки є докази, що люди «з почуваннями» відходять від нас!

— Хтось із старших колись казав, що кохання, це якась своєрідна бакциля, на яку немає ліку, поки...

— Мой! Данилку! Не починай мені тут з бакцилями, як іду на побачення з дівчиною!

— Ах, правда..! Ну, то щасливо, гуцулику! Дай лапу. Можливо, не застанеш мене тут, як вернешся... — і стиснувши руку, глянув на нього так, що Іванові раптом комірець здався затісний.

— Куди повієшся?

— Або я знаю? Мушу знову втягнути себе в шори. Піду відвідати полковника. Коли дуже з ним погано, залишуся тут, коли ж ні, то зачеплюся за Мюнхен, а там, може, й до

Австралії махну...

— То хоч час-до-часу дай доказ, що ти грамотний. Не-відомо ще чи й я не приб'юся до твого берега!...

— А куди посылати ту свою грамотність?

Іванові брови зрадили здивування. Справді! Він же людина без адреси! Після розриву з Мартою, він покине оселю й цілком певно не поселиться в Інсбруку. Хіба знає, де опиниться? «Дай оголошення до газети, до якогось щоденника, якщо вже матимеш постійний осідок», — пригадалася колишня Лянина пропозиція, що не встигла здійснитись, але думка несподівано змінилася, і він не висловив її.

— Через наших хлопців, — повернувся ще від дверей. Припорошені стіни коридору показалися за його плечима. — Ми ж якось і колись знову об'єднаємося, ні?..

Відживе Данилко, відживе... Не може бути, щоб не віджив. Все на світі відживає, — думка ще трималася Данилка, коли спішно йшов до зубчатки. — Все ж терпить тепер бідачисько... Переборе... Мусить... Військовик мусить поборювати... — і не спало йому навіть на думку, що підсвідомо поборює-підбадьорує себе самого.

Зубчатка тягнулася вгору, наче дід на милицях. Забігав думкою вперед, до Ляни, мав її вже в своїх обіймах, коли ще якісь чужі люди довкола нього, а зелені узбіччя пересувалися перед його очима. Ляночко! Яка ж то велика радість, що ти тут!

Запах шпилькових дерев і якогось цвіту, що заповнив вагонетку зубчатки крізь відчинені вікна, якось в одній хвилині, непередбачено для нього переніс його в Карпати. До деді і нені, до баби і діда. Що там з ними? Живі, чи котрогось уже немає? Яка досада, коли політика влазить між людей і розділює їх, навіть рідних робить ворогами! Чи розуміли б його переживання? Чи мали б для нього якусь пораду? Чи переживали б з ним його розгублення та роздвоєність? Чи, може, його боротьба між відповідальністю перед одною дівчиною, з якою обіцяв одружитись, та сильним гоном до іншої не знайшла б у них повного

зрозуміння? А, може, однак..? Гуцул палкий! Тільки ж для нього це боротьба між холоднокровною, обміркованою честю, і палким, бездумним, але сильним почуванням. Чи вони віддали б такому почуванню чи такій боротьбі хоч частинку своїх днів? Дивилися колись на нього, як на образ на стіні. Пана хотіли зробити з нього, і в тому слові містилося для них усе — і безтурботність, і ситість. Пропаде тоді журба за ті груні та царинки, а в літні місяці він тільки на сонці буде вигріватись! Він пан, в нього ні турбот, ні лиха! Хліб на прожиток, паша для худоби, воля гір, гуцульська воля, то вони розуміли. У співанках виповідали свої почування, свою тугу за милою, але й у них вона якось ішла впарі з горами, потоками, з природою, що була довкола них.

Ні, вони, мабуть, не розуміли б його.

Чи став він справді таким паном, якого вони собі бажали? І в чому поліпшилося його життя? Він і далі гуцул, він навіть хоче ним бути, і гордий з того! І от тепер Довбушем летить до своєї Дзвінки, бо, нарешті, зубчатка причалила до своєї зупинки. Тільки його не чекає зрада! О, ні!

Перевірив годинник. Прибуде напевно наступною зубчаткою. Відсапне тимчасом, геть задихався, поспішаючи під гору, в пошуках вказаного куточка. Присісти б йому тут на лавочці або, може, зійти на доріжку ій назустріч? Було б багато говорення, якби хтось побачив їх разом тут і в цій порі, але хто після вечорниць буде пнутися саме сюди?

Присів. І зараз же щось хруснуло за ним і очі його затулили чиєсь долоні і чиєсь розігріте лице притулилося до його лиця. Вхопив руки, повернувся, потягнув до себе. Він не потребував дивитися, він знов, що то Ляна.

— Чому ти не написала, не попередила, що будеш на вечорницях? Ох, і недобра ж ти!

— Я хотіла зробити тобі несподіванку, — сказала у перервах між поцілунками, вмістившись біля нього.

— Від такої несподіванки, зваживши обставини, можна було впасти трупом!

— Я була цікава знати яке враження зроблю...

— Та величне! Страшне! Чудове!

Повела долонею по його чорній чуприні, і в тому була і ласка дівоча, і ніжність материнська, і гордість жіноча.

— Так добре-добре знову дивитися на тебе! — сказала.

— Я не знаю хто з нас більше відчуває щастя! — відповів і теж легенько повів рукою по її обличчі. — Така Ляна. Чому ти стала така рідна мені?

— Я не знаю чому, але певна, що й ти став мені рідний, — ще хвилину тримала його погляд, як річ, що належить їй, а потім розсміялася тихо і не зовсім широко. — Ах, Іво! Чому ти вдався такий, що за тобою пропадають? Я думала, розплачеться на залі перед усіма людьми твоя наречена! Гадаєш, мені весело було? Я навмисне випробовувала її, тебе ж себе. Я відразу знала, що ти не сказав їй про мене ні слова, що ти не зрадив їй свого наміру зірвати з нею, як мені обіцяв. Видно, в тебе той намір пропав, розвівся, як ти її побачив. Не перебивай, прошу. В твоєму понятті зі мною все скінчилося, і ти, може, із болем, але повернувся до давніше наміченого життя. Зараз, зараз, будь терпеливий, — докинула напів жартома, — Прошу, маєш слово.

— Ляночко, зрозумій, то не так легко й просто. Якась же чесність і відповідальність за свої вчинки існує таки в мені. Тій дівчині я дав слово і мушу чесно, в догідну хвилину, розійтися з нею! Я сказав собі — «до вечорниць», після вечорниць я ту справу розв'яжу. Ну, ѿч! Вечорниці вже за нами!

— Ти не чекав мене...

— Ні. Але це не міняє справи. Я тужив, я хотів тебе бачити. Я спеціально їздив до полковника, щоб переглянути газети, чи немає якогось слова від тебе! Я мушу відсунути Марту із свого життя, бо можу одружитися тільки з тобою! Мені важко це зробити, признаю, сам уже дивуюся чому, може, тому, що вона таки мила дитина і не заслужила на кривду. Зрозумій Ляно.

— Так, я розумію.

— Не знати ж чому полюбила мене так без пам'яти!

Ляна всміхнулася легенько, лише кінчиками уст. Повторила:

— Я розумію. Але я також думаю, що я не буду твоєю дружиною, Іво!

Це були жорстокі слова, що діяли, як обосічний меч.

— Що... ти... сказала?

— Можеш зривати з Мартою або ні, твоєю дружиною я не буду, Іво!

Він відразу вибухнув:

— Ти кохаєш полковника Банатюка! В нього я тебе вперше побачив! Туди ти побігла сьогодні вранці без мене і Данилка!

— І не соромно тобі? Він умираючий, а ти говориш про кохання. Ніякого кохання між нами ніколи не було!

— То чому говориш, що не будеш моєю дружиною?? Ти не приїхала до мене, ти приїхала до нього! Відвідати його!

— Його хворого, тебе здорового. Заспокійся, Іво.

— Чому не хочеш бути моєю дружиною? Чому? Я знаю, що нічого не можу тобі тепер дати, що я без праці, без дому...

—... як і я. Тільки не впадаймо в патос, не нагадуймо розсвареного подружжя! Просто наша любов завелика, засильна, щоб переключити її на подружжя. Тоді вона або перегорить, або пропаде в буднях, бо в них мусять бути якісь проблеми. І було б шкода. Велике кохання не для подружжя. А втім, я — дружина? Мати? Чи можеш собі то уявити? До мене приходить доросла доня чи син із своїми справами за порадою? Можливо, що це прекрасне, приманливе, вартісне, назви як хочеш, але це не моя роль в житті! Я належу своєму народові, хоч він і на хвилину не пригорнув мене до себе, але я хочу пригорнути його! Я не належу до нікого особисто! Не можу! Розхмурся, Іво, прошу, благаю тебе, я не хочу кривдити тебе. Знаєш, — сказала і підвелася. Дивилася на конарі дерев, на верхи кущів, що майже від їх ніг збігали вниз. — Я можу уявити собі твоє і моє майбутнє. Бачу тебе і твою Марту (дай

Якихсь докінчiti, Іво, прошу!), і твоїх дітей. I внуків бачу, якихсь Мартунь, Мартусь, Мартунчиків. Чудові вони ті якихсь діти! Мені важко сказати «ваши діти», тож не вима- гай, Іво! Дозволь мені скінчiti, бо це ще не всi. В тебе горде почуття чоловiка, батька й, якщо хочеш, дiда, що дав своїй батькiвщинi нових людей. Воював колись для тiєї батькiвщинi, але нiчого не вийшло з твоєї боротьби, зможете вони понесути твою вiру в майбутнiє. Було колись в мозку вiцi й кохання, о, чому нi, палке кохання, яке не лодому суджене, але воно було давно й розвiялося, забу- лася його сила, вся пристрасть, посивiло i спопелiло. I бачу себе. У мене немає Улянок, Лян, Ляночок, немає й однако- сикiв чи Ivasютkів. У мене тiльки спомин завжди ордистю солiднiй рамi на стiнi кiмнати твоїх дiтей, що зi портретом вiв, Ivo, прошу! Я бачу твiй портрет в во сильний. Ще не все, Іво, прошу! Я бачу твiй портрет в солiднiй рамi на стiнi кiмнати твоїх дiтей, що зi покo- бачу твого портрету в мешканнях наступних твоїх покo- лiнь. Натомiстъ бачу пам'ятник десь у парку чи де. не менi, Улянi Ленцик, але жiнцi твого поколiння, що не жила для себе, тiльки для всiх, що жили вiї добi, i для тих, що колись мали прийти на свiт. I вони, твої далекi ще Мартунчики та Іванчики, покладуть такий пам'ятник менi! Я бачу дiтей, що граються довкола моого пам'ятника, пустують i вoвках i шепчуть слова кохання, що з'єднують свої уста, як... i мi... колись... I дiдуся та бабусь бачу, що спокiйно й любовно дивляться на своїх внучат. Про менi вони не думають, анi не згадують, не всi вони i знають чому i кому поставлено той пам'ятник. Для них усiх важливе сонця. A я життя. I тi лавочки, на яких можуть грiтися до сонця, нi! Я гра — не я безмовна й кам'яна, бездушна i мертвa, o, дзвонiв, або кiлька акордiв, що вiдiзвуться в якiйсь означенiй годинi, щоб нагадати iншим як прекрасно жити вiль- ному! Для дiтей це знак, щоб побiгти до бабуї i з'ести щось смачне, але хiба це злочин? Це рiст!

Іван закурив, зiсунувши брови в грiзну лiнiю. Вiн слу-

хав тих слів спершу з могутньою хвилею злости, що її ледве вгамовував, потім, заслухавшись, сприймав їх, наче справжню візію свого власного майбутнього, немов якесь пророцтво, ворожбу циганки, поки не змусив себе позбутися того настрою.

— Ляно, — сказав, — я також маю слово, пам'ятаєш? Ти говориш щось цілком несуттєве. Ти загналася при наймні на два століття наперед, і я не розумію до чого це. Наша старість ще далеко. Ми кохаємо одне одного палко, сильно тепер, а силою життєвого закону, кохання завжди змагає до з'єднання! Тепер наша доба кувати своє майбутнє, своє щастя...

— Твоє щастя з Мартою, — перервала.

— Ляно! Мені ти не дозволила переривати, і я маю таке саме право! З Мартою скінчилося. Сама бабуня мене відштовхує. Хто я такий, щоб вони розбивалися за мною?!

— Закохані у внучках бабуні, звичайно, роблять те, що вони бажають. Не вір у їх всемогутній силі. Ах, Іво, чи ти не бачиш, що ми створили трикутник швидше, ніж котресь із нас устигло одружитись?

— Я заручився, це правда. Ненавиджу це слово, бо воно нагадує мені кайдани. Я заручився, як кажу, несподівано для себе самого, але чесно мушу призвати, що в Марті я був задурився, і мені добре було з нею. Будьмо реалістами, Ляно. Ніхто з нашого, як ти кажеш, трикутника не хотів такої ситуації, яка заінсувала, ніхто не бажав її свідомо. Я тверджу, що той трикутник треба розбити. Марта блідне перед тобою, Ляночко, її немає, чи ти того не бачиш? Тож нечесно в'язати з нею своє життя!

— Її немає? — повторила за ним. — Ні, вона є. Це квітка, що потребує опіки інакше вона зів'яне і її притолочать. Це почесна роль чоловіка бути тією опікою. Це щастя.

— Залиши мені знати, що є моїм щастям! Я знайшов його в тобі. Ти не квітка, що потребує опіки, ти порада, виручка в житті, розрада і...

— Я вирізьблена з граніту, — сказала вона на те. —

Мене ніщо не зломить, не розторочить, хіба якийсь осколок відскочить набік. Квітка! Уяви яка краса! Форма, кольор, запах! Тепер уяви граніт. Сірочорне, важке, безформнє, але сильне. І тільки. Ну, хіба можна робити якібудь порівняння?! Квітка і граніт? Кому цікаво в'язати своє життя з жінкою-гранітом?

— Мені! — випалив. — І для мене ти не граніт, тільки цвіт! Той, яким ти захоплювалася в лісі! Ти мій цвіт папороті! Забула?

— Ні. Але ти забув, що папороть не цвіте!

— Але ти для неї комбінувалася цвіт! Ти оживила те, що не існувало! Ляно! Дозволь, що підійду до справи по-мужеськи. Троє нас у тому трикутнику жити не може, це правда. Ми й не бажаємо. Ми хочемо пари. Відсунення одної людини.

— Згода, — сказала й водила поглядом по його чолі, бровах, носі, губах, овалі лиця. Всміхалася замріяно й сумно. — Я вже собі тебе відрисувала, — заявила. — Таким ти залишишся в моїй пам'яті назавжди! Мужеський, рішучий, пристрасний! Гуцул!

Він рушився нетерпеливо, вхопив її руки.

— Ляно! Я не відсуваю тебе, я відсуваю Марту! Якби я одружився з нею, тобто, якби ми з тобою розійшлися, тоді всі троє будемо нещасливі. Ти, я й Марта. Не може бути, щоб вона не відчула своєю жіночою інтуїцією, що я її не кохаю, що мої думки біля іншої, що навіть, як... цілуватиму її, то... буду думати про тебе. Якщо ми з тобою одружимося, то нещаслива буде тільки одна людина, Марта. Але вона скоро потішиться, хто зна чи не з Данилком. Вона ще така молода! Скажи, чи це не більш раціональне? Тільки одна людина потерпить!

— Ця найслабша, Іво, найслабша. І в нічому невинна.

— І ми невинні, що зійшлися, це завдання нас з'єднало. І чи ти думаєш, що вона може ущасливити мене після того, як я з тобою зійшовся?

— Вона тебе ні, не думаю, принаймні, не на початку. Але ти її так! І так саме добре в подружжі. А втім, не думай, що

я могла б ущасливити тебе. Я дух неспокою, боротьби, безупинного руху! Я, що не знала справжньої батьківщини, бо тільки чужий край пригорнув моїх батьків, хочу знати, що це рідний край, я тужу за тією батьківчиною. Я не думаю, що рідний край мусить бути прекрасний, щоб його любити. Не в красі дерев й цвіту вся його суть, а в праві людини вільно жити на своїй землі. А ти, людино, а ти, громадянине, зроби його гарним, подбай про добро й красу не краєвиду, а людей! Не будуй в'язниць, тільки школи, церкви, лікарні, ти розвини скарби її землі для добра й користі її мешканців, ти роби все, що можеш, щоб у твоїй батьківщині жилося вільно й щасливо. І за те я змагаюсь. Не можу стерпіти насильства! Яке тут може бути особисте щастя? Воно — хвилина. В наступну хвилину його вже немає.

— Ти сама себе обдурюєш. Ти так говориш тому, що хочеш улегнити мені. Я тільки заручений, не одружений, а заручини ще не...

Вона підвелася.

— Іво, — сказала дуже лагідно. — Ми дочитали останню сторінку нашої казки. Все інше було б невдалим повторенням попереднього. Залишім її так, як є, і не тужім за другим томом тієї казки. Я віддаю тебе тій, від якої забрала. На дуже коротко забрала, але з якою силою! І той короткий час був таки мій! Я віддаю тебе тій, що мала право до тебе переді мною. Для себе я візьму ще один останній поцілуй. Всі інші вже не будуть мої...

— Це розстання назавжди? — спитав він захриплим голосом. Підвівся до її простягнених рук. Вона пригорнулася до нього, і йому здавалося, що цілий світ завмер, зупинився в якомусь небутті, а потім нагло все завиравало, закружили і гори, і дерева, в черепі, де був відламок кулі, запекло, заболіло, навіть поранена нога засмикала болем, і він із заплющеними очима склонився на лавку.

Коли розплющив очі, Ляни біля нього не було, тільки камінчики спадали вниз, як від чиеїсь швидкої ходи.

Підвіся, витягнув цигарку, покрутив її в пальцях і закурив. В голові вирувало. Знав, що даремні були б усі благання, крик, навіть слізози. Перечитали ж останню сторінку своєї казки. Все наступне не буде вже мати давнього чару. Все, що чекало його, буде відміряне, достойне, може, трохи похмуре, може, й погідне буденне життя людини.

— Ні! — викрикнув, начеб досі спав, а тепер нежданно прокинувся й побачив себе над проваллям. Ні! Це все з її боку було тільки грою, щоб влегшити йому! Вона пішла від нього! Вона ще сходить вниз, чого ж він тут стоїть?! Дігнати! Не пустити від себе! Вона і тільки вона його майбутнє!

І побіг кам'янистою крутою стежиною до асфальтової доріжки, дрібні камінчики та рінь зсувалися з-під його ніг, зісовгувався на них, розставляючи рамена, не свідомий того, що за ним легенько розсунулися гілки одного з кущів і Лядині очі дивилися йому вслід. Квіту вони не нагадували, ті очі, а все ж наводили на думку густу росу, яка буває на папороті свіжими ранками.

Кінець

Мейплвуд 1974 - 1975 pp.
Нью Джерзі

ПОМІЧЕНІ ПОЖИДАЮЩІ

Ст. 21 Іий рядок згори є: "А я вам
мас бути: "А я вам

CT₁

21 9-ий рядок згори є: -"Спробуй!"
... має бути: "Спробуй!"

Ст. 74 19ий рядок згори є: стаало
має бути: стало

Ст. 165 17-й рядок згори є: корольові
має бути: кольорові

Ст. I78 7-ий рядок згори є: Не глум.
мас буи: Це глум.

ПОНЧЕНІ ПОКИЛКИ

Ст. 21 Іий рядок згори є: "А я вам
мас бути: "А я вам

CT

21 9-ий рядок згори є: -"Спробуй!"
... має бути: "Спробуй!"

Ст. 74 19ий рядок згори є: стало
має бути: стало

Ст. 165 17ий рядок згори є: корольові
має бути: кольорові

Ст. I78 7-ий рядок згори є: Не глум.
 мас буи: Це глум.

